

С. І. Якименко

*Гуманізація професійної
підготовки майбутніх
учителів початкових
класів в освітньому
просторі ВНЗ*

С. І. Якименко, І. В. Казанжи, А. В. Желан,
С. В. Карсканова, Н. В. Іванець

**Гуманізація професійної підготовки
майбутніх учителів початкових класів в освітньому
просторі ВНЗ**

Монографія

Миколаїв
2017

ББК 74.48
УДК 378.14
Я 45

Рекомендовано вченою радою факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (протокол № 5 від 12 грудня 2016 р.)

Колектив авторів:

С. І. Якименко, І. В. Казанжи, А. В. Желан, С. В. Карсканова, Н. В. Іванець

Рецензенти:

Біда Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Ящук Інна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Я 45 Гуманізація професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому просторі ВНЗ : моногр. / С. І. Якименко, І. В. Казанжи та ін. ; за заг. ред. С. І. Якименко. – Миколаїв : СПД Румянцева, 2017. – 119 с.

ББК 74.48

УДК 378.14

Монографія розкриває зміст проблеми гуманізації професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому просторі ВНЗ.

Монографія адресована магістрантам, аспірантам, студентам, викладачам вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації.

© Колектив авторів, 2017

© СПД Румянцева, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Поняття «гуманістичні цінності» в педагогічній науці.....	6
<i>(Якименко С. І.)</i>	
Гуманізація професійного становлення майбутніх учителів початкових класів на засадах духовної культури.....	31
Підготовка майбутніх учителів до створення освітнього простору навчального закладу в умовах ВНЗ <i>(Казанґи І. В.)</i>	47
Теоретичні основи гуманізації освіти в початковій школі.....	47
Підготовка майбутніх учителів до гуманізації освітнього простору початкової школи.....	53
Умови гуманізації освітніх ланок України <i>(Желан А. В.)</i>	64
Психологічна складова гуманізації освітнього простору ВНЗ.....	84
<i>(Карсканова С. В.)</i>	
Психологічне благополуччя особистості педагога складова гуманізації освіти.....	89
Психологічне благополуччя майбутнього вчителя початкових класів основа гуманно-особистісного освітнього процесу.....	92
Соціалізація гуманізму – запорука успішної професійної діяльності майбутнього вчителя.....	94
Гуманістичний аспект підготовки майбутніх учителів до мультикультурного виховання молодших школярів.....	100
<i>(Іванець Н. В.)</i>	
ПІСЛЯМОВА	118

ПЕРЕДМОВА

Стан розвитку суспільства вимірюється ієрархією його цінностей. Від пріоритетів у ціннісному світогляді молоді людини залежить майбутнє нашої країни. У наш час суттєво загострилися суперечності між традиційною системою освіти та її найбільш консервативною частиною державних освітніх структур (особливо вищої школи) з динамічними та нестабільними суспільно-економічними процесами, з постійно змінюваним соціальним кліматом, коли ламаються усталені стереотипи і гарантії, а на зміну політико-культурному монізму приходить плюралізм соціальних субкультур. Тому гуманістична реформація у сфері освітніх систем розглядається далекоглядними політиками і вченими як глобальний соціально-компенсаторний фактор, який забезпечує суспільну стабільність і швидкі темпи економічного розвитку країн.

Освіта як сфера духовного життя суспільства володіє можливостями формування суб'єкта культури і моралі, формування в нього системи цінностей як усвідомлених смислів життя, адекватних гуманістичним, моральним орієнтирам суспільного розвитку.

Цінності і зміст будь-якої діяльності визначаються світоглядом людини. Професійне становлення студентської молоді безпосередньо залежить від її ціннісних орієнтацій. Педагог повинен бути і професіоналом, і гуманістом. Позбавлена гуманістичних цінностей педагогічна діяльність повертається для людей трагедією. У зв'язку з цим особливого значення набувають гуманістичні цінності, які орієнтують спеціаліста на гуманістичний ефект своїх досягнень.

Процес ефективного формування орієнтації студентської молоді на гуманістичні цінності передбачає озброєння студентів системою теоретичних знань про гуманістичні поняття; формування навичок зіставляти власну поведінку із загальнолюдськими нормами і цінностями; поступовий розвиток здатності аналізувати та оцінювати свої дії і вчинки; включення студентів у таку діяльність, яка актуалізує потребу й необхідність обдумування своїх дій та вчинків як особливого виду розумової діяльності і передбачення їх наслідків.

Психологічну складову гуманізації освітнього простору вищої школи необхідно розглядати, на наш погляд, як створення умов для самоствердження, самовираження, самодетермінації і саморегуляції людини, для оптимізації відносин між особистістю і соціумом, забезпечення їх всебічного й різноманітного розвитку та психологічне благополуччя особистості майбутнього фахівця.

Як свідчить детальний аналіз етапів концептуалізації феномену «психологічне благополуччя», представлений у роботі С. В. Карсканової, у розкритті змісту психологічного благополуччя домінуючим став евдемоністичний аспект (на відміну від гедоністичного). Він іде від ідей

Аристотеля відносно того, що емоційне благополуччя, пов'язане з переживанням позитивних емоцій будь-якого походження, відрізняється від позитивного функціонування, зумовленого успішним досягненням цілей життя і задоволенням людини собою як суб'єктом діяльності, спілкування і самовдосконалення. Вибір саме евдемоністичного підходу до концептуалізації феномену психологічного благополуччя надає можливість теоретично обґрунтувати гіпотезу, що психологічне благополуччя особистості можна розглядати як основу її фахового зростання та психологічного супроводження гуманізації професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому просторі ВНЗ.

У світлі вищезазначеного поставлена проблема з'ясування співвідношення психологічного благополуччя особистості з її фаховим зростанням протягом всього періоду професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому просторі ВНЗ та подальшого професійного життя відповідає методологічній позиції, запропонованої засновником української психологічної школи Г. С. Костюком, який зазначав, що справжнє розуміння рушійних сил розвитку особистості повинно базуватись на «науковому розумінні процесу становлення особистості як «саморуху», що визначається єдністю його зовнішніх і внутрішніх умов.

Вирішення цієї проблеми відкриває нові перспективи вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в освітньому просторі ВНЗ. Результати даного дослідження створюють цінне підґрунтя для подальших досліджень в обраному напрямі.

ПОНЯТТЯ «ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ» В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Якименко Світлана Іванівна,

доктор філософії у галузі освіти, професор кафедри початкової освіти факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Проблема формування цінностей молоді людини у процесі її навчання є однією з найактуальніших в умовах розбудови та інтеграції Української держави до європейського простору. Сучасне суспільство орієнтується на виховання творчої, ініціативної особистості, яка має активну життєву та громадянську позицію. Концепція національного виховання головною метою розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління України визначає наповнення її «гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток людини й відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення Української держави» [44].

Аналіз проблеми формування цінностей студентів у навчальному процесі доцільно проводити у контексті концептуальних засад педагогічної науки, запропонованих О. Сухомлинською: «Сучасні цінності – актуальна ідеологічна, ідейна проблема, проблема формування світогляду, що виступає інтегративною основою діяльності як окремого індивіда, так і будь-якої малої чи великої соціальної групи, колективу, нації, зрештою, всього людства» [75, 106]. Отже, для того, щоб визначити найбільш ефективні психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін, з'ясуємо, у чому полягає сутність поняття «цінності» в цілому; що таке гуманістичні цінності; які особливості психолого-педагогічного механізму становлення цінностей особистості; якими є методичні шляхи формування гуманістичних цінностей молоді у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін.

У сучасній філософській літературі проблему цінностей розглядають О. Дробницький, О. Здравомислов, І. Зеленкова, В. Сагатовський, Т. Титаренко, Н. Чавчавадзе, І. Фролов. У психології система цінностей особистості досліджується Г. Андрєєвою, Л. Божовичем, І. Кулагіною, К. Платоновим, С. Рубінштейном, Л. Фрідманом та ін. Розгорнутий аналіз концептуальних підходів до феномену цінностей ми знаходимо і в дослідженнях В. Гречаного, М. Добриніна, О. Леонтєва, В. М'ясищева, В. Сержантова, Д. Узнадзе та ін.

Відомі визначення поняття «цінність» у філософській та психологічній науках відрізняються лише окремими деталями, проте за своєю сутністю

зводяться до одного твердження: цінності – це предмети, об’єкти, явища, важливі для людини чи групи людей. Зокрема, К. Платонов стверджує: «Цінності – поняття, за допомогою яких виявляється соціально-історичне значення для суспільства й особистості <...> певних явищ дійсності. Критерії оцінювання чи тих, чи інших явищ як цінностей мають конкретно-історичний характер. Цінності є важливим фактором соціальної регуляції поведінки особистості й взаємовідносин людей» [69, 165–166].

В українській педагогічній науці узагальнено можна виокремити два підходи до трактування поняття «цінність»: згідно з першим, цінність існує незалежно від особистості, тобто є об’єктивною категорією; відповідно до другого підходу, цінність може існувати тільки в межах співвідношення суб’єкта й об’єкта, тобто є суб’єктивно-об’єктивною категорією. Деякі з дослідників вважають, що різні об’єктивні властивості предметів, явищ, переживань набувають характеру цінності тоді, коли їх пізнає людина. Зокрема, за словами І. Беха, «поняття «особистісні цінності» пов’язується з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл для людини певних об’єктів, подій, явищ тощо» [8, 6]. Отже, об’єктивними є тільки властивості предмета оцінювання, а цінність є категорією суб’єктивно-об’єктивною. Оскільки цінність детермінована двома аспектами ціннісного ставлення, то її значущість і характер одночасно залежать і від визначень суб’єкта (суб’єктивний чинник цінності), і від властивостей об’єкта – носія цінності (об’єктивний чинник цінності). У цьому сенсі можна сказати: цінність є функцією двох змінних. Особливість категорії цінності полягає в тому, що вона одночасно є і предметом, і ставленням до цього предмета.

Отже, очевидно, що у самому понятті «цінність» вже виражене певне ставлення до предметів, явищ або їх властивостей, їхня оцінка. У результаті сформованої у суспільній практиці певної оцінки явище набуває статусу цінності. Поняття цінності розкриває, на наш погляд, здатність певних об’єктів природної і соціальної предметності бути необхідними для існування й розвитку суспільства в цілому або окремої особистості, тобто задовольняти суспільні, особистісні потреби та інтереси. Виконуючи роль соціального регулятора в історії людського суспільства, цінності й ті оцінки, на основі яких вони формуються, є складним результатом впливу історичних і соціальних причин на індивідуальну й суспільну свідомість. Протягом історії людства відбувся відбір загальнозначущих, найбільш важливих для окремої особистості та людської цивілізації в цілому цінностей, які прийнято називати загальнолюдськими або гуманістичними. До них належать, наприклад, такі

цінності, як людина, її життя, гідність, свобода, земля, природа, добро, краса та ін.

Викладене вище дає змогу зробити висновок про те, що цінності формуються людьми в реальних умовах їхнього життя. Усвідомлення людиною цінності (або нецінності) того чи іншого явища є результатом роботи її свідомості. При цьому цінності особистості, зокрема гуманістичні, є суб'єктивно-об'єктивними за походженням і мають загальнозначущий характер. Цінності не тотожні природним якостям, психологічним станам і елементам індивідуального досвіду, хоча безсумнівно, що ці якості та стани беруть участь у формуванні цінностей. Отже, суспільство у певному сенсі може вивчатись як сфера функціонування певної системи цінностей. Система цінностей суспільства, зокрема гуманістичних, створює об'єктивну основу для оцінювання особистих задоволень, прагнень, бажань окремих індивідів.

Беручи за основу гуманістичний підхід до розуміння цінностей, ми можемо виокремити їх характерні ознаки: загальнозначущість; всеосяжність як для конкретної історичної епохи, так і для соціогенезу в цілому; суб'єкт-суб'єктний і суб'єкт-об'єктний характер відносин, які їх породжують; нормативність, тобто існування у вигляді певних правил, ціннісних суджень.

Аналізуючи генезу основних філософських і психолого-педагогічних підходів до цієї проблеми, необхідно вирізнити й інші важливі для нашого дослідження моменти. По-перше, цінності розуміють як предметні властивості явищ, психологічні характеристики особистості, явища суспільного життя, що визначають позитивне та негативне їх значення для людини або суспільства. По-друге, ціннісні системи формувалися і трансформувалися упродовж історичного розвитку суспільства. Найбільш стійкою та всезагальною виявилася система загальнолюдських гуманістичних цінностей. По-третє, значущість гуманістичних цінностей не обмежувалася тимчасовими рамками тієї або іншої соціальної спільноти. По-четверте, система гуманістичних цінностей, що поступово складалася у процесі історичного розвитку суспільства, стала пріоритетною за сучасної доби і визначає сьогодні виховний ідеал людства. Ці міркування дають змогу визначити поняття «гуманістичні цінності» як одне з висхідних у нашому дослідженні, адже одним із завдань навчально-виховного процесу вищого навчального закладу є формування у студентів загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Проведений аналіз дає також змогу уточнити зміст поняття «гуманістичні цінності». Гуманістичні цінності ми розуміємо як сукупність специфічних утворень – загальнолюдських аксіологічних норм в індивідуальній та суспільній свідомості, які є духовними орієнтирами особистості й суспільства і, формуючись у суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносинах,

характеризуються загальною значущістю, всеосяжністю, гармонійним поєднанням загальнолюдського, національного й особистісного смислів.

Гуманістичні цінності педагога – це критерій його ставлення до світу, учнів, інших людей; категорія, яка відображає сутність педагогічної професії, її розвиток. Сутність педагогічної діяльності полягає у встановленні стійкого діалогу між педагогом та учнем у процесі спільної діяльності на суб'єкт-суб'єктній основі. За умови дотримання такої педагогічної основи встановлюється саме міжособистісний, а не рольовий контакт. Наслідком такого контакту є встановлення стійкого діалогу, який дає можливість більшого впливу, сприйнятливості під час процесу спілкування [27].

До педагогічних цінностей належать: людина, її життя, фізичне та психічне здоров'я (така цінність у викладача виявляється в любові до того, хто навчається, в поважному ставленні до нього, в прагненні зробити його центром життя і служіння); цінності знання, що означає систематичне поповнення та вдосконалення професійних знань як необхідної умови професійного зростання взагалі; ціннісно-мотиваційна настанова на розвиток творчого потенціалу, можливостей (прагнення до самореалізації та саморозвитку є цінністю особистісного зростання); цінності-ставлення (ставлення педагога до себе як до суб'єкта діяльності, «Я-концепція», динаміка розвитку почуття гідності, честі) [54]. Сукупність педагогічних цінностей як норм, що регламентують професійно-педагогічну діяльність учителів, характеризує цілісний характер. Така сукупність педагогічних цінностей існує як пізнавально-дієва система, що визначає взаємозв'язок сформованих у суспільстві міркувань стосовно проблем професійної освіти та професійно-педагогічної діяльності вчителів вищої школи.

Педагогічні цінності є об'єктивними, тому що складаються в процесі історичного розвитку суспільства, освіти і стверджуються в педагогічній науці у вигляді ідей, концепцій, теорій. У ході підготовки та під час здійснення педагогічної діяльності викладач опановує педагогічні цінності, які відображаються та перетворюються в його свідомості, тобто суб'єктивуються. Рівень суб'єктивності цінностей – це міра трансформації та реалізації ідеально-ціннісного в реальному житті, водночас він є показником особистісно-професійної розвиненості вчителя, його педагогічної культури [14].

У процесі розвитку умов соціально-педагогічної діяльності змінюються потреби суспільства, навчальних закладів та особистості. Переосмислюються також і педагогічні цінності. Так, у демократичному суспільстві набуває підтримки та поширюється проблемно-розвивальне, інноваційне навчання. Особлива увага приділяється гуманістично-зорієнтованим технологіям, які значною мірою вдосконалюють навчально-виховний процес. До найбільш

відомих гуманістично-зорієнтованих технологій належать: особистісно зорієнтовані технології «педагогіки співробітництва» Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна; технології комунікативного навчання Є. Пассова; технології інтенсивного навчання В. Шаталова; технології оптимізації навчання Ю. Бабанського; технології перспективно-випереджального навчання з використанням опорних схем при коментованому управлінні С. Лисенкової, диференційованого навчання С. Логачевської, індивідуалізація навчання І. Унт, В. Шадрікова, адаптивна А. Границької, колективного, кооперативного, групового навчання В. Дьяченка, О. Ривіна, комп'ютерного навчання І. Підласого, інформаційні (нові інформаційні) технології (відеокомп'ютерна технологія О. Мансурова і М. Мансурова). До технологій природо відповідного спрямування належать технологія саморозвитку дитини М. Монтесорі, природовідповідне виховання грамотності О. Кушнір; технології загального розвитку особистості Л. Занкова, розвитку засобів розумових дій Д. Ельконіна, В. Давидова, саморозвивального навчання Г. Селевко, розвитку творчих якостей особистості І. Волкова, всебічного розвитку особистості – школа-комплекс М. Щетиніна, особистісно-орієнтоване розвивальне навчання І. Якиманської, ейдетична технологія розвитку пам'яті, уяви О. Авдієвської. Враховуючи природовідповідність гуманістично зорієнтованих технологій, можна стверджувати, що їхнє впровадження в навчально-виховний процес сприятиме гармонійному розвитку цілісної особистості. Цілісний і гармонійний розвиток особистості невід'ємно пов'язаний з розвитком духовних цінностей, стрижень яких становлять гуманістичні цінності [47; 53; 70].

Гуманістичні цінності як позитивне діяльнісно активне ставлення до людини виявляється в постійному дотриманні гуманістичних принципів, а також альтруїстичному характері почуттів та переживань. Воно закріплюється у відповідних вчинках, діях, поведінці людей, у протидії жорстокості, злу, несправедливості, критичному ставленні до своїх чеснот та недоліків, що стає основою самовдосконалення. Сутність духовного вдосконалення особистості полягає в засвоєнні гуманістичних цінностей. Сфера гуманістичних цінностей охоплює різні сторони життя, але формування таких цінностей неможливо без урахування головного чинника в життєдіяльності людини – її професійної діяльності. Отже, головним питанням стає визначення сенсу, цілей, намірів, прагнень, заради яких здійснюється професійна діяльність. Цілі та наміри духовно зрілої особистості, якими вона керується у своїй діяльності, виконують функцію вищого критерію для орієнтації в світі, своєрідної опори для особистісного самовизначення. Особистість активно використовує їх для розв'язання питань людського існування та діяльності, смисложиттєвих проблем. Вчинки людини виконують не лише перетворювальну функцію щодо

навколишнього світу, але також здійснюють певні інтеграційні процеси у психічній сфері. Мета, якої людина прагне досягти у своїй діяльності, та її поведінка, перш ніж реалізуватися, співвідносяться із системою духовних цінностей людини. У результаті такого співвідношення визначається ціннісне ставлення до іншої людини та середовища. Ціннісні ставлення до матеріальних предметів або абстрактних явищ – це переживання їхньої бажаності чи небажаності для людини. У такій психологічній формі духовні цінності суспільства стають суб'єктивними надбаннями особистості. Переживання бажаності трансформується в зацікавлено-дійове ставлення, що забезпечує спонукально-регулятивну функцію духовних цінностей. Якщо серцевину духовних цінностей становлять такі гуманістичні цінності, як добро, розуміння, толерантність, то саме вони можуть стати засобами перетворення дійсності. Усвідомлення людиною духовних цінностей вимагає від неї складної внутрішньої роботи, пов'язаної з когнітивно-емоційним оцінюванням свого життя. Важливим у цьому процесі є ступінь узагальненості того змісту, який визначає ту чи іншу духовну цінність.

Гуманістичні педагогічні цінності виступають як відносно стійкі орієнтири, з якими вчителі співвідносять своє життя та педагогічну діяльність. Суб'єктивне сприйняття й засвоєння вчителем загальнолюдських та педагогічних цінностей визначається його особистісними якостями, спрямованістю професійної діяльності, професійно-педагогічною самосвідомістю та особистісною педагогічною системою; відображає його внутрішній світ. Ступінь засвоєння особистістю педагогічних цінностей залежить від активності педагогічної свідомості, тому що визначення цінності тієї чи іншої педагогічної ідеї відбувається в процесі оцінювання. Критерієм оцінювання є узагальнений образ, що сформувався на основі психолого-педагогічних знань, підсумків власної діяльності та її порівняння з діяльністю інших. Образи індивідуальної педагогічної свідомості можуть не збігатися з уявленнями про цілі, зміст, суб'єкт та об'єкт педагогічної діяльності, визнаними у суспільстві або професійній групі, тобто уявленнями про те, що забезпечує педагогічну компетентність та доцільність педагогічної діяльності [14].

Поєднання та опанування педагогічних і загальнолюдських цінностей (добро, краса, справедливість, обов'язок, рівноправність, сумління) дає підґрунтя для розробки змісту педагогічної освіти на основі любові до людини та віри в її здібності. Дослідженню та класифікації педагогічних цінностей присвячені праці С. Вершловського і Дж. Хазарда [20], І. Ісаєва [38], Н. Гузевої [41], Є. Шиянова [70].

Основою для класифікації С. Вершловського і Дж. Хазарда стали цінності задоволення від своєї роботи та самореалізації в професійній діяльності. До її складу входять: цінності, що виявляють професійний статус педагога; цінності, що демонструють ступінь залучення особистості до педагогічної діяльності; цінності, що відображають цілі педагогічної діяльності. Проте така класифікація не відображає всього розмаїття педагогічних цінностей [20].

Класифікація цінностей, за І. Ісаєвим, розподіляє педагогічні цінності на соціально-педагогічні; професійно-групові; особистісно-педагогічні. Перші відображають характер та зміст тих цінностей, що функціонують у суспільстві, та становлять сукупність ідей, уявлень, норм, правил, традицій, які регламентують педагогічну діяльність у межах суспільства. Професійно-групові цінності – це сукупність ідей, концепцій, норм, що регулюють педагогічну діяльність у межах освітніх закладів та виступають орієнтирами в педагогічній діяльності професійно-педагогічних груп. Особистісно-педагогічні цінності становлять аксіологічне «Я» вчителя, відображають його цілі, мотиви, ідеали, настанови та інші світоглядні характеристики. Всі складові світоглядної характеристики створюють систему професійно-ціннісних орієнтацій [38].

У наведеній класифікації система цінностей представлена досить повно, але до складу класифікації не входить ціннісно-мотиваційна домінанта. Така класифікація педагогічних цінностей демонструє існування та рух цінностей від суспільства до соціальної групи й далі до особистості. У цій класифікації повністю відтворені рівні існування педагогічних цінностей, проте багатогранність цінностей не розкрита повністю.

Існує класифікація Н. Гузевої, яка пов'язана з проблемою формування професійно значущих орієнтацій майбутніх учителів в умовах педагогічного коледжу. Дослідник визначає три групи педагогічних цінностей:

1. Цінності, що пов'язані з умовами професійної діяльності: незалежність у педагогічній діяльності, спілкуванні, ретельно обміркований педагогічний процес; гуманістичний характер професії; постійне самовдосконалення, досконале володіння знанням свого предмета, повага та вдячність людей, творчий характер праці.

2. Цінності, що пов'язані з особистісно-мотиваційною сферою вчителя: перспектива професійного зростання, продовження сімейних традицій, відповідність професії здібностям, бажання перебувати в центрі уваги.

3. Цінності, що відображають аспекти керівництва освітньою діяльністю: можливість впливати та змінювати поведінку інших людей; доброзичливість – відносини вчителя та учня; можливість передавати знання й майстерність [41].

Класифікація Є. Шиянова бере за основу матеріальні, духовні, суспільні потреби вчителя, що виступають орієнтирами в його суспільній та професійній діяльності:

- цінності, пов'язані з утвердженням особистості в професійному середовищі: суспільна значущість праці вчителя, авторитет педагогічної професії, визнання найближчим оточенням значущості професії;

- цінності, що задовольняють потреби вчителя в спілкуванні з учнями, співробітниками, відчуття дитячої любові та прихильності; обмін духовними цінностями;

- цінності, що пов'язані з розвитком творчої індивідуальності: можливість розвитку професійно-творчих здібностей; залучення до світової культури, постійне самовдосконалення;

- цінності, що забезпечують самореалізацію: творчий характер вчительської праці, привабливість педагогічної професії;

- цінності, пов'язані із задоволенням прагматичних потреб: гарантована державна служба, утримання, тривалість відпустки [20].

Попри деяку суперечливість, класифікації Н. Гузевої та Є. Шиянова досить повно відображають багатогранність педагогічних цінностей. Проте вони не дають реального теоретичного підґрунтя для процесу формування ціннісних орієнтацій, на відміну від класифікацій І. Ісаєва, С. Вершловського та Дж. Хазарда. Незважаючи на численні дослідження в галузі класифікації педагогічних цінностей, треба зауважити, що досконалої класифікації ще не розроблено. У цілому погоджуючись з наведеними класифікаціями, слід зауважити, що в них не визначено гуманістичних педагогічних цінностей, а це можна вважати суттєвим недоліком.

В умовах гуманізації освіти першочерговим завданням стає формування гуманістичних педагогічних цінностей майбутнього вчителя, які становитимуть основу педагогічної діяльності. Необхідними умовами формування таких цінностей можна вважати гуманістичну спрямованість навчально-виховної діяльності, принцип діалогічного спілкування, орієнтацію на гуманістичні цінності як пріоритетні у становленні світогляду майбутнього вчителя.

До компетентності сучасного спеціаліста має входити усвідомлення тих цінностей, які він виховує під час навчально-виховного процесу. Педагог повинен чітко уявляти в найбільш спрощеній формі класифікацію таких цінностей (табл.1).

Цінності освіти

Цінності освіти	
Гуманістичні педагогічні цінності	Універсальні базові гуманістично-педагогічні цінності
	Цінності педагогічного спілкування
	Цінності, які визначають педагогічну культуру
Загальнолюдські цінності	
Загальні цінності	Духовні цінності
Соціальні	Суспільні
Групові	Конкретної діяльності (мистецтво, наука, культура, мораль)
Індивідуальні	Особистісні

Цінності освіти можна розглядати як гуманістичні педагогічні, підґрунтям яких є загальнолюдські цінності. До універсальних базових належать антропоцентризм, самопізнання, розвиток інтелекту, здібностей, моральний вплив знань, творчість та вільна поведінка особистості. Цінності педагогічного спілкування – це емпатія, конгруентність, рефлексія, емоційна стабільність, доброзичливість. Цінності педагогічної культури: професійна захопленість, моральність, відповідальність. Загальнолюдські цінності в широкому значенні є загальними, національними – це віра, правда, краса, любов, творення добра, воля, повага, здоров'я, патріотизм. У свою чергу, основою загальнолюдських цінностей є загальні та духовні цінності людства. Загальні цінності (працелюбність, чесність, щирість, шляхетність) складаються із соціальних, групових, індивідуальних. Соціальні цінності відображають цінність відносин різних соціальних груп, що виникають під час спілкування, діяльності в певному суспільстві. Групові – це корпоративні цінності, а цінності індивідуальності належать до індивідуальних. Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані в здобутках науки, мистецтва, моралі, культури. Суспільні, цінності конкретної діяльності та особистісні входять до складу духовних. Суспільні відображають загальні інтереси і прагнення громадян (мир, безпека, свобода, рівність). Цінності певного суспільства є показником розвитку економічних, політичних, суспільних, культурних відносин. Цінності конкретної діяльності узагальнюють надбання народу в певній галузі науки, культури, мистецтва, виробництва. Особистісні – це найважливіші та найбільш значущі цінності особистості, якими вона керується у своєму житті та діяльності.

Загальні гуманістичні цінності відображені в гуманістичних педагогічних цінностях, наприклад, гуманістичне ставлення до людей, турбота про них – в

антропоцентризмі; гуманістична позиція як перевага інтересів до іншої людини, до вивчення самого себе і тільки потім до засобів та техніки спілкування – у компетентності спілкування; толерантність – у педагогічному такті, емоційній стабільності; свобода – у вільній поведінці особистості, педагогічній творчості; альтруїстичний характер почуттів та переживань – у доброзичливості, товариськості. Необхідно зазначити, що гуманістичні цінності – це, перш за все, позитивне активно-діяльнісне ставлення до людини, тому людяність виявляється та закріплюється в протидії жорстокості, несправедливості, критичному ставленні до своїх чеснот. В гуманістичних педагогічних цінностях протидія жорстокості та несправедливості виявляється в моральності, моральному впливі знань, а критичне ставлення до своїх чеснот – у самовдосконаленні, розвитку інтелекту, педагогічній рефлексії. Втіленням віри є педагогічний оптимізм, віра в учня, його здібності, успішність навчання. У професійному спілкуванні така значуща гуманістична цінність, як рівність, відображена в рівноправних партнерських відносинах.

Узагальнюючи наведені класифікації, можна зробити висновок про те, що гуманістичні педагогічні цінності складаються з особистісних цінностей, в основу яких покладено принципи гуманізму – ставлення до людини як до найвищої цінності (гуманність, моральність, доброта, толерантність, доброзичливість, гнучкість поведінки, свобода особистості), цінності професійної діяльності (професійна компетентність, педагогічна ерудиція, педагогічне цілепокладання, педагогічне мислення, педагогічна рефлексія, педагогічний оптимізм), цінності педагогічного спілкування (виховні позиції розуміння, визнання та прийняття особистості учня, віра в його здібності, духовний потенціал, педагогічний такт, емпатія).

Формування гуманістичних цінностей студентів ВНЗ

Система освіти в усі часи характеризувалася тим, що була орієнтована на підготовку не просто спеціалістів, а людей, які б відповідали певним соціальним потребам сучасності. Однією з характерних ознак нашого часу є потреба людини та суспільства в моральному відродженні через гуманізм - любов і повагу до людини, до її індивідуального вибору, духовності як рушійної сили прогресу. Тому відбуваються зміни і в організації виховного процесу вищих навчальних закладів: модель співпідпорядкування витісняється моделлю суб'єкт-суб'єктної взаємодії, участі та співучасті вихователів і вихованців у спільних справах. «Гуманізм – система світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її самість, високе призначення та право на вільну самореалізацію. Гуманізація визнає вивільнення можливостей людини, її благо – критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними і соціальними групами, державами» [79, 24].

Проблема гуманізації освіти вивчалась дослідниками з різних позицій: теорії та практики виховання учнів (І. Бех, Л. Бабенко, М. Вейт, К. Гавриловець, Г. Джунусова, В. Киричок, О. Киричук, Л. Куренда, К. Монич, В. Ягупов), гуманізації змісту шкільної та професійної освіти (С. Гончаренко, Г. Балл, Ю. Мальований, В. Семиченко, О. Сухомлинська, Т. Тюріна, В. Юрченко), виховання гуманних відносин у студентів у навчальній діяльності (Е. Ешмурадов), розвитку гуманності у майбутніх вчителів (В. Луговий, Є. Шиянова).

На думку академіка І. Беха, гуманістична педагогіка є педагогікою особистісно-орієнтованою, тобто її головною метою виступає розвиток особистості. «Але щоб досягти цієї мети необхідно мати досить чітке, дійове, позбавлене будь-якого пафосу визначення «особистість». Таким вимогам відповідає розуміння особистості як суб'єкта вільного і морально відповідального вчинку. Особистісний спосіб життя людини вбачається в розвитку морально відповідальної самостійності, самобутності, самосвідомості, самодії, унікальності як ціннісної основи життя людини. Ці ціннісно-сміслові утворення, які презентують сутнісні сили, фундаментальні загальнородові здібності, й повинні визначати зміст сучасної освіти» [9, 46].

Незважаючи на актуальність практичної розробки проблеми гуманізації виховного процесу, донині залишається не розробленим питання гуманізації виховної роботи зі студентською молоддю у вищому навчальному закладі. Це пояснюється декількома причинами. По-перше, психолого-педагогічними особливостями вікового етапу розвитку особистості; по-друге, вищий навчальний заклад здебільшого орієнтований на навчальну функцію, формування у майбутніх фахівців професійних умінь і навичок, але поза увагою залишається реалізація гуманітарної та культурологічної функції особистості; по-третє, неготовністю викладачів до гуманізації виховної роботи.

Виходячи з окреслених проблем, розглянемо їх під кутом зору готовності викладача до реалізації мети і завдань гуманізації виховної роботи зі студентською молоддю.

«Майстерність» – вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії у кожній конкретній ситуації навчання і виховання», зазначає академік І. Зязюн [34,25]. Майстерність педагога в «олюднюванні», натхненності знання, яке не переноситься з книжок в аудиторію, а полається як сучасний погляд на світ. На ґрунті професійних знань формується педагогічна свідомість, принципи і правила, які є базовими щодо дій і вчинків викладача. Ці принципи і правила кожний педагог виробляє на підставі власного досвіду, але

осмислити, усвідомити їх можна лише за допомогою наукових знань, що потребують систематичного поповнення. Слід зауважити, що складність навчання педагога, набуття професійної компетентності полягає і в тому, де професійне знання має формуватися водночас на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному. Це потребує розвинутого професійного мислення, здатності добирати, аналізувати й синтезувати здобуті знання у досягненні педагогічної мети, уявляти технологію їх застосування [34, 281].

До важливих властивостей педагога належать професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка, гуманістична спрямованість діяльності. Гуманістична спрямованість – спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею моральних норм поведінки і стосунків, духовних цінностей [34, 26–28].

Узагальнюючи дослідження В. Анненкова, І. Беха, Б. Бітінаса, І. Вашенко, О. Вишневського, П. Ігнатенко, І. Наумової, Н. Павлик, Е. Помиткіна, Б. Чижевського та інших науковців, нами уточнено робоче визначення поняття гуманістичних цінностей, які є джерелом мотивації, планування вчинків, основа свідомості особистості, динамічна система, яка впливає на рушійні механізми активної діяльності особистості, зумовлює економічні, ідеологічні, політичні досягнення суспільства і являє собою орієнтуючі ідеали для прогресивного розвитку особистості і цивілізації в цілому.

До гуманістичних цінностей ми відносимо збереження миру на планеті, милосердя та доброзичливість, прагнення до мистецтва, естетики, культури, гармонія з природою, навколишнім середовищем, єдність з усім організмом Всесвіту, пошук істини, віра в Бога, високоморальна поведінка, нетерпимість до зла, любов, вірність, вміння визнавати свою провину та прощати інших, потреба служити людям та правді.

Гуманістичні цінності мають індивідуально-суспільну основу, детермінують потреби, впливають на вчинки людей в різних галузях життя, допомагаючи їм здійснювати моральний вибір поведінки у життєво значущих ситуаціях. Духовні цінності мають властивість впливати на розвиток та формування особистості, забезпечуючи психічну рівновагу.

Формування гуманістичних цінностей студента пов'язано зі становленням відносно стійких психологічних утворень особистості (потреб, мотивів, інтересів, цілей, світогляду, ідеалів, переконань тощо) під впливом об'єктивних і спеціально створених для цього умов, коли дії і вчинки молодої людини в результаті багаторазових повторень стають звичними та визначають типову модель високодуховної діяльності і поведінки.

Під формуванням гуманістичних цінностей студентів доцільно розуміти створення сприятливих психолого-педагогічних умов для самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення молоді та залучення юнаків і дівчат до духовно спрямованої навчально-виховної та перетворюючої діяльності.

Формування гуманістичних цінностей має прямий зв'язок з розвитком мотиваційно-ціннісної сфери молодих людей (переконань, інтересів, спрямованості), розвиток пізнавально-логічної сфери особистості студента (уявлень про довколишній світ, логічних операцій і методів, інтелектуальних прийомів пізнавальної діяльності), розвиток операційної сфери (вміння регулювати практичну діяльність, використовувати знання ата розв'язання життєвих завдань).

Гуманістичні цінності молоді формуються найефективніше, якщо навчально-виховний процес будується на гуманістичних принципах і ціннісному ставленні до молоді особистості, розвитку рефлексії, самопізнання та організується як співробітництво, співтворчість викладача і студента, якщо визнаються права і свободи молоді особистості.

Детермінуючий вплив будь-якого виховного засобу на формування особистості базується насамперед на зв'язку з потребами, інтересами, установками, ціннісними орієнтаціями того, кого навчають. Якщо обставини, норми, ситуації чи предмети задовольняють якісь потреби студента, або його інтереси (і довколишніх людей) чи є умовами їхнього задоволення, то ці обставини, норми, ситуації, предмети асимілюються ним: із нейтральних, зовнішніх перетворюються в значущі для нього (потрібні, цікаві, цінні) і надалі детермінують його поведінку. Завдання викладача і полягає в тому, щоб максимально врахувати об'єктивні зв'язки між виховним впливом і внутрішніми умовами індивіда, відтворити їх у педагогічних ситуаціях [7, 11–12].

На жаль, не всі студенти відчують потребу у самовдосконаленні, але це виключення. Як правило, більшість молодих людей замислюється над призначенням свого життя та намагаються працювати над собою, позбавитись негативних рис, досягти мети, формуючи свій характер, волю, духовні і професійні якості.

Юнацький вік суперечливий період життя людини: з одного боку перехід до самостійності, відповідальності за свої дії перед совістю, батьками, коханою людиною, друзями тощо, а з іншого емоційний, бурхливий вік пристрастей, пошуків насолоди, задоволення, спокусу, які часто призводять до негативних наслідків. Зазвичай, деякі молоді люди не замислюються над далекою перспективою; більшість студентів байдужі до думки інших: ім'я та репутація батьків легко забруднюється, стосунки з ними часто погіршуються. Тому нам,

батькам та викладачам, дуже важливо не відштовхнути образливим словом, а підтримати молодь на шляху пошуків, пізнання та випробувань, обговорювати теми, які цікаві юнакам і дівчатам, допомогти вчасно доброю порадою, якщо виникає необхідність. Потрібно знайти спільну мову і час для юної особистості, щоб майбутнє життя не перетворилося на пекло.

Особливий інтерес для педагогіки і психології становить християнське трактування людини як єства особливого, що перебуває в умовах постійної боротьби між добром і злом, здатного до самозвеличення через перемогу над злом у собі, і до глибокого занепаду внаслідок відмови від добра і переходу на службу злу. «Педагогічна сутність цієї філософії у визнанні за людиною права гідності та свободи вибору, здатності служити згідно з цим вибором. Відштовхуючись від таких позицій, професор Дж. Фоутс дійшов засадничого для педагогіки висновку про те, що поведінка людини визначається: а) генетичними якостями людини; б) факторами оточення; в) волею і розумом індивіда», зазначив О. Вишневський [21, 24].

Вчений-практик О. Захаренко нагадував, що ми не завжди достатньо цінуємо «посередність», забуваємо помічати в кожній особистості неповторний талант і духовну красу. Олександр Антонович наполягав, щоб в навчальному закладі здійснювався особливий підхід до тих, які вчаться посередньо, бо у них формуються негативні риси: байдужість, невпевненість, душевне страждання. Таким молодим людям пропонується «знайти себе», виконуючи такі види робіт, які б відповідали їхнім генетичним можливостям, наприклад: залучення до творчих проєктів духовного спрямування, участь у гуртковій роботі, самодіяльності, підготовці виставок та аукціонів творчості тощо. Тут кожний студент знайде стежину, якою піде першим, вийде переможцем, відчує піднесення своєї гідності [68, 42].

Не можна застосовувати тиску на молоду людину, це не викличе ентузіазму у студента, скоріше навпаки: він перестане вважати нинішню справу своєю, втратить до неї інтерес. Педагог повинен уміти користуватися засобами, які спонукають вихованців до сумлінної, творчої і самостійної участі у здійсненні загальної справи: захоплення хорошим сюрпризом (виконання мікроколективом частини загальної справи по секрету від інших), допомога дружньою порадою (пропозиція декількох варіантів виконання на вибір), захоплення «секретним договором», довіра відповідальним дорученням, звернення до студентів по допомогу з проханням навчити, товариська вимога від імені колективу, товариське заохочення всіма формами схвалення, а також похвалою (розгорнутим схваленням) і винагородою морального характеру від імені колективу [33, 192].

Психологічні корені подолання негативних тенденцій у навчально-виховному процесі полягають у здійсненні особистісно-розвивального підходу до студентів, у визнанні не тільки їхніх обов'язків, а і прав, в урахуванні їхніх потреб, інтересів усього того, чим молода людина дорожить і до чого тягнеться: і водночас у цілеспрямованому розвитку його особистісних потреб, інтересів, здібностей [7, 77].

Педагогу слід керуватися оптимістичною концепцією: кожен студент має певний дослідницький потенціал, а навчально-дослідницька робота допоможе йому наблизитися до розуміння наукової картини світу, стати талановитою, творчою, високодуховною особистістю.

Кожен педагог має турбуватися про те, щоб навчально-виховний процес, який він організує, містив у собі ситуацію успіху дія студента. І це повинно стосуватися діяльності як індивідуальної, так і групової [33, 246].

Ш. Амонашвілі наголошував на тому, що духовний світ молодої людини «збагачуватиметься лише тоді, коли вона це багатство вбиратиме через дверцята своїх емоцій, через почуття співпереживання, спільної радості, гордості, через пізнавальний інтерес» [1, 113].

Отже, викладач має володіти всім багатством засобів, які давали б йому змогу поставити студента в позицію суб'єкта навчальної діяльності.

Психологічний розвиток особистості виявляється у становленні її цілісної організації, що визначає постійне прагнення виходити за свої межі, постійно націлювати себе на своє майбутнє, проектувати його, ставити перед собою більш високі цілі й ідеали, прагнути до певної діяльності, збагачувати ціннісно-смысловий простір свого життя оцінними позиціями і виробляти погляди на світ інших людей. Саме в цьому процесі відбувається посилення і взаємозв'язок різноманітних властивостей і характеристик особистості, «накопичуються нові потенціали її розвитку» [4, 35]. Головною умовою для цього називають поглиблення, розширення, взаємне переплетіння зв'язків особистості з навколишнім світом, взаємозалежність особистості і соціуму. Підкреслюється активний характер взаємодії особистості з навколишнім середовищем, коли вона сама є суб'єктом власного розвитку, будуючи свою діяльність і відношення до світу відповідно власних прагнень, поглядів, почуттів, ідеалів і бажань [7, 77].

Викладачам та кураторам слід прагнути зрозуміти кожного студента, розібратися в його характері, темпераменті, можливостях. Необхідно щодня звертатися до основ педагогіки, психології, і це природно, впливає на власний особистісно-професійний розвиток педагогів. Він має володіти високою психологічною грамотністю і культурою, розвинутою емпатією і

толерантністю. Викладач повинен дуже любити свою роботу і студентів, які добре відчують це. Ця умова є необхідною і головною [33, 242].

Якщо викладач працює за системою Марії Монтесорі, то він поводить себе як дослідник, багато спостерігає, нічого не робить за студентів, допомагає молоді досягти всього самостійно, навчитися незалежності й уміння відповідати за свої дії.

Любов, повага, бадьорість, втіха, що виходять із самої глибини душі викладача, дають змогу розвиватися молодій особистості, яка перебуває поряд з ним. Активність викладача, куратора має бути спрямована не на студента, а на абсолютну повагу до явищ його життя і душі. Марія Монтесорі порівнювала роботу педагога з напруженою роботою астронома, який нерухомо сидить біля телескопа.

У груповій навчальній діяльності викладач має стати невидимим диригентом, який вміє вчасно почути, помітити, доправити, підтримати кожного студента, організувати співпрацю студентів [33, 243].

Викладачу, куратору слід звернути увагу на емоційну культуру, психологічну компетентність. Без цього не можна створити ситуації успіху як для студента, так і для викладача. Емоційна культура має такі ознаки: культура сприйняття, культура слова та емоційних станів, емоційне сприйняття світоглядних і моральних ідей, принципів, істин [33].

Якщо студенту притаманні такі риси, як егоїзм, самовдоволеність, тоді куратор та викладачі повинні не конфліктувати, а наполегливо та з любов'ю торувати шлях до серця молодої людини, щоб розбудити доброту, теплоту їхньої душі, високі духовні поривання та копітко формувати позитивні духовні цінності:

Є. Юркевський до активних способів профілактики небажаних конфліктів у навчанні і вихованні відносить:

- 1) корекцію-установку студентів і викладачів на «безконфліктну» педагогічну взаємодію;
- 2) оволодіння психологічними прийомами та навичками безконфліктного спілкування;
- 3) оволодіння навичками саморегуляції в складних конфліктних ситуаціях;
- 4) оволодіння знаннями, вміннями та навичками розуміння конфліктогенів спілкування й усвідомлення власних конфліктогенів;
- 5) оволодіння способами правильної (адекватної, конструктивної) поведінки в конфліктній ситуації [83, 12].

Якомога більше педагогічного такту до особи студента викладач має виявити на етапі колективного підбиття підсумків. Він мусить бути чуйним, дипломатичним, зуміти об'єктивно оцінити ситуацію, логічно вибудувати

низку помилок і дати адекватну оцінку роботи – ось основне завдання педагогів [33, 246].

На думку Г. Ващенко та В. Вишневського, духовність і моральність людини тримаються на інтелектуальних, волевих і чуттєвих чинниках, інтелект забезпечує усвідомлення своїх обов'язків, воля допомагає людині дотримуватися моральних засад, а чуттєвість забезпечує оцінювання і переживання (задоволення/незадоволення) з приводу своїх і чужих вчинків. «Чуттєве» тут зближується з поняттям «сумління», яке забезпечує людині здатність контролювати свою поведінку.

Виховання – не машина «перероблення» людей за єдиним зразком, а умови, в яких кожна людина могла б реалізувати власні творчі духовні потенції, свободу сумління, свої погляди, генотип, своє біополе [21, 26].

Вважають що найефективнішим методом виховання є демонстрування на власному житті та власній поведінці тих поглядів і тієї віри, котрим викладач сам навчає (метод виховання прикладом). «У всіх себе подавай за зразок добрих діл, у навчанні непорушність, повагу, слово здорове, неосудливе, щоб противник був засоромлений, не мавши нічого лихого казати про нас» [13].

Найбільшою виховною отрутою може стати викладач, який лицемірно проповідує моральні принципи, але поводить ся цілком інакше. Лицемірство для молоді є найсильнішим дороговказом, що призводить до цинізму і розчарувань. Ми не маємо права вимагати від наших вихованців кращої поведінки, ніж наша власна.

У контексті методу виховання прикладом особа викладача заслуговує на глибший розгляд вже хоча б тому, що з усіх чинників виховання він є чи не найсильнішим. Давня філософія трактує викладача як книгу мудрості, котру студенти постійно читають і в якій шукають відповіді, зазначає О. Вишневський [21, 184].

Процес гуманізації навчання багатогранний, системний, різнорівневий, тому одне з основних його завдань – розкріпачити особистість викладача, допомогти йому розкрити свій творчий потенціал та розвинути педагогічні здібності, спрямувати діяльність у напрямі «суб'єкт-суб'єктних» відносин для створення атмосфери доброзичливості, взаєморозуміння, співпраці та взаємодопомоги у студентському середовищі. Таким чином виникає питання: «Чи готовий сьогодні викладач вищого навчального закладу до розв'язання проблем гуманізації навчально-виховного процесу, педагогічної взаємодії, конструктивної педагогічної діяльності?».

К. Ушинський, який довгий час жив і творив в Україні, писав: «...воспитание есть деятельность сознательная, по крайней мере со стороны воспитателя, но сознательной деятельностью может быть названа только та, в

которой мы определили цель, узнали материал, с которым мы должны иметь дело, обдумали, испытали и выбрали средства, необходимые для достижения созданной нами цели. Деятельность, не выполняющая этих условий,... не заслуживает названия человеческой деятельности».

Замислимося над цими словами. Чи може пересічний викладач здійснювати педагогічну діяльність на рівні сучасних вимог, якщо він не має відповідної психолого-педагогічної, методичної підготовки? Подібні запитання порушує і класик: «Неужели дело воспитания так легко, что стоит только принять на себя звание воспитателя, чтобы постигнуть это дело во всей его полноте? Неужели достаточно только нескольких лет воспитательной деятельности и единичной наблюдательности, чтобы разрешить все вопросы воспитания?».

Адже дуже важливою, на нашу думку, є особистість викладача як комплекс ціннісних орієнтацій, мотивів, стилю, який визначає унікальність і неповторність людини. Викладач повинен зайняти чітко визначену громадянську позицію, вміти управляти своїм емоційним станом, визначати особливості свого педагогічного стилю, оволодівати педагогічною майстерністю та переходити від рівня майстерності до власного новаторського стилю для формування у суб'єктів взаємодії мовної культури, комунікабельності, доброзичливості, толерантності, уміння висловлювати власні думки й вислуховувати співрозмовника.

Перемоги викладача над собою нададуть особливої сили і переконаності його словам, обличчю, голосу. І це найкращий і найскладніший метод виховання. Бо юна душа дуже чутлива до гармонії між тим, що викладач говорить, і тим, що робить.

Віра, ідеалізм, надія, впевненість у сили добра, любов до студентів завжди є фундаментом навчально-виховної діяльності викладача або куратора групи.

Викладач за всіх обставин має бути оптимістом. Берегти честь і гідність студента – професійний обов'язок кожного викладача. Зруйнувати в людині віру в себе, своє уявлення як про гідну людину означає зруйнувати її сумління, перетворити в ніщо. А «ніщо» виховувати набагато важче, ніж людину, котра має сумління [21, 197].

Викладачам слід пам'ятати, що 91 % інформації забезпечується зором і тільки 8 % набувається «на слух». Тому на заняттях, під час бесід та дискусій слід використовувати схеми, таблиці, малюнки, репродукції картин, відеоматеріали тощо.

Слід використовувати науково обґрунтовані системи психологічних та педагогічних заходів з формування духовних цінностей та здібностей молодих людей до самовираження, самоорганізації, самоконтролю і самовиховання.

Необхідна як психологічна діагностика особистісних досягнень студентів, так і методи керування становленням важливих складових системи знань, мислення, складних пізнавальних умінь, світогляду соціально та особистісно-значущих психічних якостей і духовних цінностей юнаків і дівчат.

Таким чином, розвиваючи психолого-педагогічну майстерність на основі сучасних наукових досліджень, будуючи навчально-виховний процес вищої школи на гуманістичних принципах, особистісному підході, ціннісному ставленні до студентів, створенні умов дія саморозвитку, самореалізації, можливо стимулювати природний інтерес у молодих людей до самопокращення, розвивати внутрішні потреби у здоровому способі життя, сприяти усвідомленню студентами власного бачення світу, поєднати навчальну діяльність студентів з творчою, суспільно-корисною роботою, трансформувати духовні цінності в особисті переконання.

Висновки

Аналіз сучасної літератури виявляє різні підходи до поняття «гуманістичні цінності». А. Лейчук вважає, що дослідники досить часто використовують поняття «загальнолюдські цінності», не даючи визначення «гуманістичним цінностям», або ототожнюють моральні й гуманістичні цінності. Проте, моральні цінності автоматично не можуть стати гуманістичними цінностями, тому потрібно розрізняти цінності «для себе» й цінності «для іншого». Саме цінності «для іншого» й набувають статус гуманістичних. Слово «гуманістичний» означає «спрямований на людину» як ціль педагогічної діяльності, тобто цінності заради іншого реалізуються в педагогічній діяльності [53, 296].

Гуманістичні цінності – це позитивне діяльно-активне ставлення до людини, яке засноване на визнанні людського життя, усвідомленні його недоторканості, визнання життя головною цінністю. Це виявляється у постійному дотриманні гуманістичних принципів, цінностей, а також альтруїстичному характері почуттів та переживань. Таке ставлення знаходить своє вираження у визнанні інтересів та потреб іншої людини, орієнтації на позитивне в людях; терпимості до поглядів, вірувань, національних традицій інших; великодушності. Воно закріплюється у відповідних вчинках, діях, поведінці людей, у протидії жорстокості, злу, несправедливості, критичному ставленні до своїх чеснот та недоліків і на цій основі самовдосконаленні. Усі ці складові змісту гуманістичних цінностей органічно пов'язані між собою, виступають у тісній єдності [43, 86].

Сутність розвитку гуманістичних цінностей у студентів вищих навчальних закладів полягає в умілій організації та стимулюванні вихователем психологічно і педагогічно обґрунтованої діяльності вихованця, у формуванні

та підтриманні в нього мотивації постійного творчого самовдосконалення; у постійній допомозі, підтримці, співчутті і співпереживанні.

Найсуттєвішими рисами гуманістичного виховання студентської молоді, на нашу думку, є:

– ціннісне ставлення до вихованця, визнання розвитку особистості (інтелектуального, фізичного, морального, естетичного, трудового) головним завданням навчального закладу, а становлення індивідуальності особистості – її головним результатом;

– вільний вибір особистістю способів творчої самореалізації, її саморозвиток у гармонії із собою і суспільством.

Орієнтиром виховання повинен бути методологічне положення, згідно з яким для «сучасного суспільства буде характерний тип людини, в особистості якої сформоване активне позитивне ставлення до планети земля, до вітчизни, до людства, до іншої людини і до самої себе, до праці, до власності, до сім'ї, до надбань матеріальної та духовної культури» [48,19]. Такий студент поєднуватиме в розумних межах особистісні інтереси з інтересами суспільства й товаришів, умітиме правильно обирати життєві ділі, уникаючи крайнощів колективізму та індивідуалізму, обґрунтовано визначатиме способи досягнення життєвих цілей, шануватиме загальнолюдські, національні та професійні цінності.

Отже, формування гуманістичних цінностей у майбутніх вчителів – це складний процес гармонійного поєднання професійних знань з найкращими рисами і якостями людського характеру. Головним критерієм і наслідком такого гармонійного поєднання має бути творення добра і постійне духовне самовдосконалення. Саме тому, ми наголошуємо на координуючій ролі педагога у гуманістично-орієнтованому процесі та необхідності високої педагогічної майстерності для виховання миролюбності, безконфліктності, взаєморозуміння.

Список використаних джерел:

1. Амонашвили Ш. А. Как живете, дети?: пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1986. – 176 с.
2. Андрійчук О. Я. Деякі аспекти гуманістичного виховання студентів / О. Я. Андрійчук // Педагогічний пошук. – 2002. – № 4. – С. 73–75.
3. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 253 с.
4. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анциферова // Психология формирования и развития личности. – М., 1981. – С. 35.

5. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методологические основы / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
6. Бабошина Е. Б. Культурологическая модель гуманистической образовательной среды / Е. Б. Бабошина // Школа. – 2002. – № 36. – С. 22–27.
7. Балл Г. О. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: наук.-метод. посіб. / Г.О. Балл, М. В. Бастун, А. В. Вихрущ [та ін.]; за ред. В. В. Рибалки. – К.; Т.: Підручники і посібники, 2002. – 388 с.
8. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 6.
9. Бех І. Д. Виховання особистості: У двох книгах. Книга друга. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 342 с.
10. Бех І. Д. Виховання особистості : в 3 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – 277 с.
11. Берулова М. Н. Состояние и перспективы гуманизации образования.// Педагогика. – 1996. – №1. – С. 9–12.
12. Беланова Р. А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США). – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 216 с.
13. Біблія. – К.: УБТ, 1988. – С. 15–23.
14. Богатырева М. Р. Социальные ценности как основа профессионально-педагогической деятельности / М. Р. Богатырева // Вестник Башкирского университета. –2006. – № 2. – С. 122–124.
15. Бондар С. Гуманізація в структурі процесу навчання.// Освіта і управління. – 1998. – Т.3. – Т.2. – С. 37–41.
16. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / Педагогіка і психологія, № 1 (14) 1997, Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – С. 144–150.
17. Бувакин О. В. Инновации ценностных ориентаций студентов // Социологические исследования. 1995. – № 4. – С. 125–130..
18. Буева Л. П. Социальная среда и формирование гармонической личности / Буева Л. П. – М. : Знание, 1981. – С. 45.
19. Бутківська Т. Б. Цінності в контексті соціокультурної освіти // Педагогіка. – 1995. – № 3. – С. 33–35.
20. Вершловский С. Г. Особенности социально-профессиональных ориентаций учителя / С. Г. Вершловський // Развитие социально-профессиональной активности учителей на разных этапах деятельности : сб. науч. тр. – М. : Изд-во АПН СССР, 1990. – С. 5–24.

21. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси / О.Вишневецький. – Львів: Обл. пед. т-во, 1996. – 236 с.
22. Воловик В. І. Вступ до філософії: Навчальний посібник. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 160 с.
23. Галузевий стандарт вищої освіти: освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра напрямку підготовки початкова освіта. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2003.
24. Гевко О. І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13. 00. 07 «Теорія і методика виховання» / О. І. Гевко. – К., 2003. – 20 с.
25. Гончаренко С. У. Гуманізація освіти – виховання творчої особистості.// Пед. газета. – 2005. – Грудень. – № 12.
26. Гончаренко С.У. І все таки гуманізація.// Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 3–7.
27. Григорьева-Голубева В.А. Становление гуманистических ценностей педагога (В аспекте языковой личности) : дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В.А. Григорьева-Голубева. – СПб., 2002. – 493 с.
28. Грицюк Б. Ідеї гуманізму в українській педагогіці.// Рідна школа. – 1999. – №7–8. – С. 6–10.
29. Данилова Г. С. Професіоналізм педагога на порозі третього тисячоліття // Освітнянські відомості. – 2002. – № 4.
30. Дебич М. Гуманізація навчально–виховного процесу у вищій школі ХХІ століття / М. Дебич // Вища школа. – 2011. – № 5/6. – С. 47–56.
31. Діденко Н. Проблеми гуманізації вищої школи / Н. Діденко // Директор школи. Україна. – 2008. – № 6. – С. 58–61.
32. Залуцький О. Гуманістичні засади в сучасному освітньо - виховному процесі.// Рідна школа. – 2008. – №1–2. – С. 69–71.
33. Захаренко С. О. Формування духовних цінностей молоді у творчій спадщині О. А. Захаренка: навч. посіб. / С. О. Захаренко, Н. В. Орлова. – Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2006. – 252 с.
34. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: підруч. для вищих пед. навч. закл. / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна – 3-тє вид., допов. і перероб. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
35. Зязюн І. Гуманістична парадигма освіти і виховання.// Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 111–117.
36. Зязюн І. Три кити нової філософії освіти: гуманізація, індивідуалізація, інтеграція.// Директор школи, ліцею, гімназії. – 2000. – № 1. – С. 74–80.

37. Зязюн І. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти. // Педагогіка толерантності. – 2002. – № 3. – С. 58–62.
38. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессиональной педагогической культуры преподавателей высшей школы / И.Ф. Исаев. – М. : Белгород, 1993. – 219 с.
39. Іщук Н. Духовні цінності майбутніх учителів фізичної культури / Н. Іщук // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк :РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 1. – С. 175–178.
40. Казанжи І. В. Творчо-гуманна сутність особистості вчителя початкових класів / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. – С.181–185
41. Катричева Т. Ю. Проблема классификации педагогических ценностей / Т.Ю. Катричева // Успехи современного естествознания. – 2004. – № 7. – С. 119.
42. Кісіль М. В. Гуманізація вищої освіти як сучасна тенденція / М. В. Кісіль // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій : матеріали конференції. – Суми, 2008. – С. 49–51.
43. Киричок В. А. Теоретичний аспект формування гуманістичних цінностей молодших школярів у сучасних умовах // Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали семінару АПН України 16 грудня 2004 року /За ред. академіка С. Д. Максименка. – К., 2005. – 716 с.
44. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994 р. – 26 жовтня.
45. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи до факультативного курсу «Основи гуманістичної моралі» // Шк. світ – 2005. – № 45 (317). – С. 4–11.
46. Климчик Л. А. Боротьба М. Драгоманова за українську народну освіту / Л. А. Климчик //Педагогіка і психологія. – 1994. – №2. – С. 128–136.
47. Клепко С. Ф. Цінності буття і цінності освіти в контексті глобалізації / С. Ф. Клепко // Ціннісні парадигми освіти. – Х. : Основа, 2004. – 128 с.
48. Кремень В. Г. Сучасна освіта в контексті реформування // Учитель, - 1999. – № 11–12. – С. 19.
49. Кремень В. Без реформи освіти не розбудуємо держави // Педагогічна освіта. –1999. – № 10. (Жовтень). – С. 1.
50. Кудусова А. Ш. Саморазвитие будущего педагога в учебной деятельности // Проблемы сучасної педагогічної освіти: Педагогічна преса, – 2002. – Серія: Педагогіка і психологія. – Вип. 4. – С. 130–136.

51. Кудусова А. Ш. Гуманизация и гуманитаризация высшего образования: Тези доповідей ІХ наук.-теорет. конф. Кримського держ. інженерно-пед. ун-ту. – Сімферополь: НІЦ КДПУ, 2004. – С. 197–201.
52. Кудусова А. Ш. Формирование гуманистической направленности будущих учителей начальных классов в процессе профессиональной подготовки // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 16. – К.: НПУ, 2005. – Вип. 3. – С. 102–105.
53. Лейчук А. О. Формування ціннісних основ гуманістичної позиції майбутніх педагогів / А. О. Лейчук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К. ; Житомир : Волинь, 2003. – Кн. 2. – 368 с.
54. Макарьевские чтения: материалы пятой международной конференции (21–22 ноября 2006 г.) / отв. ред. В.Г. Бабин. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2006. – 347 с.
55. Мальований Ю. Педагогічна сутність гуманізації навчання.// Шлях освіти. – 1997. – 32. – С. 6–10.
56. Маркова А. К. Психология труда учителя : Книга для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
57. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя : [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Л. М. Митина. – М.: Академия, 2004. – 320 с.
58. Михальченко М. І., Самчук З.Ф. Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу: Вища освіта України: методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації. Монографія / За заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Михальченка, В. Г. Кременя – К.: Знання, 2001. – С. 7–46.
59. Молодиченко, В. Дискурсивний характер цінностей та їх формування засобами освіти // ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ. – 2009. – № 4. – С. 51–55.
60. Наточий А. Педагогічні аспекти управління розвитком особистості в умовах демократизації і гуманізації освіти. // Вересень. – 1998. – № 1–2. – С. 43–45.
61. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
62. Онищук Л. проектування системи гуманістичного навчання і виховання: управлінський аспект.// Освіта і управління. – 2004. – № 1. – С. 97–102.
63. Осипець Р. О. Виховання національної самосвідомості майбутніх учителів музики в процесі опанування українською народнопісенною культурою : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Р. О. Осипець. – К., 2000. – 19 с.

64. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. – психологія і суспільство. – 2005. – № 4. – С. 98–120.
65. Парасюк І. А. Виховання любові до дітей як структурного компонента професійної готовності майбутнього вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / І. А. Парасюк. – К., 2000. – 18 с.
66. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України. Ярмаченка М. Д. – К.: Педагогічна думка, 2001.
67. Петровская О. А. О национальной концепции воспитания как факторе гуманизации образования. // Наука. Религия. Суспільство. Зб. доповідей. – Донецьк. 1999. – С. 108–110.
68. Пехота О. М. Освітні технології: навч.-метод, посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська ін.; за заг. ред. О. М. Пехота. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
69. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологи ческих понятий / К. К. Платонов. – М.: Высш. шк 1981. – С. 165–166.
70. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320с.
71. Романенко М. І. Гуманізація освіти: концептуальні проблеми та практичний досвід: Наукова монографія. – Дніпропетровськ: Промінь, 2001.
72. Рябченко В. Вищий навчальний заклад як засіб формування цінностей громадянського суспільства та цивілізаційного визначення молоді / В. Рябченко // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 88–96.
73. Савчак Н. В. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до гуманістичного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13. 00. 07 «Теорія і методика виховання» / Н. В. Савчак. – К., 2000. – 19 с.
74. Сидоренко О. Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі в Україні // Вища освіта України. – 2001. – № 2.
75. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н.У, 2002. – С. 106.
76. Тинний В., Колечко В. Ідеї гуманізації в сучасній педагогіці. // Вища школа. – 2000. – № 2–3. – С. 72–73.
77. Токаренко Г. М. Професійна компетентність майбутнього вчителя в контексті гуманізації освітнього процесу. Збірник матеріалів регіональної студентської науково-практичної конференції. – Миколаїв, 2010. – С. 42–47.

78. Тригубенко В. Формування гуманістичних цінностей особистості – сутність педагогічного процесу. // Освіта і управління. – 1999. – № 3. – С. 35–41.
79. Філософський енциклопедичний словник. словник. – К.: Абрис, 2002. – 357 с.
80. Ципко В. Психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін / В. Ципко // Рідна школа. – 2011. – № 1–2. – С. 13–17.
81. Широких О. Цели и ценности педагогического образования : какой учитель нужен современной школе? / О. Широких // Воспитание школьников. – 2005. – № 4. – С. 8–13.
82. Шкіренко О. Розвиток психолого-педагогічної майстерності викладача у процесі формування духовних цінностей студентів / О. Шкіренко // післядиплом. освіта в Україні. – 2009. – № 2. – С. 28–31.
83. Юркевський Є. В. Психологічні детермінанти конфліктності вчителя у педагогічній взаємодії: автореф. / Є. В. Юркевський. – К., 2002. – 17 с.

ГУМАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ЗАСАДАХ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Якименко Світлана Іванівна,

доктор філософії у галузі освіти, професор кафедри початкової освіти факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Державні документи останніх років тісно пов'язують стратегічні цілі освіти з вирішенням проблем розвитку українського суспільства, включаючи подолання духовної кризи; вимагають переосмислення завдань виховання як першочергового пріоритету в освіті; до найважливіших завдань виховання відносять формування духовності і високої моральності разом з формуванням громадянської відповідальності, правової самосвідомості, української ідентичності, культури, самостійності, толерантності. В них все частіше підкреслюється значущість духовно-етичного виховання як такого виховання, яке покликане вирішити завдання консолідації суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору країни. В зв'язку з актуалізацією духовно-етичного

виховання в українському суспільстві з'явилася потреба в педагогічних кадрах, здатних вирішувати відповідні завдання в умовах існування різних систем цінностей (екзистенціальної, релігійної, гуманістичної, етнічної та ін.), концепцій духовно-етичного виховання школярів, суперечності інформаційного простору, входження України в контекст сучасної світової культури. К. Левківський відзначає, що «безумовно, виховання студентської молоді, яка через кілька років стане ядром української інтелігенції, потребує особливої уваги. Майбутнє нашого народу залежить від змісту цінностей, що закладаються у світоглядні орієнтири молодих людей, та від того, якою мірою духовність стане основою їх життя [7, с. 115]».

Стратегічні ж завдання трансформації нашого суспільства настійно вимагають зростання ролі індивідуальної дії, креативної особистості, яка готова на швидку переорієнтацію, на якісно нову структуру мислення, стартову готовність до нестандартних дій в екстремальних умовах. Це багатогранна особистість із почуттям відповідальності, толерантності, відкритості вищим смислам, іншим культурам. Крім того, «ядро» такої особистості, безперечно, повинні складати абсолютні, вічні цінності: любов, правда, чесність, доброта, справедливість, гідність, сумління, милосердя, великодушність, нетерпимість до зла, благородство, мудрість... – саме вони мотивують діяльність людини і складають сенс її життя [4, с. 176].

Актуальність розгляду проблеми обумовлена:

- на соціально-педагогічному рівні: необхідністю подолання духовної кризи в суспільстві, потребою в підготовці педагогічних кадрів, здатних вирішувати завдання духовно-етичного виховання школярів в умовах існування різних систем цінностей, суперечності і агресивності інформаційного простору, різнотипності світогляду;

– на науково-педагогічному рівні: активізацією альтернативних позицій учених у вирішенні досліджуваної проблеми та необхідністю визначення в зв'язку з цим концептуальних основ духовно-етичного виховання школярів;

– на науково-методичному рівні: необхідністю науково-методичного забезпечення компетенцій вчителя у сфері духовно-етичного виховання школярів.

Аналіз актуальності дослідження проблеми підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання школярів, результатів попередніх досліджень, існуючого педагогічного досвіду дозволив нам виділити ряд суперечностей:

– між декларованою державними документами необхідністю залучення молодих людей до високих духовних цінностей в цілях подолання існуючої духовної кризи і наявністю альтернативних систем цінностей, що відображають різне відношення до навколишнього світу;

– між неузгодженістю позицій учених у визначенні суті духовності, духовного виховання, духовно-етичного виховання і необхідністю розробки чітких орієнтирів для педагогічної практики;

– між існуванням різних напрямів в духовно-етичному вихованні підростаючого покоління і націленістю існуючих концепцій професійної підготовки майбутнього вчителя на одне з них залежно від світоглядних позицій дослідника;

– між цілісною природою освітнього процесу у вузі і наявністю різнорідних процесів професійної підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання;

– між тенденцією педагогічного знання до інтеграції і відсутністю концепції інтеграційної підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання;

– між визнанням майбутніми вчителями необхідності духовно-етичного виховання школярів і несформованістю у них відповідної компетентності і прагнення до здійснення даного виду діяльності і ін.

Проблема підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання школярів є частиною загальної проблеми підготовки студентів до професійно-педагогічної діяльності та знайшла своє відображення в роботах відомих вітчизняних учених.

Виховання духовних цінностей у студентської молоді педагогічних закладів спрямоване на вирішення однієї з найактуальніших проблем сучасності – виховання живої чистої душі дитини через духовне наставництво, духовну взаємодію батьків, дітей, вихователів, через організований культурний і полікультурний простір, який сприяє гармонізації дитячого серця, формуванню внутрішнього світу підростаючої людини. В зв'язку з цим постає надзвичайно важливе завдання – виховання духовно-морального ідеалу вчителя у студентів педагогічних навчальних закладів, завдяки якому підтримується вогонь серця, виховання «всіх сил любові», любові у людини у всіх її проявах. У вітчизняній і зарубіжній педагогіці є чимало досліджень, в яких аналізуються виховання духовних цінностей молоді людини. Теоретико-методологічну розробку сутності загальнолюдських і національних цінностей, духовної культури особистості, її зв'язків з різними видами людської діяльності здійснили такі вчені: М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Соловйов, В. Розанов, Е. Жильсон, Е. Кассирер, Д. Тичин, Х. Ортега-і-Гассет, П. Тейяр де Шарден, С. Франк та інші. Окремі аспекти проблеми людини та її духовних цінностей були розглянуті в дисертаційних дослідженнях (Д. Балдинюк, О. Баришнікова, В. Вексельман, Г. Гуменюк, І. Гущина, О. Зубарева, О. Клумбите, В. Калінін, Л. Міллер, Ж. Міцкевич, Г. Хруслов В розв'язання питання вдосконалення

навчально-виховного процесу у сучасній вищій школі найбільш вагомий внесок зробили: Б. Ананьєв, С. Архангельський, А. Алексюк, Є. Бондаревська, М. Буланова-Топоркова, С. Вітвицька, З. Єсарєва, І. Зязюн, Д. Чернилевський та інші.

Методологічні засади виховання духовних цінностей у студентів педагогічних закладів знайшли своє відображення у працях В. Андрущенка, Л. Губерського, М. Євтуха, В. Кременя, Б. Лихачова, М. Нікандрова, Т. Петракової, Д. Чернилевського та інших.

Теоретичне обґрунтування значущості виховання духовних цінностей у студентської молоді ВНЗ здійснили Н. Ничкало, І. Бех, Є. Бондаревська, М. Боришевський, І. Зязюн, А. Капська, В. Кірсанов, О. Олексюк, Г. Сагач, О. Сухомлинська, Т. Тюріна, Г. Шевченко та ін. Проблему виховання духовних цінностей у студентської молоді достатньо глибоко вивчали О. Белих, О. Олексюк, О. Семашко, Б. Нагорний, Д. Чернилевський, Г. Шевченко, В. Яковенко та інші.

Проблеми виховних аспектів освіти, культурологічних засад освітньо-виховного процесу, духовно-моральних основ виховання студентської молоді вивчалися О. Андрєєвою, Є. Бондаревською, О. Данилюком, В. Серебряком, Н. Шапрановою та іншими.

Таким чином, дослідженню піддавалися основні поняття духовно-етичного виховання школярів і підготовки майбутнього вчителя до відповідної діяльності. В той же час аналіз психолого-педагогічної літератури, дисертаційних досліджень говорить про необхідність:

- застосування в комплексі наукових підходів, з позицій яких вивчалися дані явища, а також інтеграційного і синергетичного підходів;
- визначення суті духовно-етичного виховання в зіставленні з духовним і етичним;
- виявлення загальнотеоретичних основ підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання школярів (наукових положень, підходів, закономірностей, принципів, понять), які розкривають її суть і забезпечують досягнення її завдань в рамках різних напрямів відповідної професійно-педагогічної підготовки;
- розробки концепції професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання з погляду вимог модернізації освіти в умовах різноманітності світогляду, різноманіття систем цінностей;
- визначення компетенцій майбутнього педагога у сфері духовно-етичного виховання школярів.

Результати дослідження дозволили виявити основні складові системи навчально-виховної роботи з формування цінностей у студентів вищих педагогічних навчальних закладів, яка передбачає:

- засвоєння наукових знань про характер і зміст національних і загальнолюдських цінностей;
- орієнтацію навчально-виховного процесу на єдність загальнолюдських і національних цінностей;
- організацію навчально-виховного процесу як творчої взаємодії викладачів і студентів й створення умов для самовиховання й самодетермінації останніх;
- цілісний вплив всіх компонентів педагогічного процесу на свідомість, почуття, поведінку студентів;
- надання навчально-виховному процесу професійної спрямованості;
- використання комплексу сучасних методів навчання й виховання в їхніх численних комбінаціях;
- врахування і розвиток індивідуально-творчих здібностей студентів;
- активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів з опорою на їхній особистісний потенціал;
- техніко-методичне забезпечення навчально-виховного процесу.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства особливо актуальне завдання формування духовної культури підростаючого покоління. Модернізація вищої освіти пов'язана не тільки з підвищенням якості освіти, але й з необхідністю ускладнення змісту виховання, акцентування уваги на культурологічних виховних аспектах як пріоритетних в освітній діяльності. Культура як духовний смисл і сутність людського життя повинна стати істотним змістом державної освітньої політики, що спрямована на створення нової цивілізації і культури життя (Д. Чернилевський).

Особливого значення сьогодні набуває проблема виховання духовних цінностей у студентської молоді і, зокрема, у студентів ВНЗ педагогічного спрямування. Найбільш важливою умовою безпеки суспільства є наявність і збереження системи культурних та духовних цінностей, що складають ціннісний сенс людського буття. Саме педагог забезпечує у суспільстві відтворення та трансляцію духовних цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства. У руках педагогів майбутнє всієї планети – формування нової людини з аксіологічно зорієнтованим гуманістичним мисленням. Слід зважити на те, що сьогодні надзвичайно важливим є необхідність урахування полікультурного простору, в якому виховується особистість як майбутній фахівець-професіонал. Полікультурне середовище – це не тільки його багатонаціональність, але і взаємодія

культурних образів діяльності в різних сферах життя соціуму (В. Новічков), пріоритетних напрямків освітньої системи ХХІ століття, вищі навчальні заклади за своїм статусом зобов'язані професійно готувати не тільки дипломованих фахівців, а й виховувати різнобічно розвинених громадян. Бо, як наголошував у своїх працях Г.Сковорода та інші українські мислителі, – духовну людину, творить шлях добра: через пізнання, усвідомлення й розуміння своєї істинної духовної природи, свого призначення в світі [5, с. 148].

Головною метою Концепції є визначення змісту, місця та ролі системи виховання студентів у здійсненні державної політики з питань родини і молоді в галузі суб'єктів системи виховання студентів університету по формуванню високого морально-психологічного і соціально-культурного рівня студентської молоді, підвищенню престижу освіти в Україні, а також авторитету та іміджу університету. Моральне виховання – здійснення впливу на свідомість студента з метою формування духовно-моральних якостей.

Основними напрямками морального виховання студентів є:

- ознайомлення з вимогами суспільства до професійного і морального вигляду молодого фахівця;
- роз'яснення студентам соціальної значимості майбутньої професії;
- формування прагнення до морального самовдосконалення;
- застосування виховних методик і впливів на студентів відповідно до досягнутого рівня моральної зрілості;
- цілеспрямована організація морально значимої діяльності студентів з метою формування й усвідомлення особистого змісту моральних принципів і норм;
- вивчення і використання у виховних цілях індивідуальних особливостей студентів;
- використання духовно-морального потенціалу студентських організацій і секцій. Виховна робота університету являє собою комплекс інформаційно-пропагандистських, індивідуально-психологічних, морально-етичних, культурно-дозвільних, спортивно-масових та інших заходів, здійснюваних суб'єктами виховної діяльності і спрямованих на формування всебічно розвинутої особистості, громадянина, патріота України та висококваліфікованого фахівця з активною соціальною позицією.

Для успішного проведення виховної роботи серед студентської молоді університету необхідно:

- систематичне вивчення морально-психологічного стану студентських груп;
- своєчасне ухвалення рішення про комплексний вплив на студентський колектив і постановка задач з його реалізації;

- здійснення моніторингу соціально-економічного становища студентів і пов'язаного з цим морально-психологічного стану;
- надання допомоги суб'єктам виховання з боку керівництва підрозділів університету;
- вдосконалювання структури, форм і методів студентського самоврядування, розширення повноважень студентських профспілок;
- ефективне науково-методичне супроводження функціонування і розвитку системи виховання в університеті;
- удосконалювання і введення в практику виховної роботи нових технічних засобів виховання;
- організація ефективного контролю за організацією виховної роботи, оцінка стану об'єкта виховання згідно прийнятих критеріїв.

Пріоритетними напрямками удосконалювання виховної роботи в університеті є:

- приведення системи виховання у відповідність з вимогами сучасного етапу розвитку суспільства;
- розвиток засобів масової інформації на факультетах і кафедрах;
- розширення зв'язків з молодіжними й іншими громадськими організаціями з метою виховання студентської молоді;
- удосконалювання складу і структури органів виховної роботи в університеті.

Організація виховання студентів в університеті містить у собі:

- визначення об'єкта виховання й оцінку виховної ситуації;
- з'ясування об'єктом виховання цілей і задач виховання;
- планування виховної роботи з урахуванням прогнозу результатів виховного впливу;
- підбір кадрів і постановку навчально-виховних задач;
- організацію керування системою виховання;
- оцінку результатів виховання.

Ефективність виховання прямо пов'язана з якістю керування системою виховання та визначається:

- глибоким розумінням викладачем цілей виховної роботи;
- чітким плануванням виховної роботи і продуманою постановкою задач;
- організацією строгого контролю за станом виховної роботи в студентській групі, на кафедрі і факультеті;
- науковим підходом до удосконалювання методів виховання студентської молоді.

Духовна діяльність має два аспекти: духовно-продуктивна діяльність – діяльність направлена на формування духовних цінностей та духовно-

практичної діяльності – діяльність направлена на опанування соціального досвіду, накопичених людством духовних цінностей у процесі культурного розвитку людей.

Опанування духовними цінностями є еволюційний процес набуття духовного досвіду, розвитку ціннісних орієнтацій, духовних потреб і духовних почуттів особистості. Треба відзначити, що в процесі навчання інтерес до обраної професії у деяких студентів іноді зменшується, тому актуальним є завдання не тільки зберігати, а й значно зміцнити подальший розвиток цього інтересу.

Нами були визначені фактори, які впливають на формування загальнолюдських та національних цінностей у студентів вищих педагогічних навчальних закладів: засоби масової інформації, родина, спілкування з однокурсниками (академічна група), самоосвіта, художня література, навчальні дисципліни, спілкування з викладачами, мистецтво, участь у суспільному житті. Методика забезпечення морального становлення особистості залишається ключовою і для науки, і для практики. «В галузі морального виховання, – зазначає А. Арсен'єв, – ми не маємо поки ще ніяких якомось теоретично обґрунтованих методів, можна лише говорити про окремі найбільш вдалі підходи і прийоми, причому особливістю цих прийомів є те, що вони добре спрацьовують у руках своїх творців, але не можуть слугувати рецептами для масового вжитку [1, с. 30]». Всі ці вимоги можуть успішно реалізовуватися не тільки через професійне навчання і виховання, але і через широкий виховний процес, що проводиться в позааудиторний час.

Визначення виховного процесу як позааудиторного часу, на наш погляд, є умовним. Практично кожна навчальна тема несе інформаційно-значуще виховне навантаження, що особливо видно на прикладі гуманітарних дисциплін. Виховання здійснюється при вивченні героїчних сторінок історії нашої Батьківщини, особливо військової історії, життя і діяльності історичних осіб, культурних традицій і звичаїв, краєзнавчого матеріалу і тому подібне.

Практична робота підтвердила ефективність використання в роботі зі студентами спецкурсу «Загальнолюдські й національні цінності в підготовці майбутнього вчителя» та системи навчально-виховної роботи зі студентами у вищому педагогічному навчальному закладі.

В результаті аналізу накопиченого в останні десятиліття практичного досвіду організації духовно-етичного виховання дітей і молоді, виділені його особливості в сучасних умовах:

– існування декілька, альтернативних напрямів діяльності педагога по духовно-етичному вихованню (гуманістичне, історико-культурологічне,

етнічне і релігійне). Ця особливість обумовлена різноманітністю педагогічних концепцій, ціннісних установок;

- різноманітність програм духовно-етичного виховання;
- зміна методів викладання;
- розробка змісту духовно-етичного виховання на основі принципу врахування регіональних особливостей;
- наявність інтеграційних процесів в змісті, як спеціальних програм, так і програм загальноосвітніх дисциплін;
- особливий стан зовнішнього середовища, наповненого духовним впливом різної спрямованості.

Більшість виявлених особливостей свідчать про варіативність сучасного духовно-етичного виховання школярів, що вимагає адекватного змісту професійної підготовки майбутнього вчителя.

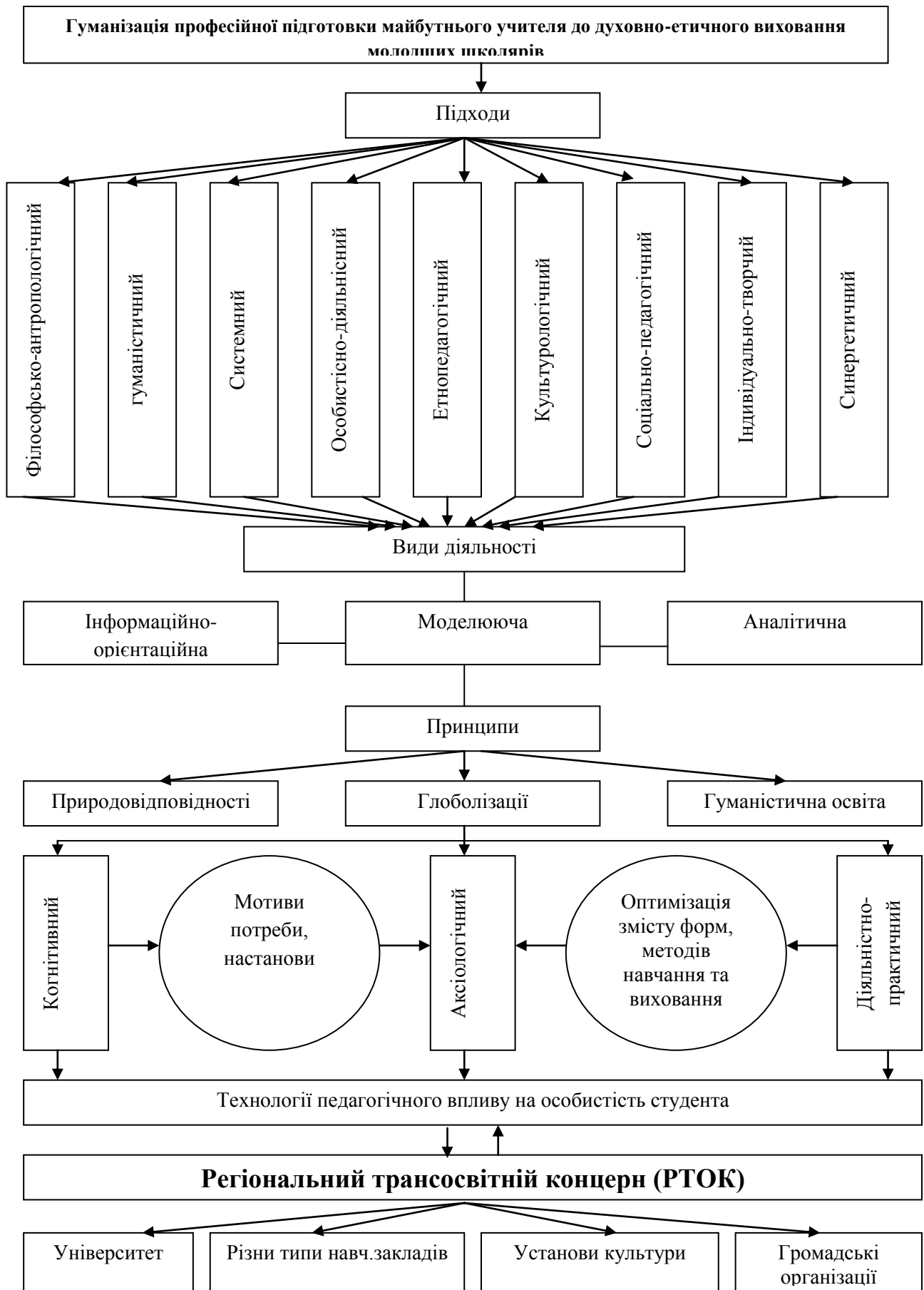
З метою створення ефективних педагогічних умов для формування духовно-етичних якостей майбутніх учителів нами розроблена технологічна модель здійснення цього процесу, головною ідеєю якої стало створення регіонального транснаціонального концерну, освітнім центром якого є університет (рис.1).

Культурологічний підхід був системоутворюючим при розробці нами змісту професійно-педагогічної освіти, що забезпечує підготовку студентів до духовно-етичного виховання школярів. За допомогою аксіологічного підходу визначені орієнтири в змісті професійно-педагогічної підготовки. Відповідно до особисто-орієнтованого походу створені умови для усвідомлення майбутнім педагогом себе суб'єктом професійної підготовки.

З позицій компетентнісного підходу нами акцентована увага на результаті підготовки до духовно-етичного виховання школярів, причому як результат розглядається не сума засвоєної інформації, а здатність майбутнього вчителя діяти в нових, проблемних ситуаціях, пов'язаних з складними явищами в духовно-етичній сфері життя людини і суспільства.

Застосування даних наукових підходів дозволило нам сформулювати концептуальні основи духовно-етичного виховання і відповідної професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя з погляду вимог модернізації освіти в умовах різнотипності світогляду, різноманіття систем цінностей; розробки механізмів підготовки майбутнього вчителя до здійснення духовно-етичного виховання школярів в соціально-економічних умовах розвитку російського суспільства, що змінилися, і умовах існування різних напрямів в духовно-етичному вихованні; визначення компетенцій майбутнього педагога у сфері духовно-етичного виховання школярів.

Рис. 1. Модель гуманізації професійної підготовки майбутніх учителів до духовно-етичного виховання молодших школярів

Перша група завдань направлена на розвиток духовно-етичної сфери особистості майбутнього вчителя: освоєння студентами значення духовних цінностей для конкретної спільності людей; розвиток у студентів інтересу до пошуку особистих сенсів життя.

Друга група завдань орієнтована на формування педагогічної спрямованості особистості студента на діяльність по духовно-етичному вихованню школярів: формування мотивації діяльності майбутніх педагогів по духовно-етичному вихованню.

Третя група завдань пов'язана з формуванням компетентності студентів у сфері духовно-етичного виховання школярів, яка є сукупністю освітніх компетенцій, необхідних майбутньому вчителю для здійснення відповідної діяльності (ціннісно-смыслові, загальнокультурної, суб'єктної, інформаційної, комунікативної, компетенції особистісного вдосконалення).

Інформаційна складова: знання про теоретико-методологічні основи духовно-етичного виховання школярів, характеристики його сучасного стану, вікові особливості духовного і етичного розвитку школярів, діагностику етичної вихованості дітей. Операційна складова: знання про механізми, які лежать в основі духовно-етичного виховання, способах діяльності педагогів з реалізації його завдань і проблемно-практичні завдання з метою формування необхідних умінь і навичок.

В рамках створеної в нашому університеті системи підготовка майбутніх вчителів здійснюється такими загальнопедагогічними традиційними і інноваційними методами та формами як: діалог, метод проектів, дебати, метод парадоксу, дослідницький метод, лекції, семінари, практичні заняття, науково-дослідні лабораторії, спецкурси, так і у формах, специфічних для окремих напрямів: етнічні свята і обряди, гра, усна і прикладна народна творчість, музейні уроки.

Найважливішими компонентами педагогічної системи також є варіативна діяльність суб'єктів освітнього процесу у вищому навчальному закладі (інформаційно-аналітична, дослідницька, художньо-мистецька, організаторська і ін.); ціннісні відносини, що виникають в процесі підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання школярів; варіативне виховуюче і розвиваюче середовище, яке забезпечує облік індивідуальних інтересів, здібностей майбутніх вчителів; управління системою підготовки майбутніх вчителів до духовно-етичного виховання школярів.

Досвід роботи в педагогічному вузі показує, що в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін і предметів гуманітарного циклу студенти отримують професійно необхідні знання, але при цьому недостатня увага приділяється духовній зовнішності студента як майбутнього вчителя,

залученню його до загальнолюдських цінностей і підготовки до відповідної роботи з школярами. Сьогодні дуже непросто цілеспрямовано формувати морально розвинуту особистість, для якої загальноприйняті духовні пріоритети набували б глибокого життєвого сенсу, виступали дійовими регуляторами моральної поведінки, адже широко використовуються типові методи у вихованні, ефективніші нові, які б забезпечували педагогіку співробітництва, не спрацьовують у рамках масового вжитку через відсутність чітких їх визначень, неспроможність частиною викладацького складу їх впроваджувати у виховний процес, несвідоме розуміння їхньої суті та значущості. Внаслідок цього замість досягнення самостійності мислення студента, здатності приймати нестандартні рішення, можливості вільно орієнтуватися у складних обставинах суспільного та особистого життя, культивується пристосовницька мораль, є розмитими ціннісні орієнтації, життєві цілі й ідеали [3, с. 42].

Тому провідними положеннями нової української виховної системи вищого навчального закладу, що розвивається разом із впровадженням Болонського процесу, є пріоритет загальнолюдських цінностей, формування планетарного мислення особистості. Система виховання спирається на національну ідею і водночас орієнтується на полікультурне виховання, яке лежить в основі сучасної концепції глобальної освіти.

Надання системі вищої освіти національної спрямованості і здійснення завдань національно-патріотичного виховання неможливе без організації навчального процесу державною мовою, без знання пріоритетних здобутків українських учених, без поширення духовної спадщини українського народу [8, с. 64].

Виховну систему вищого навчального закладу ми розглядаємо як сукупність закономірно побудованих та взаємопов'язаних компонентів (мети, завдань, змісту, методів, засобів, форм, результатів), яка породжує цілісну особистість громадянина – патріота України (уособлення поєднання інтелектуального потенціалу, духовності, життєвої компетентності, високого професіоналізму), формує її ціннісні орієнтації, стиль життя.

Виходячи з вище сказаного, метою виховання у вищій школі є підготовка успішної особистості, що здатна самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури.

Досягти поставлених завдань допоможуть нові виховні технології, що ґрунтуються на співпереживанні, позитивному емоційному оцінюванні. На сьогодні вони активно впроваджуються у виховній практиці ВНЗ за такими напрямками: у процесі викладання навчальних дисциплін, позааудиторної виховної роботи, в роботі з батьками; через соціальні інститути, взаємодію з

молодіжними громадськими організаціями, діяльність студентського самоврядування.

Слід заохочувати і активніше впроваджувати у виховну систему ВНЗ проекти різноманітної тематики, цікавими та сучасними за формою проведення (екскурсії, експедиції, дебати, семінари, тренінги, конференції, «круглі столи», фестивалі, літературно-музичні композиції, аудіо- та відеопроєкти тощо). Така діяльність ефективно позначається на формуванні життєвої компетентності, досвіду, самореалізації та розвитку здібностей студента. Яскравими є проекти: «Сучасна модель студентського самоврядування», «Моє професійне кредо», «Я і освіта», «Стиль життя», «Україна і молодь», «Краєзнавчий духовно-культурний центр університету», «Реалії нашого університету у світлі Болонського процесу», «Міжнародний день рідної мови», «Професіоналізм, моральність і патріотизм» тощо. В умовах виховної проектної діяльності студентів позитивно розв'язується проблема ставлення студентів до знань, бажання просто отримати диплом поступово відходить, його замінює усвідомлення значущості у здобутті якісної вищої освіти, прагнення творчих пошуків. На такому етапі виховний процес досягає високого рівня результативності і переростає у самовиховання [6, с. 5].

Духовне виховання як одна з форм розвитку особистості, є одночасно необхідним аспектом інших елементів виховання, формування її світогляду.

Тому сьогодні духовного виховання набуває особливого значення. На загальнотеоретичному плані духовне виховання – це естетичне, етичне становлення особистості людини, виховуване через музику, театр, живопис, архітектуру, релігію і так далі

Аналіз навчальних програм дозволив нам зробити висновок про те, що навчально-виховний процес у вузі має широкі виховні можливості для формування загальнолюдських і національних цінностей, однак ці можливості лише незначною мірою враховуються в навчальних програмах, і головним чином, лежать у сфері організації навчального матеріалу, що спричиняє імовірність їхньої реалізації залежною від виховної й методичної роботи кафедр і кожного викладача окремо. Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця припускає взаємодію й взаємодоповнення всього комплексу напрямків виховної роботи у вузі. Однак принцип комплексного системного підходу у вихованні діалектично детермінує наявність специфічних напрямів у розвитку й формуванні особистості. Кожний з цих напрямів – розумовий, моральний, естетичний, трудовий, фізичний тощо – обумовлений наявністю специфічних для них загальнолюдських і національних цінностей (істина, добро, краса, користь, фізична досконалість тощо), які в цьому випадку виступають узагальненою інтегративною характеристикою об'єктів і

закономірностей дійсності, втілюючи в себе одночасно і якість, і ставлення, а в навчально-виховному процесі все це перетворюється в риси характеру й професійні якості майбутнього вчителя. Педагогічна технологія формування загальнолюдських і національних цінностей містила в собі як традиційні форми навчально-виховної роботи, наповнені привабливим морально-етичним й аксіологічним змістом, так і специфічні: ділові й рольові ігри, дискусії, аналіз конкретних ситуацій, міні-конференції, творчі проблемні завдання, позакласні виховні заходи. Усі форми роботи передбачали максимальне включення студентів до видів робіт, опосередкованих змістом особистісно й соціально значущої спільної діяльності, що позитивно впливало на самореалізацію внутрішньої сутності майбутнього фахівця. Результати дослідження, аналіз літературних джерел дозволили виявити основні складові системи навчально-виховної роботи з формування духовних цінностей у студентів вищих педагогічних навчальних закладів, що передбачала:

- засвоєння наукових знань про характер і зміст національних і загальнолюдських цінностей;
- орієнтацію навчально-виховного процесу на єдність загальнолюдських і національних цінностей;
- організацію навчально-виховного процесу як творчої взаємодії викладачів і студентів й створенню умов для самовиховання й самодетермінації останніх;
- цілісний вплив всіх компонентів педагогічного процесу на свідомість, почуття, поведінку студентів;
- надання навчально-виховному процесу професійної спрямованості;
- використання комплексу сучасних методів навчання й виховання в їхніх численних комбінаціях;
- облік і розвиток індивідуально-творчих здібностей студентів;
- активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів з опорою на їхній особистісний потенціал. [2, с. 110–115].

Основними напрямками є:

- підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу по виховній роботі;
- інформаційне забезпечення;
- формування патріотичної свідомості студентів;
- розвиток науково-професійних здібностей студентів;
- духовно-моральне виховання студентів;
- формування здорового способу життя;
- міжвузівська інтернаціональна робота.

План передбачає в першу чергу координацію і консолідацію виховної роботи кафедр різних профілів, бібліотеки, редакції газети, студентської ради, студентського профкому, адміністрації університету.

Величезна роль в зв'язку з цим належить професорсько-викладацькому складу. Викладач у вузі завжди був одним з основних ланок виховного процесу. Зараз багато що змінюється на краще, з'явилася можливість ефективного використання творчої діяльності викладача, поступово відбувається його звільнення від поглядів на виховну роботу, як на додаткове навантаження. Велику допомогу в зв'язку з цим надає психолого-педагогічний семінар, що постійно діє в університеті.

Необхідно відзначити, що з боку студентства існує певне соціальне замовлення на організацію позааудиторної роботи. Великою популярністю користуються лекції на теми: «Стратегія формування іміджу ділової людини», «Культура мови». Досвід останніх років демонструє поживлення студентського вузівського життя: з'явилися театральні колективи, естетичні центри, літературні вітальні, краєзнавчі експедиції, а також ентузіасти такого роду діяльності, як з боку студентства, так і з боку викладацького складу.

На сьогоднішній день важливо не втратити, а зберегти ці почини, не перетворити ініціативу на захід для «галочки», такий негативний досвід ми, на жаль, також маємо. Важливо пам'ятати про те, що виховання молоді є суспільно-історичним закономірним явищем, яке відповідає вимозі збереження суспільства в цілому. Виховання сьогодні необхідно розглядати як чинник успіху модернізаційних процесів в Україні, як спосіб можливості саморозвитку людини, що є насущною вимогою наступаючої інформаційної цивілізації. І, нарешті, не зайвим в даному зв'язку буде пригадати про ще одну чудову російську традицію, коли вищі навчальні заклади не тільки навчали, але і виховували дійсних інтелігентів – гордість держави.

Проведене дослідження повністю не вирішує всіх проблем підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання школярів. Напрямами дослідження можуть стати проблеми підготовки майбутнього вчителя до духовно-етичного виховання школярів в системі додаткової педагогічної освіти, виявлення педагогічних умов становлення у студентів педагогічних вузів різних типів духовності, визначення ступеня впливу духовності педагога на духовно-етичний розвиток особистості школярів. Вимагають додаткового дослідження проблеми підготовки майбутнього вчителя до кожного з напрямів педагогічної діяльності у сфері духовно-етичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Арсеньев А. С. Научное образование и нравственное воспитание. – Психологические проблемы нравственного воспитания детей и подростков. – М., 1987. – С. 30–58.
2. Долженко В.А. Изучение уровня сформированности гуманитарного мировоззрения и гражданской позиции будущего учителя // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. – Вип. XXVII / За загальною редакцією В. І. Сипченка. – Слов'янск: Видавничий центр СДПУ, 2005. – С.110–115.
3. Коберник І. Моральне виховання: традиції, проблеми, інновації // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 42–45 // Виховання у контексті соціальної адаптації студентства: У 2 ч. – Ч. I. – Харків, 2003. – С.173–177.
4. Подольська Є. А. Основні напрямки та принципи формування позитивних рис людини // Виховання у контексті соціальної адаптації студентства: У 2 ч. – Ч. I. – Харків, 2003. – С.173–177.
5. Сковорода Г. Твори: У 2 т. – Т.1. – К., 1994. – 530 с.
6. Соловей С., Демчик В. Удосконалення виховної системи вищого навчального закладу у світлі Болонського процесу // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 3–9.
7. Черкащина Т. В. Розвиток моральності як пріоритетний напрямок у формуванні взаємин (на прикладі ВНЗ I-II рівнів акредитації) // Вісник Черкаського університету. – Сер.: Пед. науки. – Черкаси, 2005. – Вип. 64. – С. 115–118.
8. Щербань П. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 62–67.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО СТВОРЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В УМОВАХ ВНЗ

Казанжи Ірина Володимирівна,
доктор філософії у галузі освіти, доцент кафедри початкової освіти
факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського

I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Поняття «гуманізація освітнього простору» в історії педагогічної думки

Система гуманістичних поглядів, створена українськими та зарубіжними педагогами, філософами та діячами культури є надбанням громадської і педагогічної думки впродовж століть.

Так, український філософ Г. Сковорода, утверджуючи ідеї гуманізму, писав, що виховання повинно сприяти злиттю людини з народом, служити справі утвердження людського щастя, формувати «благородне серце» і «високі думки».

Проблемам виховання дітей і молоді в дусі гуманізму особливу увагу надавав В. О. Сухомлинський. Він неодноразово підкреслював, що нема і не може бути виховання гуманіста без людської любові і поваги до вихованців, бо саме розумна любов і повага роблять дитину здатною піддаватись впливові педагога і колективу.

Сучасні вчені-дослідники С. У. Гончаренко та Ю. І. Мальований розробили цілісну концепцію гуманізації освіти. О. І. Савченко простежує шлях руху від людини освіченої до людини гуманної та умови її формування. В. О. Білоусова, Є. В. Бондаревська, В. А. Киричок розкривають шляхи, методи та нові технологічні засоби гуманізації навчально-виховного процесу [19, с. 76].

Об'єктивною закономірністю є зміна пріоритетів суспільного розвитку, що неминуче призводить до змін у соціальних структурах, у тому числі й освіті, яка є гуманістичною по суті і здатна підтримувати творчі тенденції через залучення людини до культурних традицій. З огляду на це, як переконує академік В. Г. Кремень, сучасна доба ставить перед суспільством, а надто перед освітою, важливі завдання сформувати нову людину – компетентну, освічену, виховану – патріота, фахівця своєї справи [20, с. 158]. Тому актуалізується необхідність пошуку дієвих механізмів реалізації ідей гуманізації освіти та їх упровадження в практичну роботу навчальних закладів.

Однією з найвідоміших зарубіжних гуманістичних педагогічних систем є виховна система Селестена Френе – французького педагога ХХ століття, яка характеризується глибокою увагою до психології дитини, оригінальним вирішенням проблем організації шкільного життя, інтенсивними пошуками нових методів виховної діяльності школи. Система С. Френе має такі ознаки особистісно-зорієнтованого навчання і виховання:

- у центрі навчально-виховного процесу – дитина, а визначальний фактор формування особистості – її життєвий досвід;
- побудова виховного процесу за результатами наукового вивчення особистості учнів;
- широке запровадження нових оригінальних матеріальних засобів навчання та виховання (типографія, «вільні тексти»);
- індивідуалізація та диференціація процесу навчання та виховання особистості дитини, здійснення його у індивідуальному режимі учнів;
- гуманізація форм контролю знань, оцінювання не тільки формального результату, але й зусиль, затрачених на виконання роботи;
- пріоритетність морального виховання особистості [1, с. 119].

У контексті досліджуваної нами проблеми, актуальною є також ще одна педагогічна система гуманістичної спрямованості – це вальдорфська педагогіка, міжнародний культурно-освітній рух, представлений нині біля 500 Вільними Вальдорфськими школами, 1000 дитячих організацій. Вальдорфські школи та дитячі садки розповсюджені у Західній Європі, Скандинавії, США, Південній Америці, ЮАР, Японії та ін. З кінця 80-х років вони інтенсивно розвиваються у Східній Європі, Польщі, Чехії, Словачії, Німеччині.

У витоків вальдорфської педагогіки стоїть німецький вчений, філософ, дослідник творчості Гете, засновник нового духовного руху – антропософії – Рудольф Штейнер (1861-1925).

Сутність вальдорфської педагогіки полягає у тому, щоб уникати давати навчальний матеріал учневі у готовому вигляді. Тобто у школі дається мінімальне, решту дитина доповнює сама – фантазією, мисленням і відчуттям, тому у вальдорфській школі немає готових рецептів та визначень. Отже, ми можемо констатувати, що сутність штейнеровської теорії пізнання полягає у тому, що людина доповнює те, що приходить до неї «неготовим» (наприклад, зміст книги – це не ті слова, що в ній написані, зміст її у тому, наскільки ми її можемо доповнити). На принципі доповнення побудований світ сприйняття, світ природи, тоді педагогіка, що побудована на цьому принципі, є за своєю сутністю природною педагогікою. З принципу доповнення виходить ще один важливий принцип – простота. Вальдорфські школи частково заперечують технічні засоби навчання, зокрема телебачення. Адже, на їх думку, готові

іграшки, техніка – це те, що дитина отримує у готовому вигляді, а значить це уповільнює її розвиток. Простота ж збуджує фантазію. Тому діти разом з вчителем самі виготовляють іграшки з дерева, шишок, черепашок, соломи, каштанів та інше. Отже, ми можемо зробити висновок, що саме так у цій системі навчання та виховання розвивається уява, фантазія, відчуття та мислення дитини [3, с. 7].

Загальним законом для вальдорфських шкіл є закон гетеаністичного методу пізнання. Це означає: пізнавати світ, пізнаючи себе, та пізнавати себе, пізнаючи світ, тобто зрозуміти себе, щоб зрозуміти іншу людину, «...побачити багатогранність її душі, її неповторність, щоб відкривати красу оточуючого світу, особливим, духовним зором осягати таємниці життя». Отже, ми можемо стверджувати, що вальдорфські школи застосовують надзвичайно ефективний метод, який дозволяє зберегти здатність дітей дивуватись, фантазувати. Цей метод – образне викладання педагогом навчального матеріалу на будь-якому уроці є одним з головних у вальдорфській педагогіці.

Ще одним з основних принципів даної педагогіки є принцип свободи. Завдання вчителя - виховувати дитину вільною, через те, що пізнання дає їй чітку уяву про нетривалість світу; за такого підходу вихователю слід переконати дитину, що світ цей можна пізнати і знайти у ньому своє місце. Тому дорослі повинні допомогти дитині увійти у світ так, щоб вона не перестала його любити. На нашу думку, застосування цього важливого принципу вальдорфської системи виховання забезпечує значний позитивний результат: у такій школі діти не знають страху, тому що там не допускається насильство та принизливі порівняння, їх розвиток будується на успіхах та на взаємодії всіх учасників педагогічного процесу, що відповідає принципам гуманістичної педагогіки [8, с. 23].

Наступним є те, що багато процесів життєдіяльності людського організму підпорядковуються особливим біологічним ритмам, тому природовідповідна та гуманна педагогіка має враховувати ці життєві ритми. Вальдорфська педагогіка враховує і ритм індивідуального розвитку дитини, і ритм навчального дня, тижня, року, і внутрішній ритм уроку. Значення цього принципу важко переоцінити, адже його реалізація - одна з основних вимог особистісно орієнтованого виховання, яка сьогодні лише починає запроваджуватись у життя масової загальноосвітньої школи.

Таким чином, вальдорфська педагогічна система ґрунтується на принципах гуманізму і відповідає основним вимогам особистісно орієнтованого навчання та виховання. В її основі – вчення про індивідуальність та унікальність кожної дитини, яка має осягнути світ шляхом самопізнання і саморозвитку в партнерстві з учителем та батьками. Завдяки цьому, за даними опитування

учнів Міністерством освіти Німеччини, рівень знань випускників вальдорфських шкіл вищий середнього; вони здатні до самостійного мислення і вільніші у своїх судженнях; менше прив'язані до матеріального; більш комунікабельні; серед них немає кар'єристів, їх інтереси спрямовані на соціальну сферу [4, с. 78].

Гуманістичну спрямованість має також педагогічна система М. Монтесорі. Аналіз її праць дозволяє визначити три провідні положення, які характеризують сутність педагогічної теорії:

- виховання повинно бути вільним.
- виховання повинно бути індивідуальним.
- виховання повинно спиратись на дані спостережень за дитиною.

Отже, гуманізм у педагогіці є виявом ставлення до дитини та її духовного життя як до самодостатньої особистості. Гуманізація навчально-виховного процесу передбачає ґрунтовну «переоцінку вартостей» з перенесенням акценту на становлення особистості та розвиток її духовності.

На наш погляд, найбільш чітко, стисло й змістовно поняття «гуманізації освітнього простору» пояснюється в «Енциклопедії освіти» (2008). На думку авторів, чільним у тлумаченні сутності гуманізації освіти має бути філософський принцип гуманізму, який визначає «цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей» [16, с. 157].

Аналізуючи праці, твори, діяльність відомих філософів, педагогів, мислителів, діячів культури, педагогів-новаторів, ми дійшли такого висновку: вони усвідомлювали, що педагогіка, яка нав'язувалась їм діючою на той час суспільно-політичною системою, не відповідає завданням виховання особистості, де пріоритетом є духовні цінності. Тому в центр навчально-виховного процесу вони намагались поставити дитину - не тільки як об'єкт, але й суб'єкт виховання. Саме це, на нашу думку, у поєднанні з особистісними якостями і педагогічною майстерністю зумовило успіх їхньої педагогічної діяльності.

1.2. Актуальні проблеми гуманізації освіти в початкових школах

Нинішні соціально-політичні реалії в нашій державі, закріплені в її Конституції, створюють об'єктивні передумови для розбудови освітньої системи на засадах гуманізму. Ось ця трансформація існуючої освіти найзагальніше характеризується поняттям гуманізація освіти.

Гуманізація освіти передбачає створення таких змісту, форм і методів навчання та виховання, які забезпечують ефективний розвиток індивідуальності дитини – її пізнавальних процесів, особистісних якостей, таких умов, за яких дитина може і хоче навчатися, особисто зацікавлена в тому, щоб сприймати

навчальні й виховні впливи. Особливою функцією навчання при цьому стає не стільки формування високого рівня інтелекту, скільки формування розвиненої особистості з високими, громадсько значущими цілями й ідеалами [5, с. 263].

У перетворенні освіти на таку, що створює найкращі умови для саморозвитку всіх психічних, фізичних, моральних можливостей дитини, для формування в неї рис особистості гуманіста вбачає сутність гуманізації освіти Г. Балл. Він пов'язує її з вирішенням таких трьох головних завдань: демократизацією устрою системи освіти; перетворення взаємодії вчителя й учнів у засіб творчого саморозвитку останніх; створення умов формування в учнів та вчителів особистості гуманіста, демократа, творця.

Гуманізація освіти також пов'язується певною мірою із практичним утіленням положень гуманістичної педагогіки – напряду в теорії і практиці виховання, що виник усередині ХХ століття в США, який пріоритетним завданням вважає сприяння становленню і вдосконаленню цілісної особистості, котра відкрита для сприймання нового досвіду і прагне до максимальної реалізації своїх можливостей та здатна до усвідомленого і самостійного вибору в різних життєвих ситуаціях [15, с. 36].

Наведені розуміння гуманізації освіти дають можливість вичленити сутнісні ознаки цього поняття. Це – зміщення пріоритетів освітнього процесу в бік розвитку психічних, фізичних, інтелектуальних, моральних та інших сфер особистості замість просто оволодіння певною інформацією та формування визначеного кола вмінь й оцінок, що стає вже не стільки метою, скільки засобом досягнення мети оновленого освітнього процесу. Це – зосередження зусиль на формуванні вільної, самостійно мислячої особистості громадянина-гуманіста, здатної здійснювати обґрунтований вибір у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях. Це, нарешті, забезпечення належних організаційно-педагогічних, морально-психологічних та інших умов для успішного досягнення вказаної переорієнтації освітнього процесу [21, с. 144].

Гуманізація навчання передбачає перебудову навчального процесу відповідно до ідей гуманізації освіти. Вона означає насамперед перехід від авторитарного навчання з нехтуванням особистості учня, його пригніченням, з безумовним пріоритетом позиції вчителя як єдино можливої, безапеляційно правильної і незаперечної до утвердження гуманного навчання, побудованого на визнанні педагога і вихованця рівноправними партнерами у навчальному процесі, які однаково зацікавлені в його позитивних результатах і підпорядковують цьому свою діяльність. А це означає, що учень стає повноцінним суб'єктом навчання. Саме утвердження учня в ролі суб'єкта навчального процесу – активного, свідомого, небайдужого його учасника – є

ключовим у розумінні педагогічної сутності його гуманізації та визначенні основних підходів до її практичного втілення [17, с. 13].

Гуманістична освіта відмінна від тієї, до якої ми звикли, при звичайності і яка була зорієнтована на всебічний розвиток особистості. Було і є зрозумілим: всебічний розвиток особистості неможливий, бо людина в своєму розвитку характеризується відмінністю індивідуальних особливостей, неповторністю індивідуальних спроможностей і внутрішніх устремлінь. Кожна людина має право на розвиток саме тієї сфери своєї індивідуальності, до розвитку якої вона виявляє схильності, до чого у неї «лежить душа».

Мета навчально-виховного процесу: повна і закінчена підготовка учня до повноцінного життя в суспільстві через розвиток його індивідуальності та становлення і розвиток його особистості.

Мета становить перед школою чіткі завдання, зокрема:

– соціально-психологічне – психологічна і соціальна підготовка до життя в суспільстві, розвиток особистісних якостей, допомога в засвоєнні і нагромадженні різних видів досвіду;

– професійне – підготовка учнів до праці в суспільстві, оволодіння професією, обраною самою дитиною (чи з допомогою батьків);

– дидактичне – процес освіти учнів [19, с. 412].

Дидактичне і професійне завдання – традиційні. Новим у процесі освіти може бути лише характерологічна її спрямованість і частково - її зміст, а в професійній підготовці – орієнтація на потреби і схильності самих учнів, що зумовить створення диференційованої мережі шкіл і класів з різною професійною цілеспрямованістю. Початок процесу професійної диференціації ми можемо сьогодні спостерігати на прикладі шкіл і класів, що орієнтуються на найбільш престижні професії: економістів, менеджерів, секретарів-референтів, банківських працівників тощо. А також фізико-математичні класи, класи з хімічних і інших природничих наук, педагогічні, філологічні класи і т.п.

Соціально-психологічне завдання, у прихованій чи відкритій формі, завжди виконувалося школою. Воно є найважчим у виконавстві, бо продовжуване в часі і неоднозначне з врахуванням формування і розвитку індивідуальних особистісних якостей. Орієнтація на гуманізацію системи освіти висуває соціальне завдання, однозначне з дидактичним і професійним. Вирішення ж соціально-психологічного завдання повною мірою, щодо розвитку особистісних якостей учнів, уможлиблюється лише зі зміною характеру освіти і відмови від попередньої моделі учіння [11, с. 105].

Отже, для виконання соціально-психологічного завдання школа повинна не тільки всебічно сприяти розвитку індивідуальності учнів, а й цілеспрямовано формувати у них здібності до самореалізації і саморозвитку. А це означає, що

перед школою стоїть не лише завдання вільного розвитку особистості, а й цілеспрямованого формування і розвитку окремих її якостей, які допоможуть «знайти себе» і реалізувати нагромаджений потенціал. Найважливішою проблемою становлення сучасної педагогіки на нових принципах, яка складає основу професіоналізму учителя, – учіння розуміється як знання, сприймається як переконання, втілюється як дія [10, с. 222].

II. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Критерії готовності майбутніх учителів до гуманізації педагогічної освіти

Критичний аналіз уже відомих шляхів розв'язання проблеми засвідчує, що у сучасній педагогіці не існує єдиної теорії гуманізації навчання та виховання. Проте, більшість науковців підкреслює пріоритетність людинотворчої функції. Під гуманізацією педагогічного процесу в початковій школі ми розуміємо процес зміни й оновлення його змісту, цілей і форм з метою формування в молодших школярів гуманних якостей та гуманістичної свідомості.

Вирішення широкого спектру завдань гуманізації педагогічного процесу в початковій школі вимагає відповідної підготовки майбутніх учителів у вищому педагогічному навчальному закладі. Ми визначаємо готовність майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу як складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього вчителя до здійснення гуманного педагогічного процесу в початковій ланці освіти. Готовність майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу розглядається нами як єдність трьох складових компонентів: мотиваційного, змістово-процесуального, рефлексивного.

Складниками мотиваційного компонента означеної готовності виступають наявність професійних мотивів, усвідомлення сутності гуманізації педагогічного процесу, сформованість бажання працювати в режимі гуманних стосунків.

Змістово-процесуальний компонент включає такі критерії: загальноінтелектуальний рівень; система фахових знань, умінь та навичок щодо гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти; практична реалізація педагогічних знань і вмінь організувати гуманний педагогічний процес у початкових класах.

До рефлексивного компонента готовності входять: прагнення вивчати себе, професійна спрямованість, самоконтроль, адекватна самооцінка власної

підготовленості до корегуючої діяльності у процесі оволодіння знаннями та вміннями з гуманізації педагогічного процесу в початкових класах.

Метою констатувального експерименту було з'ясування рівнів готовності студентів до здійснення гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти. Задля цього було відібрано 4 групи респондентів. До першої (n_1 , n_2 – експериментальні групи) та другої групи (n_3 , n_4 – контрольні групи) відібрано 112 студентів факультету підготовки вчителів початкових класів Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Діагностування проводилося за кожним компонентом означеного феномену.

На першому етапі констатувального дослідження методами анкетування, тестування, узагальнення визначалося ставлення студентів до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах. Так, за критерієм «наявність професійних мотивів» використовувався модифікований тест «Методика вивчення професійних мотивів у майбутніх учителів початкових класів». Розроблена нами анкета та «стандартизоване інтерв'ю» дозволили виявити рівень усвідомлення студентами та вчителями початкових класів сутності гуманізації педагогічного процесу. Для з'ясування сформованості бажання працювати в режимі гуманних стосунків було застосовано модифіковану самодіагностику.

Другий діагностичний зріз був пов'язаний з потребою виявити у студентів рівень сформованості змістово-процесуального компонента готовності до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах. Ми запропонували студентам дати відповіді й описати свої роздуми під час вирішення педагогічних завдань шляхом тестування.

Останній діагностичний зріз був спрямований на вивчення сформованості рефлексивного компонента готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу. Оцінювання рівнів прояву у студентів критеріїв «самопізнання», «професійна спрямованість» проводилося за допомогою модифікованих анкет. Діагностичне обстеження студентів за критерієм «адекватна самооцінка, самоконтроль, корегуюча діяльність» передбачало застосування розробленої нами анкети.

За результатами педагогічного дослідження визначено три основні рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу: високий, середній, низький.

Високий рівень сформованості професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу відзначався у студентів, яким притаманне позитивне ставлення до здійснення даного процесу, орієнтація на встановлення гуманних стосунків з учнями. Фахові знання й уміння з питання гуманізації педагогічного процесу в початкових класах

повністю сформовані, відзначаються спрямованістю на самоцінність дитини. У власній викладацькій діяльності здатні до створення рефлексивно-гуманістичного середовища, до вільного вираження людяності, до духовної взаємодії з молодшими школярами. Майбутні вчителі володіють особистісно зорієнтованим стилем спілкування. Вони схильні до самопізнання, самооцінка та проявлення професійної спрямованості на високому рівні. Практична діяльність має стійкий творчий характер.

Середній рівень професійно-особистісного утворення готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу забезпечувався загальнонавчальною орієнтацією, позитивно-пасивним ставленням до здійснення зазначеного процесу, недостатньо виявленим бажанням встановлювати гуманні стосунки. Засвоєння основних понять і положень щодо специфіки гуманного педагогічного процесу в початкових класах – на середньому рівні. Метою професійної діяльності вважають надання допомоги дитині, проте, на практиці іноді нехтують питанням створення психологічного комфорту. У майбутніх учителів корегуюча діяльність професійної підготовки здійснюється епізодично.

Низький рівень сформованості професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу визначався у студентів, яким властиво байдуже ставлення до здійснення даного процесу, пасивність у оволодінні професією, відсутність бажання працювати в системі гуманних стосунків. В означеній групі студентів проявляється низький рівень засвоєння основних понять та практичних умінь із специфіки гуманного педагогічного процесу в початкових класах. Дотримуючись авторитарного стилю спілкування, вони схильні до загострення конфліктних ситуацій з вихованцями. У майбутніх учителів занижена самооцінка, недоліки професійної підготовки ними не виправляються.

За результатами констатувального експерименту високий рівень сформованості готовності до гуманізації педагогічного процесу був характерний лише для 10,2% майбутніх учителів початкових класів експериментальних груп та 10,1% – контрольних. У половини майбутніх учителів початкових класів як експериментальних (55,3%), так і контрольних груп (53,6%) було виявлено низький рівень готовності до здійснення гуманізації педагогічного процесу. Основну причину такого стану готовності респонденти вбачають у недостатній підготовці майбутніх фахівців до означеного виду професійної діяльності під час навчання у ВНЗ.

2.2. Шляхи реалізації гуманістичного підходу до навчально-виховної діяльності початкової школи.

Перехід від навчання з примусу, під тиском до самонавчання, зумовленого усвідомленою і прийнятою метою та стійкими мотивами є одним із найсуттєвіших аспектів гуманізації навчання в школі.

Гуманізувати навчальний процес означає створити такі умови, за яких дитина не може вчитися погано або взагалі не хотіти вчитися. Розглянемо основні складові, що забезпечують такі умови.

Умови успішного навчання з точки зору гуманної педагогіки:

1. Забезпечення атмосфери психологічного комфорту, «психологічної безпеки».

Гуманна педагогіка заснована на вірі в дитину. Саме така віра має визначити сутність підходу до побудови стосунків між учителем і вихованцями, зумовлювати тактику педагогічних впливів. Вона передбачає прийняття вихованця таким, який він є, з усіма його позитивними та негативними рисами, розгортання педагогічної взаємодії з опорою на позитивне разом з усвідомленням необхідності корекції окремих якостей особистості. Лише творча, духовно багата й морально досконала особистість може домогтися зміцнення позитивних змін у суспільстві [20, с. 198]. Отже, гуманізація освіти веде до гуманізації кожної особистості, всього суспільства і світу взагалі.

Одна з трагедій сучасної школи – формування психологічного типу людей-невдах, невпевнених у своїх силах, людей, у яких постійне акцентування на їхніх невдачах у навчанні призводить до вироблення комплексу неповноцінності. Породжений та закріплений антигуманними педагогічними діями і схований у глибинах дитячої душі страх невдачі негативно позначається на всьому подальшому житті.

Необхідність створення ситуації успіху зумовлюється притаманною кожній людині й потребою самоутвердження, що є рушійною силою будь-якої діяльності. Гуманне навчання має сприяти якнайповнішій реалізації цієї потреби і ґрунтуватися на ній [19, с. 89].

2. «Духовні зустрічі з учителем».

Ще в VII-VI ст. до н.е. в Китаї сформувалася система навчання, яка в сутнісних рисах збереглася до нашого часу. В ній реально виділяються три аспекти навчання – моральний, інтелектуальний, фізичний. Інтелектуальний аспект пов'язаний з традиційним здобуванням знань, фізичний – передбачає фізичний розвиток школярів засобами різних видів спорту. Але на першому місці стояв і продовжує стояти моральний або духовний аспект, який китайці називають «внутрішнім» чи «справжнім» навчанням. Суть його виражається поняттям «передача духу» або «духовні зустрічі з учителем». Він передбачає

повний душевний контакт між наставником і вихованцем, здатність педагога бачити, відчувати внутрішній стан дитини, спілкування на рівні почуттів, облагороджуючий вплив особи вчителя, його внутрішнього світу на вихованця [10, с. 530].

Гуманізація навчального процесу починається з переорієнтації внутрішніх особистісних установок учителя, з його багатого внутрішнього світу, із здатністю до «духовних зустрічей» з вихованцями.

3. Педагогічна етика – основа гуманізації відносин в сучасній школі

Спостереження переконують, що важливим засобом гуманістичного виховання є реальні стосунки між людьми – в школі та поза нею, зокрема стосунки вчителів і учнів. Важливе значення має загальний стиль життя, який склався в школі чи в окремому класі та вплив на нього адміністрації школи і самих учителів. Сприятливим щодо гуманізації навчально-виховного процесу є стиль взаємин, який, по-перше, характеризується певним рівнем інтелігентності, культури, духовності. По-друге, в основі стосунків на уроці, і в школі в цілому, має бути любов учителя до дітей як вияв його власного гуманізму [6, с. 76].

Прикро визнавати, але більшість вчителів спрощено сприймають поняття гуманізму, залишаючи поза увагою головні принципи: визначення прав особистості, думки та позиції іншої людини; ненасильницьке формування потрібних якостей; відмову від фізичних покарань, що принижують честь та гідність особистості, тощо.

Термін процесу гуманізації залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів, серед яких найважливіше місце займає сам вчитель, його педагогічна позиція, етика і такт. Саме педагогічна етика є основою гуманізації відносин у сучасній школі, провідним фактором розвитку особистості. Педагогічна етика, такт, толерантність дали б можливість демократизувати стосунки між учасниками навчально-виховного процесу [18, с. 347].

Педагогічна етика – це сутність морально-психологічної сторони діяльності вчителя, професійна особливість його поведінки у взаєминах з усіма учасниками педагогічного процесу. Як лікар не може порушити принципи медичної етики, так і вчитель мусить чітко дотримуватися вимог до його професійної моралі:

- повага до вихованця;
- педагогічний оптимізм;
- розуміння душевного стану дитини;
- прагнення підняти авторитет кожного школяра;
- виявлення інтересу до справ кожної дитини.

Ці вимоги є одночасно і своєрідними педагогічними законами, порушення яких деформує особистість, унеможлиблює її гармонійний розвиток.

Для того, щоб визначити чітке місце принципів гуманізму та педагогічної етики у професійній діяльності вчителя, треба згадати закономірності розвитку особистості, її поведінки в соціумі. Серед них провідне місце займають:

- зайняти своє значне місце в колективі ровесників;
- бажання дитини швидше стати дорослою;
- отримати від дорослої людини позитивну оцінку своїх дій;
- самоповага та інше [20, с. 207].

Наскільки адекватно відбувається у дитини динаміка розвитку цих потреб, настільки гармонійно проходить і процес її формування. Зазначене підказує логіку педагогічного впливу на особистість, в якому перевага належить саме методам і прийомам творення людини, гуманізації стосунків.

А це – доброта, щирість, довіра, прохання, організація успіху у навчанні, опосередкована дія тощо.

Результати опитувань школярів підтверджують це. На питання «Які якості вчителя ви цінуєте найбільше?» діти відповіли майже однозначно – саме людські якості: доброту, чуйність, врівноваженість, веселість.

Педагог, який дотримується принципів педагогічної етики, керується основними закономірностями розвитку особистості, вимірює силу свого виховного впливу ще одним правилом – збалансованим використанням прийомів індивідуальної педагогічної дії.

На жаль, це «золоте правило індивідуальної взаємодії» сприймають далеко не всі педагоги. Існує упереджено негативне ставлення до змісту і суті ідей гуманізму. Іноді можна чути вчительські заперечення: «дітям тільки дозволяй - вони сядуть тобі на голову», «сучасна дитина не розуміє доброго слова», «бути гуманним – це втратити управління дитиною» тощо. Найчастіше така педагогічна позиція спирається на принцип «мета виправдовує засоби», відомий ще за часів контрреформації, що належить одному з фундаторів єзуїтського ордена. Та й у нашому минулому з авторитарними методами управління та виховання було чимало подібних догм [20, с. 163].

Залишки моралі та психології середньовіччя, тоталітарних режимів виявились занадто живучими, вони репродукуються і в нинішніх умовах, стримують процес гуманізації, коли підрастаюче покоління докорінно змінилося і потребує зовсім іншого ставлення до себе. Доведено, що ефективність навчання за умов авторитарного тиску на дитину є, як правило, невисокою. Адже учні не вчать, а спрямовують свої зусилля на пошуки захисту від репресій, утисків учителя.

Отже, педагогічна етика є актуальною проблемою та потребою сьогодення, системоутворюючим компонентом діяльності вчителя, його професійної майстерності. На думку грузинського педагога-гуманіста Ш. Амонашвілі, етичність педагога по відношенню до школярів має подвійний результат: по-перше, створює загальну атмосферу взаємоповаги, невимушеності навчально-пізнавальної діяльності, по-друге, формує у школярів етичні норми моральної поведінки в суспільстві [5, с. 55].

4. Гуманістична спрямованість – як елемент педагогічної майстерності.

Гуманістична спрямованість – найголовніша характеристика майстерності. Що становить спрямованість особистості? Ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації.

Гуманістична спрямованість – спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки й стосунків. Це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної дійсності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів. Слід ураховувати той факт, що діяльність вихователя зіткана з педагогічних драм, якщо драмою вважати зіткнення думок, боротьбу за утвердження позиції. Причому, що вищий рівень майстерності, то чіткіше виявляються конфлікти, бо новизна систем, які пропонуються талановитими вчителями, часто натрапляє на опір сталих поглядів [9, с. 45].

Педагогічна спрямованість особистості кожного вчителя багатоаспектна. Її становлять ціннісні орієнтації:

- на себе – самоутвердження (щоб бачили в мені кваліфікованого, вимогливого, справжнього вчителя);
- на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для вчителя програма, заходи, способи їх пред'явлення);
- на школяра (дитячий колектив в актуальних умовах – адаптація);
- на мету педагогічної діяльності (на допомогу школяреві в розвитку гуманістична стратегія) [20, с. 68].

Варіативність форм навчально-пізнавальної діяльності школярів повинна враховувати наступні умови: зміст, ступінь складності, характер навчального матеріалу, характер форм організації навчально-пізнавальної діяльності, їхнього поєднання та взаємодії; типологію груп учнів, яка визначається на основі рівня підготовленості учнів, особливостей навчальної діяльності школярів, а також їхніх здібностей; наявність в учнів досвіду самостійної роботи, роботи в парах та в групах; матеріальну базу класу; емоційно-психологічний стан класу, вчителя й окремих учнів.

Гуманістична спрямованість є виявом здатності бачити великі завдання у малих справах. Вона дає змогу оцінювати свою діяльність з точки зору не лише безпосередніх, а й опосередкованих результатів, тобто тих позитивних

індивідуальних змін у життєдіяльності і структурі особистості своїх вихованців, частковим організатором яких він є сам як особа, відповідальна за якість організації виховного процесу [18, с. 169].

Таким чином, основними положеннями сучасної концепції гуманістичної спрямованості є:

- визначення пріоритету особистості, її унікальності;
- співробітництво всіх суб'єктів педагогічного процесу в розв'язанні навчально-виховних завдань;
- опора на загальнолюдські і національні духовні цінності;
- широкий культурологічний підхід до вибору виховних технологій;
- гуманізація виховного середовища, міжособистісних стосунків у всіх підсистемах педагогічної навчально-виховної системи;
- засудження і безумовне усунення з педагогічної практики методів адміністрування, примусу, авторитаризму;
- звернення до скарбниці народної педагогічної думки і досвіду.

Як же змінити підхід до дитини, перейти від авторитарної, каральної до гуманістичної педагогіки? По-перше, треба визначити реально пріоритет дитини в педагогічному процесі і вимірювати результати педагогічної праці динамікою її особистісного розвитку. По-друге, приймаючи рішення в тій чи іншій конфліктній педагогічній ситуації, слід оцінити спрямованість своєї орієнтації на інтереси справи, психологічний клімат та взаємини в колективі, на самого себе, на офіційну субординацію. Саме такий підхід дасть змогу встановити рівновагу ставлення до себе та інших, що і є основою дружби, любові, людяності. У цьому відношенні можна пригадати вислів Будди, сказаний дві з половиною тисячі років тому: «Справжня перемога – та, коли ніхто не програє, а виграють обидві сторони». Дійсно, перемога через згоду – це те, до чого прагне все наше суспільство, яке бажає бути правовим і жити згідно з законами. А такому суспільству потрібна самоврядна особистість. Тому третій шлях – це розвиток самоврядування серед дітей. [5, с. 56]

Можна виокремити такі шляхи гуманізації навчально-виховного процесу:

1. Шлях цілеспрямованого виховання окремих якостей особистості через зміст навчання. Він передбачає вивчення методологічних основ, методів, теорій науки, а засвоєння програмового матеріалу (понять, законів, формул тощо) розглядається як їх конкретизація.

2. Шлях більш значущий та ефективний, що ґрунтується на перебудові методів організації навчального процесу. Головне в ньому – переосмислення функцій вчителя та учнів.

У процесі дослідження були вироблені основні правила ставлення педагога до школярів, які сприяють вирішенню виховних завдань. Це, зокрема, такі правила:

- будьте терплячі та поважайте судження учнів;
- умійте визнавати свою неправоту, це лише зміцнить ваш авторитет і дасть моральне право говорити про помилки школярів;
- умійте помічати навіть незначні позитивні зрушення учнів і будьте при цьому «щирими у своєму визнанні та щедрими в похвалах»;
- зробіть так, щоб недолік, який ви хочете в учня виправити, можна було легко виправити, а справа, якою ви хочете його захопити, стала для нього легкоздійсненною [20, с. 304].

Гуманізація навчання передбачає товариські і навіть дружні, а не тільки ділові, навчальні стосунки з учнем.

Проте основна умова гуманізму – це доступність, відповідність кількості і якості навчального матеріалу можливостям учня.

Створити такі умови може лише вчитель-гуманіст. Окрім того, більшість педагогічних проблем розв'язуються з допомогою доброзичливих стосунків між учителем і учнем. Учитель має створити такі умови, щоб учень став суб'єктом навчального процесу.

Особистість дитини має відчувати себе неповторною, вільною, незалежною. Вона повинна мати право на вибір та прийняття самостійних рішень.

Ми окреслили фактори, які сприяють вихованню учнів у процесі навчання на основі принципів гуманізації знань. До таких факторів відносяться, зокрема:

1. Засвоєння основ наук, що становлять головний зміст навчальних предметів і є підґрунтям для формування в учнів наукового світогляду, поглядів і переконань, необхідних сучасній людині.

2. Формування колективізму, пізнавальної потреби, потреби в неперервній самоосвіті та саморозвитку.

3. Вплив на формування особистості учнів, на виховання у них кращих якостей громадянина [20, с. 204].

Пропонуємо критерії ефективності виховної роботи з позиції гуманізації навчально-виховного процесу:

- Взаємозв'язок навчальної та позаурочної діяльності, скоординованість всіх виховних заходів.
- Емоційна насиченість життя школи, використання елементів гри «педагогіки радості».

– Творча взаємодія поколінь, що виявляється в гуманних, довірливих стосунках між дорослими і дітьми. Відсутність педагогічної авторитарності, доброзичливість і щирість у взаєминах, що зближують учителів та учнів.

– Комфортне самопочуття учня в школі, колективі, задоволення його очікувань, почуття внутрішньої єдності з товаришами.

– Громадянська спрямованість особистості, активність її життєвої позиції.

– Близькість ціннісних орієнтацій учнівського колективу і моральних цінностей людства.

Гуманний учитель, поважаючи працю дітей, після виконання ними складного завдання скаже співчутливо і впевнено: «Бачу, діти, нелегко вам було завершити цю роботу. Але спробуємо ще раз поміркувати разом», «Я певна, завтра всі лускатимуть ці приклади як горіхи», «Вам, діти, буде непросто розібратися у завданні, але ви все здолаєте».

Тільки так – з вірою в учня і з підтримкою його зусиль – можна «Олюднити», вмотивувати стосунки в навчально-виховному процесі, адже «навчання – не механічна передача вчителем знань учневі, а складні моральні відносини» (В. О. Сухомлинський) [19, с. 305].

Отже, гуманізація навчального спілкування, домінування діалогу, стимулювання внутрішньої активності учнів, ситуації вільного вибору, природність і щирість учительських слів і жестів є обов'язковими умовами повноцінного навчання, виховання і розвитку кожної дитини.

Висновки

На сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні відбувається становлення нової гуманістичної парадигми освіти – перехід до особистісно-орієнтованого навчання та виховання, що полягає у створенні максимально сприятливих умов для розвитку і саморозвитку особистості учня, виявлення та активного використання його індивідуальних особливостей у навчальній діяльності. Гуманна освіта – це особистісно-зорієнтована освіта, що проголошує особистість найвищою соціальною цінністю, процес переосмислення, переоцінки всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людино творчої функції.

Вирішальним фактором впровадження принципу гуманізму в реальне життя загальноосвітньої школи є створення в ній особистісно орієнтованого виховного середовища, яке визначається як сукупність ціленаправлено створених соціальних і педагогічних умов, які забезпечують формування духовно збагаченої особистості з гармонійним поєднанням загальнолюдських та національних цінностей, здатної до соціального самовизначення та самореалізації.

Отже, гуманізація освітньо-виховного процесу сприяє підвищенню рівня вихованості та загального розвитку школярів; формуванню загальнонавчальних умінь та навичок; успішність учнів відображає рівень їхніх реальних можливостей; підвищується ефективність уроків та інтерес до навчання; методи морального виховання дають змогу цілеспрямовано впливати на свідомість і поведінку школярів. Доброзичливі, гуманні взаємини серед дітей формуються лише за умов виховання в учнів ціннісного ставлення до іншої людини, здобуття не тільки етичних знань, формування вмій та навичок спілкування, а й їх впровадження у повсякденне життя. Гуманізація навчального процесу сприяє розвитку загальнолюдських цінностей як в учнівському, так і в педагогічному колективах.

Список використаних джерел:

1. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів / І. Д. Пащенко // Монографія. – К.: Науков. світ, 2005. – 372 с.
2. Пащенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці: / І. Д. Пащенко // Монографія. – К.: Науков. світ, 2001. – 278 с.
3. Гончаренко С. У. І все-таки – гуманізація // І. Д. Пащенко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 7.
4. Розвиток педагогічної думки і освіти на Черкащині: Монографія / Л. М. Андрощук, Л. Д. Березовська, О. А. Біда, Д. І. Пащенко та інші; за заг. ред. Н. С. Побірченко. – К.: Науков. світ, 2003. // Авторським є розділ II, п. 2.2. «Основні віхи розвитку педагогічної освіти на Черкащині». – С. 70–83.
5. Історія педагогіки: Навчальний посібник / За ред. Левківського М. В., Дубасенюк О. А. – Житомирський ДПУ. – 1999. – 336 с. / Авторським є розділ XIX «Педагогічна система А. С. Макаренка». – С. 257–270.
6. Пащенко Д. І. Підготовка вчителя до гуманістичного виховання: Зарубіжний досвід / І. Д. Пащенко // Рідна школа. – 1999. – № 12. – С. 74–77.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
8. Балл Г. Гуманізація освіти в контексті сучасності: психолого-педагогічні орієнтири // Г. Балл // Освіта і управління. – 1999. – Т. 3. – С. 21–34.
9. Пастушенко В. Актуальні проблеми та психолого-педагогічні орієнтири гуманізації системи освіти / В. Пастушенко // Нова педагогічна думка. Науково-методичний журнал. – Рівне, 2008. – № 3. – С. 44–46.
10. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000 – 542 с.

11. Федічкіна О., Полубінцев В. Проблеми гуманізації вищої освіти // О. Федічкіна // Вісник КНТЕУ. – 2006 – № 6 – С. 102–107.
12. Загальна декларація прав людини. Інфодиск Законодавство України. – К., 2007.
13. Тамкова О. Молодь їм покаже // О. Тамкова // Експрес. – 2011. – 13–25 серпня.
14. Куриленко О. Бракує моральних авторитетів, талантів і професіоналів // О. Куриленко // Газета по-українськи. – 2011. – 5 серпня (№ 112).
15. Пащенко Д. І. Гуманістичні аспекти світогляду вчителя // Д. І. Пащенко // Матеріали Всеукр. науково-практичної конф. «Формування гуманістичного світогляду вчителя». – Умань, 27.09.2001 р. – К.: Науков. світ, 2001. – С. 35–39.
16. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
17. Землянська В. Ф. Розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Ф. Землянська. – Слов'янськ, 2005. – 20 с.
18. Інтегрований курс теорії та історії педагогіки: індивідуальні тьюторські завдання для студентів II-V курсів: Навчальний посібник / [автор-укл. А. М. Бойко]. – Полтава : «Техсервіс», 2007. – 360 с.
19. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
20. Нечепоренко Л. С. Педагогічна майстерність. Монографія / Л. С. Нечепоренко. – Х. : Видав. центр ХНУ, 2009. – 276 с.
21. Орлов А. Б. Перспективы гуманизации обучения / А. Б. Орлов // Вопр. психологии. – 1988. – № 6. – С. 142–146.

УМОВИ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ЛАНОК УКРАЇНИ

Желан Алла Василівна,

доктор філософії у галузі освіти, доцент кафедри початкової освіти факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

На сучасному етапі в Україні гостро постає завдання реформування системи освіти. Діюча освітня система не в повній мірі задовольняє потреби українського суспільства і потребує поширення процесів гуманізації.

Результатом цього процесу повинна стати державна гуманістична система освіти, яка створює умови для розвитку вільної творчої особистості з високим рівнем знань та духовності.

Проблему гуманізації навчання не можна назвати новою, але вона одна з найактуальніших. Питання гуманізації розглядаються на шпальтах як закордонних, так і українських науково-методичних видань, прописані в основних державних документах, що стосуються освіти. Так, одним із шляхів реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки є гуманізація, що полягає в реформуванні системи освіти на основі філософії «людиноцентризму», утвердженні людини як найвищої цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб. Співзвучними до цього є положення Загальної декларації прав людини, де вказується, що «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами» [7, с. 16.]. Звідси витікає пріоритетність гуманних цінностей системи освіти. Саме їх розвитком зумовлюється процес гуманізації та гуманітаризації освіти на сучасному етапі як головний напрям змістовного реформування системи освіти.

Дослідження гуманістичних цінностей як форми суспільної самосвідомості особистості та найважливішого компонента її духовного світу здійснили С. Анісімов, В. Іванов, М. Каган, О. Киричук, І. Кон. Сучасні дослідники пропонують під «гуманізацією освіти» розуміти зміну змісту освіти, збільшення в ньому долі гуманітарних знань і цінностей загальнолюдської культури в цілому; демократизацію педагогічного спілкування, створення в кожному навчальному закладі належного морально-педагогічного клімату; звернення до мотиваційно-споживчої сфери дитини. Проте, на думку Н. Юсухової, усе назване є тільки необхідними аспектами вирішення проблеми гуманізації, а найбільш повне і глибоке розуміння сутності гуманізації освіти – це «...олюднення особистості кожного педагога та кожної дитини» [2, с. 41]. Її позицію підтримує О. Вишневський, згідно з поглядами якого гуманізація освіти – це відродження поваги до людини, до її духовності, до морально-етичних засад життя. Він стверджує, що «суть гуманізації – у відході від культу сили, від зневаги до людини та в реабілітації загальнолюдських цінностей... У більш глибоких вимірах це означає відмову погляду на людину як засіб здійснення якихось глобальних абстрактних ідей і планів, як на «гвинтик» у класових процесах і перехід до трактування її як господаря життя. Людина перестає бути «додатком» до чогось, «фактором», вона розглядається як суб'єкт власної діяльності» [2, с. 43].

Ідеї гуманізму супроводжували розвиток педагогіки впродовж всієї її історії. У стародавніх літописах України, давньоруській літературі сконцентровані моральні правила, що включають гуманізм, людяність, солідарність. Мотиви людяності, мрії про щастя і справедливість знайшли яскраве відображення у філософії Цицерона, Юстина Філософа, Тертулліана, які називали людину найвищою цінністю, а її вільний розвиток з урахуванням досягнень освіти, античної культури розглядали як мету її самої і суспільства загалом. Вперше застосував поняття гуманізації щодо педагогічної науки відомий французький філософ і педагог Жан-Жак Руссо в своїй теорії вільного виховання, в основі якої лежить ставлення до дитини як до самоцінної особистості.

Практичним втіленням гуманізму в освіті стали положення гуманістичної педагогіки – напряду в теорії і практиці виховання, що виник усередині ХХ століття в США Його пріоритетним завданням є сприяння становленню і вдосконаленню цілісної особистості, відкритої для сприймання нового досвіду, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей і здатна до усвідомленого і самостійного вибору в різних життєвих ситуаціях. На різних етапах розвитку освіти, в різні історичні епохи зусиллями прогресивних педагогів ідеї гуманізму становили основу побудови педагогічних систем, обстоювалися як принципи розбудови гуманної педагогіки, пов'язані з іменами Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, К. Ушинського, а пізніше – С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Г. Сковороди, Л. Толстого, Я. Корчака, на противагу педагогіці авторитарній. У цьому ряду багато й інших імен філософів, педагогів, мислителів, чий погляд, ідеї, підходи, системи навчання і виховання утверджували гуманну педагогіку, готували підґрунтя для того, щоб до неї зрештою прийшли країни й народи.

Можемо констатувати, що система гуманістичних поглядів, створена українськими та зарубіжними педагогами, філософами та діячами культури є надбанням громадської і педагогічної думки впродовж століть.

Проблемам виховання дітей в дусі гуманізму особливу увагу надавали такі видатні педагоги-гуманісти ХХ століття, як Януш Корчак і Василь Олександрович Сухомлинський.

Різні аспекти педагогічної спадщини Я. Корчака вивчаються представниками польської науково-практичної педагогіки (Я. Арнон, С. Волошин, О. Левін, М. Фальковська, І. Неверлі, Г. Морткевич-Ольчакова, І. Мержан, Б. Суходольський, С. Томкевич, Н. Чакиров, М. Яворський, Б. Беллерате, К. Геберт, М. Чисельська, Б. Пушкін та ін.).

В Україні вивченням педагогічних ідей Я. Корчака займалася Т. Забута, С. Денисюк. Різні аспекти педагогічної концепції та творчої діяльності

В. Сухомлинського ґрунтовно досліджені Е. Андрєєвою, М. Антонцем, І. Антоною, Р. Атояном, Є. Березняком, І. Бехом, Н. Бібік, Л. Бондар, А. Борисовським, М. Боришевським, В. Бутенком, В. Василенком, М. Вашуленком, В. Волошиною, О. Дзевєрїним, І. Зязюном, Н. Кодак, М. Красовицьким, М. Кузїним, В. Кузем, М. Любициною, Б. Наумовою, І. Остаїївським, Д. Пащенком, І. Печенїковою, А. Розенбергом, О. Савченко, Т. Самсоною, М. Сметанським, О. Сухомлинською, В. Хайруліною, М. Ярмаченком та багатьма іншими. Значним внеском у вивчення життя, педагогічної діяльності та поглядів В.Сухомлинського стали праці Ю. Азарова, М. Антонця, І. Зязюна, О. Дзевєрїна, В. Кузя, А. Розенберга, Є. Родчанїна, О. Савченко, С. Соловейчика, О. Сухомлинської та інших. Окремі аспекти реалїзації принципу природовідповідності В. Сухомлинським у розумовому, моральному, трудовому, естетичному, фізичному, екологічному вихованні розглядаються у наукових роботах Є. Андрєєвої, І. Беха. Л. Бондар, Т. Будняк, В. Бутенка, С. Карпенчук, Т. Когачевської, М. Левківського, С. Мельничука, М. Сметанського, М. Стельмаховича, Б. Тартаковського; в дисертаційних роботах А. Бика, Г. Бондаренка, М. Дубїнки, В. Василенка, Н. Василенко, К. Кривошеєнко, Т. Остаїївської, В. Лоскутова, О. Петренко, Л. Петрук, А. Семеза, І. Слюсаренка, З. Шевців, К. Юр'євої та ін. Педагогічний доробок всесвітньовідомого педагога, в тому числі й окремі елементи реалїзації принципу природовідповідності, знайшли своє відображення у працях зарубїжних вчених: Х. Франгоса, М. Цїандзі (Греція), Л. Мілкова (Болгарія), М. Біблюка і С. Лашина (Польща), Е. Гартман, Р. Штайник та В. Іфферта (Нїмеччина), А. Кокерїля (Австралїя), Д. Вайса, Дж. Маргуліса, Ю. Красовицького (США), Дж. Зайда, Дж. Данстена (Англія), Бі Шуджі та Ван Ігао (КНР).

На співзвучність ідей Я. Корчака та В. Сухомлинського звертали увагу вїтчизняні та зарубїжні вчені: М. Борисовський, Р. Валєєва, К. Григор'єв, С. Денїсюк, В. Кузь, О. Левїн, П. Мазур, В. Оконь, В. Хандрос. У передмові до своєї книги «Серце вїддаю дітям» В. Сухомлинський пише про те, як знайомство з творами Януша Корчака «Коли я знову стану маленьким» і «Як любити дитину» розкрило перед ним світ людини, котра всю себе до останку вїддала дітям: «Життя Януша Корчака, його подвиг вражаючої моральної сили й чистоти послужили мені натхненням. Я зрозумїв: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба вїддавати їм своє серце» [17, с. 15] Януш Корчак, людина незвичайної внутрішньої краси, писав у книзі «Когда я снова стану маленьким», що «...никто не знает, больше ли получает школьник, когда смотрит на доску, чем когда непреоборимая сила (сила солнца, поворачивающая голову подсолнечника) заставляет его взглянуть в окно. Что

полезнее, важнее для него в тот миг – логический мир, зажатый в черной классной доске, или мир, плывущий за стеклами? Не насилуйте душу человека, внимательно приглядывайтесь к законам естественного развития каждого ребенка, к его особенностям, стремлениям, потребностям» [17, с. 14].

Польський письменник і журналіст, лікар і педагог Януш Корчак (1878–1942) відомий в усьому світі своїми романами, повістями, педагогічними творами і медичними працями. Януш Корчак був пристрасним захисником не просто дитинства як абстрактного поняття, а десятків і сотень конкретних живих, насправді існуючих дітей – знедолених, страждаючих від пригноблення та знущання. Він показав усьому світові, що таке справжня відданість дітям, зайшовши заради дітей і разом з ними в газову камеру концентраційного табору Треблінка, двері якої зачинилися за ним назавжди. До будь-якої дитини Корчак ставився як до окремої особистості, не вважаючи ніколи дитину «дорослим в мініатюрі». Для нього дитина була перш за все дитиною, яка має право на щастя, власну думку і самоповагу. Корчак написав більше 20-ти томів великих і малих праць, майже все – про дитину, про її фізичне і психічне здоров'я, про її жалі і радощі, про те, що дорослі повинні дотримувати її прав і поважати її як особистість [12].

У педагогіці Я.Корчака немає стрункої системи, немає послідовного опису виховних методів і прийомів, його педагогіка – це наука ставлення, яке пов'язує дитину і дорослого, вихованця і вихователя. Головні принципи виховання Корчак формулював не черствою або тріскучою мовою педагогічної науки, а просто і гуманно: право дитини на повагу, право дитини бути самою собою, право дитини на сьогоднішній день (дитина живе вже зараз, а не тільки збирається жити в майбутньому) [11].

Корчак не тільки теоретизував на тему виховання, але і втілював свої ідеї в життя. Як людина з науковим мисленням, він шукав підтвердження своїм ідеям в практиці, а як практик він не раз нісся думкою в надхмарні висоти. Справою його життя був відкритий в 1911 р. Будинок сиріт для дітей єврейської бідноти. Це була справжня школа життя, дитяча республіка з самоврядуванням, газетою, товарицьким судом, перед яким, до речі, представали не тільки діти, але і дорослі, що порушували права дітей. Але головною статтею в судовому кодексі Корчака було – прощення. Глибоке знання дитячої психіки, повага до дітей лежать в основі всієї теорії і практичної діяльності Януша Корчака.

Адже протягом багатьох років в процесі своєї виховної і лікарської практики він ретельно збирав результати своїх спостережень за дитиною, за батьками і вихователями, відзначаючи, що в сучасному суспільстві мало робиться для того, щоб пізнати дитину і створити умови, в яких вона могла би існувати. Для того, щоб розвивати волю, самостійність, мужність, необхідна, за

твердженням Корчака, система виховання, основана на дитячій активності і самодіяльності. Етичний розвиток дитини значною мірою визначається тим, як вона відчуває себе в дитячому товаристві. Благополуччя дитини залежить не лише від того, як її оцінюють дорослі, але і, може навіть більшою мірою – від думки однолітків.

У «Будинку сиріт» Я.Корчак створив струнку систему самоврядування, яка містила в собі багатий запас виховних засобів, які стимулювали і розвивали у дітей активність і самостійність. Оригінальність цієї система не втратила своєї цінності і сьогодні. Багато прогресивних педагогів використовують методи і засоби, які лежать в основі корчаківської системи, для розвитку активності, самодіяльності, самостійності у дітей, для створення такого етичного клімату в дитячому колективі, який забезпечує високу ефективність виховної роботи.

Поєднання Янушом Корчаком педагогіки і медицини, глибоке вивчення вікових і індивідуальних особливостей дітей, новий характер відносин між вихователями і вихованцями – все це отримало назву «Педагогіка серця». Януш Корчак утвердив цю педагогіку в своїх працях, наповнених безсмертним добром і людяністю.

Порівняльний аналіз педагогічної діяльності В. Сухомлинського і Я. Корчака дозволив виділити найбільш значущі точки їх зіткнення.

Ідея абсолютної цінності дитинства. Ідея самоцінності дитинства проходить червоною ниткою через усю спадщину Я. Корчака. Основні педагогічні праці педагога: «Як любити дитину», «Моменти виховання», «Право дитини на повагу», «Правила життя», «Коли я знову стану маленьким», «Школа життя» присвячені проблемам дитини та дитинства. Дослідження свідчить, що Я. Корчак та В. Сухомлинський наголошували на необхідності дорослим враховувати самотність внутрішнього світу дитинства, його світобачення, своєрідну емоційну та моральну реакцію на навколишню дійсність. Я. Корчак виступав за радикальні зміни у взаєминах між світом дитинства і світом дорослих з причини глибокого його переконання, що їх взаємовідносини будуються на взаємній недовірі та нерозумінні. В. Сухомлинський у педагогічному доробку акцентував увагу на нагальній потребі вчити дитину жити серед людей у взаємній повазі та доброті, відповідно до норм та принципів загальнолюдської моралі та цінностей.

Як і Я. Корчак, В. Сухомлинський підійшов до дитинства як до цілісного, самодостатнього періоду життя людини. У працях «Серце віддаю дітям», «На нашій совісті – людина», «Виховання почуттів», «Педагогіка серця», «Народження громадянина», «Рани дитячого серця», «Народження добра», «Батьківська педагогіка», «Не бійтесь бути ласкавими», «Обережно: дитина!» В. Сухомлинський відстоював самоцінність та значущість дитинства. У своїх

педагогічних творах В.Сухомлинський створив ціннісний гармонійний образ дитинства – радісного, щасливого. «Дети не могут жить без радостей. Наше общество делает все для того, чтобы детство было счастливым» [17, с. 92].

Я. Корчак неодноразово підкреслював значення щасливого, радісного дитинства у формуванні особистості вважаючи, що одним з найважливіших завдань педагогів є забезпечення такої життєдіяльності навчального закладу, яка допомогла б вихованцям протягом декількох років пізнати радість дитинства. Ідея абсолютної цінності дитинства лягла в основу найважливішого принципу його виховної системи – поваги до особистості і прав дитини.

Ідея гармонійного розвитку дитини. Головною метою виховання Януш Корчак вважав благо дитини і необхідність забезпечити дітям свободу гармонійного розвитку всіх духовних сил, вивільнити всю повноту прихованих можливостей, виховати в повазі до добра, до краси, до свободи. Виховання дитини для Корчака – це не мила забава, а справа, що вимагає капіталовкладень, тяжких переживань, турботи, безсонних ночей і багато, багато думок.

Погляд на виховання як на головний шлях перетворення суспільного устрою Корчак, як і В. Сухомлинський, виходив з переконання, що зміна світу, недосконалих суспільних відносин і норм можливо тільки через виховання нового покоління.

Заперечення авторитарного виховання, сприйняття виховання як «формування» особистості; орієнтація на поєднання виховання і самовиховання. Для Корчака, як і для В. Сухомлинського, євангельська заповідь про любов до ближнього – не абстракція, а реальність педагогічної дійсності, «гармонія, простір, свобода». Я.Корчак відкидав всі форми насильства у вихованні, вважаючи небезпечним не тільки пряме, фізичне, насильство, але і погрози, необґрунтовані заборони, залякування дітей і так далі. У виборі методів виховання він пропонував дотримуватися принципу лікарської етики – «не».

Вважаючи, що «виховання без участі в ньому самої дитини не існує», Корчак одне з головних завдань виховання бачив в розвитку в дітях прагнення до самовиховання, самовдосконалення. Розвиток прагнення до самовиховання, вважав він, треба починати з надання допомоги дитині в пізнанні самої себе. Проте шлях дитини до самовиховання і самопізнання лежить через подібні процеси в особистості педагога.

Дані підходи до виховання знайшли відображення в гуманістичній виховній системі Януша Корчака, визначивши специфіку її компонентів (цілей, принципів, цінностей, діяльності, технологій виховання), гуманістичний характер життєдіяльності її установ. Найважливішими принципами його

виховної системи стали: повага особистості дитини і довіра до неї; взаємодія виховання і самовиховання; беззастережне дотримання прав дитини, особливо дитини, що вимагає опіки, потребує мудрої любові і розумного виховання. Гуманізм виховної системи Корчака яскраво виявився в його прагненні орієнтувати всю організацію життя своїх дитячих будинків на задоволення потреб психічного і фізичного розвитку дітей-сиріт. Цілі і завдання, поставлені польським педагогом при вихованні дітей-сиріт, вимагали нових, активних, виховних технологій. Головним засобом досягнення цілей виховання у виховній системі Я. Корчака, поза сумнівом, стала організація життя дітей на основі самоврядування, яке забезпечувало розвиток самостійності, сприяло створенню дитячого співтовариства на основі справедливості, рівних прав і обов'язків, створювало реальні умови для самовдосконалення дитини. Система самоврядування мала розгалужену структуру і включала суд, який зовсім не копіював і функції суду в державі, був не органом насильства, покарання, а органом, діяльність якого спрямовувалась на створення умов захищеності для кожної дитини, утвердження в житті дитячого будинку законів, регулювання відносин між всіма мешканцями будинку; рада самоврядування – законодавчий орган; сейм – найвищий орган дитячого самоврядування; педагогічна рада; загальні збори дітей і педагогів. Я. Корчак кілька разів сам подавав на себе до суду: коли необгрунтовано запідозрив дівчинку в крадіжці, коли зопалу образив суддю, коли виставив хлопчиська, що розпустувався у спальні. Він сам був частиною створеної ним дитячої країни.

Мудре дитяче самоврядування, внісши елемент гри в життя дітей, сприяло розвитку гуманістичних відносин. Всі органи самоврядування в дитячих будинках Я.Корчака переслідували лише одну мету – благо дитини.

В рамках виховної системи Я. Корчаком були розроблені своєрідні виховні прийоми і засоби, які вносили в життєдіяльність будинків сиріт елементи гри і в той же час регулювали поведінку дітей і сприяли їх саморозвитку. З гуманістичних позицій Я.Корчак та В.Сухомлинський підходили і до проблеми свободи дитини у виховному процесі, розглядаючи свободу дитини як вираження її потреб та інтересів: потреб у спілкуванні та самоутвердженні; як можливість творчого саморозкриття дитини; як надання можливості вибору власної життєвої програми поведінки.

Пріоритетне значення в педагогічних системах Я.Корчака та В. Сухомлинського належало соціально-педагогічному забезпеченню процесів саморозвитку, самоактуалізації та самовиховання кожної підростаючої особистості шляхом організації основних видів їх активної життєдіяльності.

Педагоги були переконаними: активно проявляти себе, реалізувати свій потенціал, самостверджуватися – це життєва необхідність кожної здорової

дитини. Результатом правильної організації виховання та навчання є активність особистості, її самовиявлення, самоствердження та самореалізація. Роль педагога в педагогічній концепції Я. Корчака проявляється не прямо, а опосередковано, шляхом допомоги дитині у створенні умов для нормального її саморозвитку. Педагог у дитячих будинках Я. Корчака виконував роль опікуна, наставника. В. Сухомлинський був глибоко переконаним, що вчитель для дитини повинен бути не лише наставником, а й авторитетом, майстром своєї справи, партнером в їх спільній діяльності: «Важная задача школы – воспитать человека пытливым, творческой, ищущей мысли. Я представляю себе детские годы как школу мышления, а учителя – как человека, заботливо формирующего организм и духовный мир своих воспитанников. Забота о развитии и укреплении мозга ребенка, о том, чтобы это зеркало, отражающее мир, всегда было чутким и восприимчивым – одна из главных обязанностей педагога [17, с. 154].

Через успіх у діяльності, на думку українського педагога, дитина самостверджується, самовиявляється та самореалізується, розкриваючи свої духовні сили, тим самим впевнюється у власних силах. У своїх працях В. Сухомлинський неодноразово наголошував на тому, що для вчителя найголовніше – знати дитину: це знати її силу і слабкості, розуміти її думки, переживання, бережливо доторкатися до її серця. Це та найголовніша точка, де стикаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі нитки педагогічного керівництва шкільним колективом.

В. Сухомлинський, наслідуючи педагогічні ідеї польського педагога писав: «Януш Корчак в одном из писем напоминает о необходимости возвыситься к духовному миру ребенка, а не снисходит к нему. Это очень тонкая мысль, в сущность которой нам, педагогам, надо глубоко вникнуть. Не идеализируя ребенка, не приписывая ему каких-то чудесных свойств, подлинный педагог не может не учитывать того, что детское восприятие мира, детская эмоциональная и нравственная реакция на окружающую действительность отличается своеобразной ясностью, тонкостью, непосредственностью. Призыв Януша Корчака возвыситься к духовному миру ребенка надо понимать как тончайшее понимание и чувство детского познания мира – познания умом и сердцем. Я твердо убежден, что есть качества души, без которых человек не может стать настоящим воспитателем, и среди этих качеств на первом месте – умение проникнуть в духовный мир ребенка [17, с. 12].

Підтвердження цього – думка В. Сухомлинського про те, що без знання дитини нема школи, нема виховання, немає справжнього педагога і педагогічного колективу, а знати дитину можна лише тоді, коли постійно розвивається, збагачується педагогічна культура вчителя [17].

Педагогічні концепції Я. Корчака та В. Сухомлинського є явищами неповторними та своєрідними в гуманістичній педагогіці, які є творінням відповідного часу, для відповідного народу та культури, але об'єднують їх гуманістичні ідеї «педагогіки серця» [14].

В українській освіті набувають подальшого розвитку гуманістичні ідеї Я. Корчака та В. Сухомлинського щодо гуманізації навчально-виховного процесу: створення емоційно наповненої життєдіяльності школи, підвищення психологічної культури педагогів і постійне вивчення дітей, перетворення знання про дитину в обов'язкову вимогу виховного процесу.

Виходячи з сучасних запитів, суспільству майбутнього потрібні люди з актуальними знаннями, гнучкістю і критичністю мислення, творчою ініціативою, високим адаптаційним потенціалом. Не менш важливими будуть такі якості як висока моральність, особистісна відповідальність, внутрішня свобода, налаштованість на досягнення мети раціональним шляхом та коректними засобами.

З огляду на все це стає зрозумілим, що найбільш практичне значення для реформування системи освіти має стати аксіологічний аспект нової парадигми освіти – це нова система цінностей і етичних відносин між викладачем і учнем, дитиною. Центральною цінністю виступає, зрозуміло, особа, особистість, оскільки розвиток саме її потенцій і можливостей, процес творчої самоактуалізації є абсолютною метою і суспільного розвитку, і функціонування системи освіти.

Як зазначає відомий український педагог-вчений А. Кузьминський, гуманізм як система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність – це переконаність у безмежних можливостях людини та її здатності до удосконалення, це вимога свободи і захисту гідності особистості, це ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів має бути метою суспільства.

Принцип гуманізації виховання передбачає створення умов для формування кращих якостей та розвитку здібностей людини, розкриття джерел її життєвих сил; гуманізацію взаємин між вихователями і вихованцями, постановку виховання в центр навчально-виховного процесу, повагу до особистості, її гідності, розуміння її запитів, інтересів, довір'я до неї; формування щирої, доброзичливої, милосердної людини [13].

Гуманізм та гуманність – це достатньо глобальні поняття, які формуються під впливом батьків, вихователів, вчителів, соціуму в цілому протягом життя і включають в себе низку супутніх понять і якостей. Одне з них – це толерантність.

Дружба, товарицькість, колективізм, співчуття, співдружність – це поняття, з якими ми знайомимось ще в ранньому дитинстві. Але, на жаль, коли людина стає старшою, «піднімається вище» вона забуває або знецінює значення цих слів. Останні події в країні виявили безпорадність влади у вирішенні багатьох економічних, соціальних, етнічних та регіональних проблем. Постійно йде мова про створення демократично-правової держави на засадах гуманізму та співробітництва. Але можемо констатувати той факт, що наша влада ще не навчилася прислухатися до думок людей, до їх переживань і проблем, аналізувати та робити з цього певні висновки. Результатом такої бездіяльності є поширення незадоволення, нетерпимості, відсутність географічної, політичної, міжкласової та міжнаціональної толерантності.

Ми вважаємо, що українському суспільству вкрай необхідна толерантність у стосунках між людьми, як основа свободи, поваги до проявів та думок іншої людини, запорука терпимості, культури спілкування та компромісу.

Соціально-економічні, політичні, етнічні негаразди в сучасному суспільстві негативно позначаються на морально-емоційному обличчі українців, на їх культурі спілкування та на культурі поведінки в загалі. Україна – відносно молода держава і щоб побудувати наше суспільство на демократично-гуманних засадах ми, вихователі, вчителі, батьки, повинні спрямовувати свідомість дітей, майбутніх громадян на шлях миролюбності, милосердя, справедливості, гуманності, толерантності.

Толерантність, терпимість відносять до загальногромадянських рис, що впливає на розвиток особистості, громадянина. Проблема толерантності розглядається такими науками як теологія, філософія, психологія, політекономіка і, звісно, педагогіка, яка ставить своїм завданням знайти ефективні форми і методи виховання толерантної особистості. Ці питання досліджували й вивчають такі зарубіжні та вітчизняні педагоги й психологи, як В. Арешонков, О. Асмолов, Я. Береговий, С. Бурдіна, Т. Веретенко, Л. Виготський, Т. Голованова, Г. Данилова, Я. Долгополова, Я. Коменський, О. Леонтєв, Дж. Локк, А. Маслоу, О. Мороз, В. Павленчик, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, О. Швачко.

Питання толерантних стосунків у суспільстві тісно пов'язані з пріоритетними напрямками в освітній галузі, а саме з гуманізацією педагогічного процесу. Їх об'єднує однакове ставлення до людини як найвищої цінності, прислухання до її потреб та інтересів, метою якого є самореалізація та впевненість у майбутньому.

Толерантність – це риса характеру людини, яка не відноситься до спадкових, але закладається в самому дитинстві. Саме перші роки життя є сенситивними для ознайомлення дитини з базовими цивілізаційними нормами,

правилами та заборонами. Кожна людина приходить в цей світ зі своїми як позитивними, так і негативними рисами. Роль батьків полягає саме в розвитку найкращих і нівелюванні негативних. Великий український педагог В. Сухомлинський характеризував сім'ю як первинний осередок, де шліфуються найтонші грані людини-громадянина, культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання, тут, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають гілки, квітки і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. «Я б сказав, що пізнання дитиною світу починається з пізнання людини, а людина відкривається перед дитиною в образі матері, батька, вчителя» [17, с. 95]. За словами В. Сухомлинського, сім'я – це школа сердечності. Батьки повинні виховувати в своїх дітях певні духовні цінності, які допоможуть пристосуватися до майбутнього дорослого життя. Мати і батько своїм відношенням до дитини, співпрацею, турботою, задушевними бесідами, власним прикладом, через казки, колискові, вірші, перегляд лялькових вистав, фільмів та мультиків доносять сенс таких понять як щирість, любов, доброта, взаємодопомога, повага.

Так повинно бути, але, на жаль, далеко не є таким у дійсності. Сьогоднішні молоді батьки – це діти 90-х, які самі виховувались часто без батьків, в неповних сім'ях. Саме починаючи з того часу скалічується уява про справжню сім'ю: справжня не та, де любов і злагода, а де батьки більше заробляють грошей і мають кращі зв'язки. Звідки ж знати про сімейну педагогіку тим, хто сам на собі її не відчув? Як результат – безпорадність батьків у вирішенні конфліктів, невміння (що часто переростає в небажання) розмовляти зі своїми дітьми, занурення у власні проблеми і бажання. Зникають спільні форми діяльності в сім'ї, проведення сімейного дозвілля. Батьки часто не знають чим у вільний час займається їх дитина, чим вона цікавиться, з ким спілкується. Поступово сходять нанівець довірливі стосунки, дитина замикається в собі і настає той момент, коли вона може себе настроїти на таку думку, що батьки її зовсім не розуміють, не люблять. Щоб якось утримати, «приструнити» дитину, батьки застосовують авторитарний стиль спілкування, не розділяючи думку та бажання свого чада, що повністю вбиває толерантні стосунки в сім'ї.

Ми переконані, що є великий процент батьків, які хочуть і прагнуть толерантних стосунків в сім'ї, але не вміють їх створити. На допомогу можуть прийти вихователі ДНЗ, дитячі психологи, викладачі, які повинні підказати (порадити словом, надати потрібну літературу, запропонувати переглянути такі передачі, як «Люба, ми вбиваємо наших дітей», «Мэри Поппинс спешит на помощь», «Батьківські університети», «Дитячий майданчик»), підтримати намагання батьків повернути толерантні відносини в сім'ї.

Отже, батьки повинні усвідомити, що толерантність закладається в дитинстві. Саме сім'я є школою почуттів. Вся емоційна сфера людини, її здатність любити, слухати, співпереживати, бути терплячою та чуйною до інших – все це формується в позитивній люблячій сім'ї.

Наступним соціальним інститутом маленької людини стає дитячий навчальний заклад. До проблеми виховання дошкільнят, яка є надто актуальною сьогодні, звертались багато вчених та педагогів. Вони піднімали такі питання, як: спілкування дошкільнят з дорослими та однолітками (Я. Коломінський, М. Лісіна, Р. Стеркіна, Т. Репіна); прилучення дітей дошкільного віку до світу загальнолюдських цінностей, що виступають у категоріях добра та справедливості (Р. Буре, В. Нечаєва, Т. Пономаренко); виховання соціальних емоцій, якостей взаємин (Л. Артемова, Н. Дятлова, І. Княжева, О. Кононко, В. Павленчик); формування готовності до сприймання моральних норм (захоплення, переживання, осмислення, усвідомлення) (Н. Горопаха); виховання у дошкільників позитивного емоційного ставлення до моральних норм та правил поведінки (Л. Артемова, А. Богущ, В. Білоусова, М. Заячківська, Л. Островська, С. Петеріна, Т. Поніманська, М. Федорова).

Проаналізувавши закони, що стосуються дитинства та дошкільної освіти, можна констатувати, що головним замовленням держави лишається замовлення на виховання самостійної людини. Адже в майбутньому найважливішим для неї буде вміння жити в суспільстві, відповідати морально-етичним соціальним законам, вміти спілкуватися та бути культурною людиною.

Автори програми «Дитина» звертають увагу на те, що навчання та виховання мають бути націлені на формування людяності, справедливості, товариськості, чесності, яке відбувається під час ігор, спілкування, бесід, пояснень тощо. Вихователь повинен вправляти дітей у виявах чуйності, доброзичливості, турботливості, заохочувати дошкільників бути уважними до емоційних станів інших дітей, поважати їх переживання, бажання. Старших дошкільників слід учити аналізувати та контролювати власні вчинки та поведінку [3].

В Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» приділяється чимала увага розвитку культури спілкування, мета якої – навчити дитину поважати суспільство в цілому і кожного його члена окремо та ставитися до них так, як він ставиться до себе. Вихователь повинен привчати дітей до таких навичок та звичок культури спілкування: використовувати ввічливі слова, бути привітним з рідними, друзями та незнайомими, дотримуватись загальноприйнятих норм та етикету спілкування, відтворювати в грі свої моральні уявлення, прислуховуватись до порад старших, дотримуватись правил співжиття в родині, виявляти чемність, толерантність,

відчувати межу припустимої поведінки з молодшими, однолітками, старшими дітьми, дорослими та старими людьми тощо.

Дослідник В. Павленчик наголошує на необхідності врахувати можливості спільної предметно-практичної діяльності для виховання взаємовідносин співробітництва. Така правильно організована діяльність створює умови залежності дій дитини від дій партнера, що створює об'єктивні умови для виникнення взаємодії, для здійснення взаємоконтролю і взаємодопомоги [15]. Результатом такої роботи є формування вміння домовлятися, враховувати інтереси кожного, спілкуватися і отримувати насолоду від дружніх стосунків.

Найголовніше, що потрібно пам'ятати і розуміти як вихователю, так і батькам це те, що будь який прояв ввічливості з боку дитини повинен керуватися добрими думками й почуттями, бути для неї усвідомленою необхідністю та потребою, а не засобом отримання похвали чи уникнення покарання. Тому мета виховання толерантності полягає в готовності дитини самостійно приймати моральні рішення, прислуховуватись до думок інших та відповідно діяти.

Толерантна особистість продовжує формуватися в школі. Учням потрібно допомогти навчитися розуміти інших людей, пізнавати їх проблеми, виявляти шляхи взаємодопомоги і взаємодії у повсякденних ситуаціях. Через систему виховної роботи, різні форми організації навчання вчитель намагається розвивати в учнів практичні навички толерантної взаємодії, сформувати ставлення до толерантності та гуманності як до цінності.

Як наголошує М. Кісіль, гуманізація передбачає відношення до людини як до суб'єкта, визнання її прав на унікальність – несхожість ні на кого. Концепція гуманної освіти віддає перевагу суб'єкт-суб'єктному навчальному процесу, де той, хто навчається є активним, ініціативним, готовим до колективної інтелектуальної діяльності, яка може бути досягнута, наприклад, за допомогою проблемно-діалогового викладання. Активність досягається через почуття внутрішньої свободи, через визнання права на вибір [9].

Отже, досягнення викладачем саме діалогового рівня спілкування, під час якого виховується особистість, що здатна до діалогу – ось одна з цілей гуманізації виховання. В процесі діалогу вихователь-вихованець з'являється довіра один до одного, відбувається обмін думками, переживаннями, знаходяться шляхи вирішення проблем. Дитина розуміє, що його позицію враховують, а значить – розуміють та підтримують. Створені викладачем ситуації успіху, ситуації вільного вибору, ситуації довіри, ігрові ситуації сприяють усвідомленню особистістю своєї самоцінності, неповторності, унікальності, що сприяє саморозвитку та творчому вираженню.

Діалогічні форми навчання, співробітництво та співдружність повинні використовуватись і педагогами у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах. Це запорука толерантних та гуманних відносин. Проблема навчання студентів у ВНЗ на засадах гуманізму має широке висвітлення в теорії і практиці, є предметом дослідження багатьох вчених (Г. Балл, І. Бех, І. Богданова, І. Зязюн, Г. Іванчук, І. Казанжи, М. Кісіль, Л. Кондрашова, О. Пехота, Л. Пиголенко, І. Похило, М. Романенко, Н. Сашак, О. Сидоренко). Вони акцентують увагу на сучасній аксіомі: гуманізм – це безальтернативний шлях розвитку вищої освіти, а гуманізація – особистісний розвиток і формування цілісної особистості.

Першочерговим завданням викладачів вищої школи є підготовка майбутніх педагогів, наповнення змісту їх студентських років певними компетенціями та практичним досвідом, що є запорукою успішності та конкурентоспроможності як викладачів, так і їх вихованців. Питання підготовки гуманно-творчої особистості майбутнього вчителя молодших класів посіло настільки значну актуальність, що вже сьогодні у вищій школі слід переосмислити зміст педагогічних дисциплін. Не відмовляючись від традиційного вивчення законів і принципів, форм і методів, слід дати студентам уявлення про нові напрямки у філософії освіти та вихованні, а саме – розвиток саме їх потенцій і можливостей.

Ми переживаємо період посиленої уваги до людини, коли формуються нові цінності гуманістичного спрямування. Вплив даної тенденції виявляється в зміні таких структурних компонентів системи освіти, як мета, зміст, форми і засоби освітньо-виховної діяльності. У більш розгорнутому варіанті аналізована тенденція включає такі складові, як: національна спрямованість освіти; відкритість системи освіти; перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на діяльність студента; перехід від репродуктивного навчання до продуктивного; самоствердження особистості за умов педагогічної підтримки; перетворення позицій педагога і студента в особистісно-рівноправні; творча спрямованість навчального процесу; перехід від регламентовано-контрольованих способів організації навчального процесу до активно-розвиваючих; наступність та неперервність освіти.

На основі аналізу світових та вітчизняних тенденцій розвитку педагогічної підготовки вчителя було визначено основні принципи, на яких базується навчально-виховний процес:

- 1) пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей у формуванні педагога;
- 2) гуманістична спрямованість та демократизація навчального процесу;

3) урахування психолого-фізіологічних можливостей студента. Тому і викладання дисциплін педагогічного циклу поступово переводиться з площини освіти студента у сферу створення умов для виховання творчої особистості, яка свідомо бере на себе відповідальність за свій існуючий і майбутній професійний розвиток.

Розглянемо найхарактерніші ознаки гуманістичної педагогіки. Це:

1) пріоритет розвитку фізичних, психічних, інтелектуальних, моральних та інших сфер особистості;

2) зосередження зусиль на формування вільної, самостійно мислячої і діючої особистості, громадянина-гуманіста, здатного здійснювати обґрунтований вибір у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях;

3) забезпечення належних організаційних умов для успішного досягнення переорієнтації навчально-виховного процесу [8].

На думку Б. Косова, існує чотири основні напрямки гуманізації освіти.

1. Навчання має бути доповнене побудовою студентом особистісно-значущих індивідуальних моделей пізнання.

2. В учінні представлена єдність когнітивних здібностей і мотиваційних установок.

3. Потрібно диференціювати навчальні програми з урахуванням суб'єктивного досвіду і надання переваги студентом тим або іншим способам навчальної роботи, опанування якими є основним шляхом розвитку пізнавальних здібностей.

4. Основним результатом має бути формування пізнавальних здібностей на основі оволодіння відповідними знаннями і вміннями [10].

Основою гуманізації освіти стає особистісно-орієнтований підхід, центральним положенням якого є новий погляд на особистість студента, що включає такі основні позиції:

– особистість студента є унікальним явищем, тому вона заслуговує на повагу;

– професійний розвиток студента є головною метою педагогічної системи ВНЗ;

– студент є не об'єктом, а суб'єктом педагогічної діяльності;

– відмова викладача від використання педагогіки «втихомирення», гніву, образи, самолюбства, гальмування самостійності та творчості студента.

Реалізацію гуманізації навчання та впровадження особистісно-орієнтованого підходу вбачаємо у створенні просторово-гуманного розвивального середовища в навчальному закладі як запоруки всебічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів.

Розглянемо з яких елементів, на нашу думку, повинно складатися це середовище.

Як зазначає І. Похило, особливого значення сьогодні набуває формування етично обумовленої мотивації навчання, орієнтованої на самоактуалізацію системи взаємовідносин між викладачем і студентом [16]. Провідними мотивами навчання ми вважаємо формування відчуття «щастя дня, що настане», що призводить з часом до зацікавленості у навчанні, усвідомлення важливості набутих знань для майбутньої діяльності. Тому головною домінантою у роботі зі студентами стає орієнтація на успішність у навчанні з наголосом на її процес і результат.

Ще одним проявом гуманізації є духовність як абсолютна цінність людського життя, основа цілісності і душевного здоров'я людини. «Морально-духовна вихованість молоді особистості нині є пріоритетною метою освітньої системи» – стверджує І. Бех [1, с. 10] і пропонує реалізовувати відомий постулат про силу знання в дещо трансформованому вигляді (знання – гуманістично орієнтована сила) та з дотриманням деяких важливих принципів, а саме:

- національної спрямованості;
- культуровідповідності;
- гуманізації виховного процесу;
- цілісності;
- акмеологічного принципу;
- суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- особистісної орієнтації;
- превентивності;
- технологізації [10].

Доречними є, на перший погляд, всім відомі і зрозумілі принципи гуманізації навчально-виховного процесу. Але часто за життєвою та робочою суєтою ми про них забуваємо або вважаємо неважливими. А. Кузьмінський же переконаний, що визначальним кредо організаторів навчально-виховного процесу має бути таке: «Студент – головна постать закладу». По-друге, студент, який переступає поріг ВНЗ, має відчути особливе ставлення до себе. Це – увага до студента як особистості, повага її винятковості. Така повага має виявлятися навіть у формі звернення. Навряд чи можна погодитися, коли до дорослих, освічених, певною мірою сформованих людей звертаються на «ти». Коли викладач звертається до студентів на «Ви», психологічно, морально це підносить особистість, спонукає її до самовдосконалення, адекватності своєї поведінки означеному зверненню. Такі, здавалося б, «дрібниці» позитивно впливають на студентів, підносять їхню людську гідність, підвищують їх

відповідальність за виконання навчальних завдань, сприяють формуванню загальної культури [13].

Ми впевнені, що саме від керівництва закладу та викладачів залежить створення атмосфери любові, поваги, доброзичливості, чуйності, милосердя, тактовності, – це надійні чинники, які без зайвих сентенцій будуть найбільш дієвими у процесі подальшого формування у молодих людей морально-духовних якостей взагалі й гуманізму зокрема.

А. Кузьмінський також наголошує на потребі нинішнього студентства в отриманні психологічної допомоги. Збільшення обсягів навчального навантаження, зростання частки самостійної роботи, комп'ютеризація, індивідуалізація і диференціація навчання, застосування новітніх методів контролю знань відчутно збільшують навантаження на психічну сферу студента, викликаючи переважно, психологічний дискомфорт, захворювання [13]. Не залишатися байдужими, прийти на допомогу, вислухати, зрозуміти, полюбити – ось чого чекає сьогодні від нас студент.

На нашу думку, доступність та інтерес до знань – ось дві головні складові гуманізації освіти. З метою виявлення існування та важливості для студентів цих складових, були протестовані студенти I курсу. З відповідей стало зрозумілим: чи подобається їм навчатися; чи вибір професії був усвідомлений; які предмети подобаються і чому; щоб хотіли змінити у навчальному процесі. Майже 40% студентів вказують на не завжди об'єктивні оцінки з боку викладачів, складність у спілкуванні, великий обсяг самостійної роботи і не завжди зрозумілість шляхів її виконання.

Зі всього вищезазначеного, можемо виділити напрями створення просторово-гуманного розвивального середовища: віра в студента в його сили і можливості; створення сприятливих умов для розвитку професійних компетенцій і здібностей кожного студенту (свобода, можливість вибору, шляхів реалізації); комфортність навчально-виховної діяльності (підтримка, культура спілкування); переорієнтація внутрішніх особистісних орієнтирів студента; забезпечення успішності навчання і виховання (доступність, об'єктивність, конкретність, доцільна вимогливість).

З позицій гуманізму кінцева мета виховання полягає у тому, щоб кожен вихованець міг стати повноцінним суб'єктом діяльності, пізнання і спілкування, вільною, самодіяльною особистістю. Міра гуманізації виховного процесу визначається тим, наскільки він створює передумови для самореалізації особистості, розкриття усіх закладених в ній природних задатків, її здатності до свободи, відповідальності і творчості.

Основою гуманізації освіти стає особистісно-орієнтований підхід, центральним положенням якого є новий погляд на особистість студента, що включає такі основні позиції:

а) особистість студента є унікальним явищем, тому вона заслуговує на повагу;

б) професійний розвиток студента є головною метою педагогічної системи ВНЗ;

в) студент є не об'єктом, а суб'єктом педагогічної діяльності;

г) відмова викладача від використання педагогіки «втихомирення», гніву, образи, самолюбства, гальмування самостійності та творчості студента.

Ми впевнені, що саме від керівництва закладу та викладачів залежить створення атмосфери любові, поваги, доброзичливості, чуйності, милосердя, тактовності, – це надійні чинники, які без зайвих сентенцій будуть найбільш дієвими у процесі подальшого формування у молодих людей морально-духовних якостей взагалі, гуманізму та толерантності зокрема.

Отже, гуманність – це необхідна риса сучасної цивілізованої людини, яка в основу спілкування з оточуючим світом ставить гуманізм, розуміння неповторності і унікальності кожної людини, яка має право на свою точку зору. Щоб стати дійсно толерантним по відношенню до своїх власних дітей, учнів, студентів треба навчитися слухати, переживати, не докоряти та підтримати у важку хвилину. Саме терпимість в змозі зняти емоційну напругу в сім'ї, класі, суспільстві. А для цього треба завжди бути готовим до діалогу, що здатний зменшити агресивність, відчуження, нерозуміння, а сприяє зростанню толерантності, ідентифікації, поваги.

Отже, питання гуманізації навчання, як би вони не були новими, залишаються актуальними. Це ще раз підтверджує той факт, що для багатьох ця проблема зрозуміла, але вона досі повністю не вирішена. Нажаль, сьогодні гуманізація навчання більше залишається гаслом, ніж об'єктивною реальністю. Вихід з цієї ситуації вбачаємо, все ж таки, в постійному звертанні до цього питання (вода камінь точить), в невпинній роботі педагога над собою, своєю поведінкою, вчинками, словами, щоб, в першу чергу, своїм прикладом показати учням, студентам-майбутнім вчителям, що таке гуманне відношення один до одного; що все розпочинається саме з них і розповсюджується на інших; що тільки просторово-гуманне розвивальне середовище в навчальному закладі (інституті, школі) є запорукою гармонійного розвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Закономірності сучасного виховного процесу / І. Д. Бех // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 10–13.

2. Вишневецький О. І. Гуманізація шкільного життя // Рад. Школа. – 1990. – № 1. – С. 41–46.
3. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / О. В. Огнев'юк, К. І. Волинець, О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко. – 3-є вид., доопр. та доп. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
4. Желан А. В. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності на засадах гуманізму / Алла Желан // Наук. вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 1.43(98): Технології педагогічної освіти. – С. 84–88.
5. Желан А. В. Проблеми гуманістичного виховання молодших школярів в педагогічній спадщині Я. Корчака і В. Сухомлинського / Алла Желан // Наук. вісник Мик. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. – 2011. – Вип. 1.34. – С. 52–56.
6. Желан А. В. Толерантні стосунки між вихователем і вихованцем / Алла Желан // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. – Вип. 1.47 (114) – Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 79–84.
7. Загальна декларація прав людини. Інфодиск Законодавства України. – К., 2007.
8. Зайченко І. В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навч. закладів, 2-е вид / І. В. Зайченко. – К.: «Освіта України, «КНТ», 2008. – 538 с.
9. Кісіль М. В. Гуманізація вищої освіти як сучасна тенденція / М. В. Кісіль // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій: матеріали конференції. – Суми, 2008. – С. 49–51. – Режим доступу: <http://vidomo.if.ua/index.php/kisil/321-humanizatsiia>
10. Косов Б. Б. Особистість: теорія, діагностика і розвиток: Навч.-метод. посібник для вищих учбових закладів / Б. Б. Косов. – М.: Академічний проект, 2000. – 240 с.
11. Корчак Я. Воспитание личности [Текст]: книга для учителя / сост. В. Ф. Кочнов. – М.: Просвещение, 1992. – 287 с.
12. Корчак Я. Как любить ребенка [Текст]: книга о воспитании. – М.: Политиздат, 1990. – 493 с.
13. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / А. І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
14. Кушнір В. М. Провідні гуманістичні ідеї педагогічної спадщини Я. Корчака та В. О. Сухомлинського // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «В. О. Сухомлинський, і сучасні проблеми особистісно зорієнтованого виховання» / Відп. ред. В. Г. Кузь. – К.: Наук. світ, 2000. – С. 83–87.

15. Павленчик В. О. Виховання взаємовідносин співробітництва з однолітками у старших дошкільників / В. О. Павленчик // Збірник наук. праць «Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості». – К.: ВІРА Інсайт, 2001. – Кн. II. – С. 117–122.

16. Похило І. Д. Гуманізація освіти як основа розвитку сучасної освіти України / І. Д. Похило // Гуманізм та освіта: міжнар. науково-практ. конференція. – Режим доступу: conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/pohilo.php].

17. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. – Вибрані твори: в 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. – Т. 3.– К.: Рад. школа, 1977. – 417 с.

ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ВНЗ

Карсканова Світлана Вікторівна,

доктор філософії у галузі соціальних та поведінкових наук, доцент кафедри педагогіки та загальної психології факультету дошкільної та початкової освіти

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Вищий навчальний заклад повинен не просто дати студентам той чи інший обсяг знань і умінь, а й сформувати таку людину, яка здатна творчо мислити, приймати рішення, виробити свою позицію в житті, свій світогляд, ставлення до себе та інших і вміння адаптуватися до умов життя. Це відповідно вимагає зміни стратегії управління процесом навчання, за якою акценти переносяться на особистість як суб'єкта навчальної діяльності. У зв'язку з цим освіта потребує нових філософських й методологічних передумов: демократизацію, індивідуалізацію, свободу творчості, що включаються безпосередньо до поняття гуманізації освітнього простору ВНЗ. За умови гуманізації освіти, іншими словами, при побудові освітніх систем, спрямованих на забезпечення прав особистості, на розвиток, самовизначення й визнання її самоцінності, змінюється ціннісна парадигма, у якій домінуючими стають морально-етичні цінності. Важливий внесок у розробку проблеми засобів гуманізації освітнього процесу, формування гуманістичних цінностей особистості студентської молоді зробили Ш. Амонашвілі, А. Бакалець, С. Бондаревська, С. Гончаренко, О. Гриньов, М. Добрускін, А. Донцов, І. Зязюн, Б. Кваша, Ю. Мальований, Є. Петров, І. Соколова, В. Сухіна, О. Сухомлинська, та ін.

Зважаючи й на те, що провідна ідея гуманізації освіти полягає в орієнтації її цілей, змісту, форм і методів на особистість того, хто навчається, гармонізацію її розвитку, можна констатувати: зазначена гуманізація має передбачати надання йому необхідного обсягу зовнішньої свободи і дієвої допомоги у здобутті внутрішньої, особистісної свободи.

Поняття «гуманізація» освіти ввійшло в науковий обіг та і донині не одержало універсального, усіма визначеного тлумачення. Як зазначає О. Миронов, термін гуманізація не зафіксований у відомих вітчизняних і західноєвропейських словниках і енциклопедіях, але все ж таки він має право на «громадянство», тому що у формі дієслова відомий у німецькій мові в значенні виховувати, олюднювати. Ми не можемо погодитися з автором, зміст цього поняття цілком виведено з латинського *humanos*, тобто людський, і розуміється олюднення техніки, роботи, побуту і таке інш. «Психологічний словник» під гуманізацією розуміє обумовлену моральними нормами й цінностями систему становлення особистості, її ставлення до соціальних об'єктів (людей, колективу істот), яке відтворюється у свідомості як співчуття і реалізується у спілкуванні й діяльності у таких вчинках, як допомога, співчуття, співробітництво. М. Добрускін визначає, гуманізацію – як сукупність філософських, гносеологічних, психологічних, соціально-культурних і дидактичних поглядів, що визначають цілі й завдання вищих навчальних закладів у підготовці й вихованні майбутнього фахівця як творчої особистості.

Методологічною основою формування рис гуманності завжди вважався інтелект особистості. Однак у науково-соціальному аспекті педагогічної технології актуальне місце займає загальновідомий термін «інтелект соціальний». Його розуміння викладачами, студентами дасть змогу передбачити форми, методи та прийоми формування рис гуманності, що мають пріоритет при вдосконаленні професійних навичок та умінь, розвитку організаторських здібностей, які є такими важливими у реальній педагогічній практиці. Громадська діяльність створює сукупність емоційних переживань, а зміна позицій у пізнавальній діяльності та спілкуванні формує у студентів гуманне ставлення до іншої особистості та її вчинків. На думку І. Смолюка, дослідження закономірностей становлення та розвитку рис гуманності студентів, а також механізму їх функціонування є важливим аспектом відродження національної духовності громадян України без певних ідеологічних догм та випадковості.

Насамперед гуманізація вищої освіти являє собою процес, спрямований на розвиток особистості як суб'єкта творчої праці, пізнання й спілкування. Гуманізація становить найважливішу характеристику способу життя педагогів і студентів, вона припускає, насправді, людські (гуманні) відносини між ними в

педагогічному процесі. Нарешті, гуманізація – ключовий елемент нового педагогічного мислення, що змінює погляд на характер і суть навчально-виховного процесу, в якому і педагоги, і вихованці – суб'єкти розвитку своєї творчої індивідуальності. Провідна ідея гуманізації освіти – розвиток активно-творчих можливостей людини, її інтелектуально-моральної волі. Вона обумовлює мету як загальної, так і професійної освіти, а її реалізація вимагає умов для розвитку й збагачення пізнавального, емоційно-вольового і морального потенціалу особистості.

Важливими методичними аспектами гуманізації вищої освіти, на думку вчених Н. Єфремової і Н. Маляра, постають:

- забезпечення здатності вищої освіти формувати інтелектуальний потенціал нації з урахуванням змін у виробництві, науці, техніці, інформаційній і комп'ютерній технології;

- формування і стимулювання запиту на інтелектуальний товар з урахуванням багатоступеневої форми підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів;

- створення системи освіти, відповідної потребам ХХІ століття.

Психологічну складову гуманізації освітнього простору вищої школи необхідно розглядати, на наш погляд, як створення умов для самоствердження, самовираження, самодетермінації і саморегуляції людини, для оптимізації відносин між особистістю і соціумом, забезпечення їх всебічного й різноманітного розвитку. Завдання викладача, у даному випадку – послабити технократичний крен у мисленні сучасного фахівця, орієнтувати його на людські цінності. Вища школа повинна давати таку освіту, яка б надалі дала можливість учитися самостійно, стимулювати у студента потребу в самоосвіті й самовдосконаленні для власного духовно-інтелектуального росту. Надзвичайний динамізм сучасної цивілізації (стрімка зміна техніки й технології), процес поглиблення інтелектуальної творчості диктують необхідність формувати не вузівського фахівця, а всебічно розвинену особистість. При гуманізації вищої освіти акцент переноситься на особистість студента, що обумовлюється індивідуалізацією навчання, оскільки навіть оволодівши досить великим багажем знань у певній галузі, психологічною інформацією, яка засвоєна ним протягом навчання в навчальному закладі і шляхом самоосвіти, психологічна компетенція як особистісне надбання, яке виявляється в психологічних настановах і цінностях, втілення знань психологічних закономірностей і власної психологічної компетенції в повсякденне життя і педагогічну практику, оцінити їх значущість здатна лише особистість розвинена, орієнтована на високі цінності й ідеали.

Психологічна компетенція викладача реалізується, насамперед, у його взаєминах зі студентами. Через це, характер міжособистісних взаємин, які формуються у системі «студент – викладач», потрібно розглядати як один із критеріїв оцінки психологічної компетенції викладача, рівня усвідомленості, адекватності і дієвості його психологічних знань.

Як підвищити рівень психологічної компетенції викладачів ВНЗ в гуманістичній парадигмі? Ми спостерігаємо, що цінність взаємин «студент – викладач» для педагогів суттєво вища ніж для студентів. Викладачі мають потребу у спілкуванні зі студентами, однак вони дуже часто не знаходять відгуку у студентів. Якщо ж воно ініціюється лише викладачем, то проходить малопродуктивно і не завжди досягає поставлених цілей через прояв відомих бар'єрів такого спілкування (неузгодженість цілей і інтересів суб'єктів спілкування, мотиваційно-ціннісна невідповідність, статусно-рольова відмінність, смисловий бар'єр тощо). Якщо ж надати характеристику «пересічному» викладачеві за рівнем прояву гуманістичних орієнтацій і емпатійних тенденцій, то високий рівень притаманний лише невеликій кількості, в більшості – середній рівень. Все це позначається, на наш погляд, на характері взаємин у системі «студент – викладач». Вибір діалогічної стратегії комунікативної взаємодії зі студентами визначається, насамперед, рівнем психологічної компетенції і загальної психологічної культури викладача. Вона повинна мати у своєму складі бодай таку програму-мінімум: усвідомлення практичних завдань вищої школи, які можуть розв'язуватися психологічними засобами, розуміння своєрідності психологічного аналізу вчинків і діяльності студентів, засвоєння знань про психологічні особливості студентського віку та науково-психологічні основи становлення особистості майбутнього вчителя протягом професійного його навчання, опанування науковими методами діагностики індивідуальних психологічних особливостей студента та показників його особистісного і професійного зростання, активізація самопізнання та професійно-педагогічного самовдосконалення.

Не слід забувати педагогу і про таку гуманістичну функцію, як надання студентові впевненості у власні сили. Основу впевненості людини в успішності діяльності становить, головним чином, позитивний досвід попередньої аналогічної діяльності. У створенні ситуацій успіху важливе значення має оперативний зворотний зв'язок, тобто та інформація, що отримує людина щодо успішності окремих етапів своєї діяльності.

Гуманізація вищої освіти може виявлятися в тому випадку, якщо поряд із наявністю відповідного світогляду й стилю спілкування зі студентами педагог буде мати конкретні прийоми навчання, що розкривають щире турботу викладача про успіхи у навчанні. Переслідуючи цілі гуманістичного характеру,

можна акцентувати такі принципи, як індивідуальний підхід у навчанні, принцип доступності, принцип позитивного емоційного фону навчання. Найбільш повно реалізується гуманістичний характер навчання при індивідуальному підході до студентів. Один зі шляхів гуманізації полягає в адаптивних системах навчання.

Гуманізація характеризує процес викладання, орієнтований на повагу до людської гідності студента, активізацію його навчальної діяльності як суб'єкта навчання. Психологічна компетенція викладача є передумовою високого рівня його професіоналізму і педагогічної майстерності за умови його цілеспрямованості і активності, самостійності педагогічного мислення, реалізації запланованої програми професійно-педагогічної дії. Особливе значення має при цьому мотивація педагогічної діяльності і професійної самоосвіти і самовдосконалення. Психологічна компетенція викладача є наслідком його психолого-педагогічної освіти та самоосвіти, осягнення соціального досвіду і власного життєвого надбання у стосунках із оточуючим світом. Для цього необхідно по-перше підвищення рівня психологічних знань, про особистість педагога і особистість того, хто навчається. По-друге, формування операційних сторін професійного мислення педагога і, перш за все, професійного самоаналізу і соціально-перцептивних здібностей. Психолого-педагогічної підготовки студентської молоді недостатньо, а педагогічний досвід сам по собі не підвищує рівень психологічної компетентності педагога. Задля цього у викладача має бути цілком усвідомлена позитивна мотивація самоосвіти в галузі психологічних знань.

Серед пріоритетних напрямів гуманізації освітньої галузі на найближчий час основними буде цілеспрямоване підвищення психологічної компетенція педагогічних і керівних кадрів. Основні зміни методології управління навчанням у вищій школі будуть пов'язані з його гуманізацією, що обумовить інноваційний розвиток освіти, тому що, по-перше, реалізується принцип людиноцентризму як відображення нових тенденцій у динаміці сучасного світу, де розвиток особистості стане показником прогресу; по-друге, така спрямованість зумовить необхідність перегляду значних, усталених норм освітньої діяльності.

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА СКЛАДОВА ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Карсканова Світлана Вікторівна,

доктор філософії у галузі соціальних та поведінкових наук, доцент кафедри педагогіки та загальної психології факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Східна мудрість говорить:
людина, яка захоплена своєю роботою,
живе довше, ніж та для якої це тягар.

Проблема психологічного благополуччя особистості є однією з фундаментальних у психології, тому інтерес до неї зберігається впродовж всієї історії розвитку психологічної науки. Під психологічним благополуччям, вбачається стан, що не пов'язаний з переживанням стресу або з певним особистісним чи професійним погіршенням. Психологічне благополуччя є результатом переживання особистістю успіхів чи досягнень у професійній реалізації, гармонії у особистому житті, реалізацією особистістю власного потенціалу, самопізнання тощо (Г. С. Сковорода, П. Р. Чамата, М. Аргайл, Е. Динер, К. Ріфф, Е. Л. Носенко, Г. В. Ложкін, В. М. Духневич, О. М. Знанецька).

Особливо затребуваним на сучасному етапі розвитку суспільства стає вивчення психологічного благополуччя особистості педагога. Соціально-економічні, політичні, культурні зміни, демократизація сучасного суспільства, умови буття ставлять нові вимоги до особистості фахівця освіти та до його зростання.

Соціальні зміни часто породжують протиріччя між суспільними вимогами, що потребують від працівника високого рівня кваліфікації, наявності широти та гнучкості професійного мислення і суб'єктивними можливостями, здібностями, властивостями професіонала. Протиріччя між сформованими в процесі професійної діяльності у педагога професійно – значущих якостей, норм професійної поведінки і виниклими новими умовами праці, що повинні поступово змінюватися, викликаними перебудовою у дошкільній системі і такими що потребують від професіонала високої мобільності та готовності до змін. Вирішення цих протиріч упирається в проблему зміни ведучих мотивів професійного життя педагога, подолання психологічної ригідності фахівця, подолання професійних стереотипів і таких установок, що роблять професіонала неадаптованим, непластичним, нездатним адекватно

приспосовуватися до мінливих соціальних обставин, не готовим до навчання або перенавчання.

В більшості випадків ми стикаємося зі сформованими особистостями, які повинні самостійно переосмислити свою професійну діяльність та визначитись з напрямками її зміни. Така робота над собою, в першу чергу, потребує від кожного професіонала, не залежно від віку, стажу роботи, життєвої історії виходу за рамки норм професійної діяльності тобто включення його у процеси розвитку, або ж активізація цих процесів, орієнтація педагога на вдосконалення професії (у загальному вигляді на перетворення оточуючого світу) та реалізація ця можлива лише в ході його особистісного розвитку. Дотепер, в більшості професія вихователя розглядалася як стала норма безвідносно до особистісного розвитку (самої професії). Ці процеси відбуваються постійно, в більшості ми констатуємо лише факт існування змін, спостерігаючи результат. Сприймаємо позитивно, нейтрально чи негативно. Стає більш актуальною тема постійної зміни особистості самого професіонала (формування нових навичок, виховання в собі необхідних в нових умовах якостей, саморозвиток, самоактуалізація, самокорекція та психокорекція).

Професійний розвиток педагога, за М. М. Поташніком, – це мета і процес надбання знань, умінь, способів діяльності, що дозволяють йому не будь-яким, а саме оптимальним чином реалізувати своє призначення, вирішити поставлені перед ним завдання з навчання, виховання, розвитку, соціалізації та збереження здоров'я дітей.

Психологічне благополуччя сприяє професійному розвитку та виступає невід'ємною складовою безпечного, гуманного, людського середовища, що закладено і в основоположних принципах гуманної педагогіки. У контексті теми, яка нами розглядається, можна додати такі з них:

- олюднювати середовище навколо педагога;
- проявляти дієве терпіння до оточуючих;
- приймати будь-якого фахівця таким, яким він є;
- будувати відносини співробітництва;
- переповнюватися оптимізмом щодо загального та соціального розвитку педагога;
- проявляти відданість та щирість відношень щодо фахівця освіти.

Психологічне благополуччя виступає інтегральною характеристикою особистості і може бути розглянуте, як сукупність компонентів (особистісного рівня) благополуччя особистості педагога в окремих сферах і аспектах.

В рамках евдемоністичного підходу на підставі інтеграції різних теорій, пов'язаних з благополуччям, К. Ріфф розробила багатовимірну модель

психологічного благополуччя. Модель включає шість основних складових психологічного благополуччя:

- позитивне відношення до себе і свого минулого життя (самоприйняття – Self-Acceptance);

- наявність цілей і занять, що додають життю сенс (цілі в житті – Purpose in Life);

- здатність виконувати вимоги повсякденного життя (компетентність – Environmental Mastery);

- відчуття безперервного розвитку і самореалізації (особистісне зростання – Personal Growth);

- відносини з іншими, пронизані турботою і довірою (позитивні відносини з іншими – Positive Relations with the Others);

- здатність наслідувати власних переконань (автономність – Autonomy).

Розвиток педагогічної творчості, підвищення результативності навчально-виховного процесу буде залежати від психолого-педагогічних умов, гуманістичного спрямування та психологічного благополуччя кожного педагога та правильно визначених шляхів його реалізації.

Особистість педагога-фахівця функціонує як складна інтегративна динамічна система взаємодіючих властивостей. Дослідження складових і особливостей психологічного благополуччя особистості фахівця, їх системних взаємодій та рис особистості, дозволяють, поряд з розвитком конкретних вмінь самокорекції, вважати самодетермінацію, позитивне мислення, емоційну зрілість, гуманізацію освітнього середовища найважливішими завданнями та основою з формування базису психологічного благополуччя.

Соціальна значущість проблеми підтримки психологічного благополуччя особистості педагога, його впливу на гуманізацію освіти та недостатня наукова розробка психологічних і методичних консультативних засобів зумовили вибір теми нашого дослідження

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ОСНОВА ГУМАННО- ОСОБИСТІСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Карсканова Світлана Вікторівна,

доктор філософії у галузі соціальних та поведінкових наук, доцент кафедри педагогіки та загальної психології факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Модернізація освіти в Україні поставила багато питань, вирішення яких не можливо без основних учасників цього процесу – фахівців освіти. Психологічне благополуччя особистості кожного фахівця – основа змін у його фаховому спрямуванні, зростанні, саморозвитку.

У суспільстві спостерігається значна еволюцію розуміння психологічної адаптації фахівця до змін, що відзначена наступними тенденціями: відбувається все більший поділ понять пристосування і власно адаптація; рух від пасивного пристосування до побудови системи продуктивної взаємодії особистості і середовища, від відсутності конфліктів – до самоактуалізації й самореалізації особистості в реальному середовищі.

Під психологічним благополуччям особистості нами розглядається результат переживання особистістю гармонії в особистому житті, пізнання власного потенціалу, успіхів чи досягнень у професійній реалізації. Термін «психологічне благополуччя» позначає стан: позитивного ставлення до себе і свого минулого життя; наявності цілей і занять, що надають життю сенс; здатності виконувати вимоги повсякденного життя; відчуття безперервного розвитку і самореалізації; відносин з іншими, пронизаних турботою і довірою; здатності дотримуватись власних переконань.

Емоційна готовність майбутнього педагога до гуманно-особистісного освітнього процесу визначається його ставленням до людей, дітей, „особливих дітей” і предметів оточуючого світу.

Педагоги бажають для своїх вихованців самого найкращого, проте їх наміри не завжди здійснюються. Чому люди з такими добрими та благородними намірами вступають до взаємовідносин, які приносять біль та горе, а це зовсім не те цього вони бажали.

Педагоги, які отримують або поновляють свої знання про розпізнавання своїх емоцій та відчуттів, більше відчують емоційний стан інших людей та сприяють доброзичливим стосункам з оточуючими, а це гарантує загальне психічне оздоровлення як їх самих, їх вихованців так і взагалі всього суспільства. Педагог вільний від внутрішніх конфліктів розвивається більш

гармонійно, як особистість та як професіонал, та його психологічне здоров'я та благополуччя не викликає ніяких занепокоєнь.

Для вирішення проблеми просування, досягнення, проходження кризових моментів професійної еволюції особистості та підтримки психологічного благополуччя, на наш погляд, необхідне вивчення і визначення системи відповідних ключових чинників і психологічних компонентів та структури їх взаємозв'язків, особистісних детермінант і умов, що істотно впливають на психологічне благополуччя.

Оптимальною формою роботи з групою педагогів, з використанням психодинамічної технології є тренінг. Саме в режимі інтенсивної міжособистісної групової взаємодії та з урахуванням специфіки нерівномірності психоемоційного розвитку педагогів є можливість створення максимально сприятливих умов для активізації внутрішнього потенціалу особистості та моделювання і застосування нею нових, конструктивних форм поведінки.

Перевага групової форми роботи полягає у розширених можливостях організації простору для опрацювання деструктивної агресії, емоційного переживання. Група дає можливість проявитись глибокій регресії, моделюючи перші етапи розвитку Я і забезпечуючи простір для досвіду реалізації актуальної поведінки в різних моделях соціального функціонування, конструктивної агресії і креативності. Група стає опосередкованим відбиттям реальних соціальних взаємовідносин конкретної особистості і групи.

Спеціально підібраний комплекс вправ, спрямований на підкріплення позитивного почуття «Я» педагога, активізацію його власних зусиль у саморозвитку. Набуття позитивного досвіду благодійно впливає на емоційно-вольову та мотиваційну сферу учасника, його самопочуття і поведінку, розширюючи самосвідомість. Достатньо розвинена компетентність і, пов'язані з цим, позитивні емоції, стануть підґрунтям формування конструктивної поведінки у більш складних соціальних взаємовідносинах з колегами спочатку в умовах тренінгу, а потім і за його межами.

Найбільший темп загального розвитку досягається впливом на якості, що мають найнижчі оцінки, чим забезпечується найбільш швидкий особистісний розвиток. Інші якості коректуються за допомогою мотивації до самодетермінації особистості та наданням методів самокорекції. У подальшому фахівець, отримавши досвід самокорекції, з урахуванням його індивідуальних особливостей та особистісних проблем, зможе виступати самомотиватором власного розвитку, самостійно планувати його шляхи, використовувати отримані знання без тренера, з можливістю, при необхідності, звертання за психологічною чи психотерапевтичною підтримкою. Тренер, практичний

психолог за такої системи впливу, виступає в якості фактору розвитку – складовою зовнішньої мотивації.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ГУМАНІЗМУ – ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Карсканова Світлана Вікторівна,

доктор філософії у галузі соціальних та поведінкових наук, доцент кафедри педагогіки та загальної психології факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Інтерес до гуманізму обумовлений зміненими умовами життя людини в суспільстві: зросло значення права, інтелектуальних технологій та освіти, збільшилася світоглядна свобода людини, підвищилося значення свободи совісті, триває гуманізація соціальних відносин.

Гуманізм в дійсності є інтелектуальною, моральною і соціальною силою. І настав час усвідомити це. Гуманізм може бути методологічною, ідейною та ціннісною опорою як для окремої особистості, так і для суспільства в цілому, не претендуючи при цьому на роль якогось остаточного рецептурного світогляду. Ми сподіваємось, що він зможе стати потужною моральною, культуро-та миротворчою силою людства, що вступило в третє тисячоліття

Гуманізм як культурно-просвітницький рух обумовлений своїм світоглядним статусом, що в свою чергу визначає сучасні форми його соціалізації та інституціалізації. Відзначимо, що між термінами «гуманізація» і «соціалізація гуманізму» є певна різниця. Обсяги їх змісту співпадають лише частково. На думку В. А. Решетнікова, між ними є, принаймні, дві відмінності: по-перше, гуманізація є загальним поняттям, а соціалізація гуманізму охоплює тільки соціально значущі аспекти, по-друге, соціалізація гуманізму має програмне звучання, вона як би припускає наявність певного світоглядного ядра, основи, змісту, яке власне і треба соціалізувати. З цієї точки зору гуманістична культура може бути підрозділена на потенційну і реальну, які позначають області належного і суцього і тим самим вектор деякого руху. Ядром поняття потенційна культура є традиція, як національна так і професійного співтовариства, тобто досягнення, цінності, норми, які відбили накопичений досвід народу, спільноти, малої групи, зберігаються в пам'яті чи інших формах, але не обов'язково активізовані в даний момент. Це своєрідний

запас адаптивних механізмів, які можуть бути затребувані нацією в цілому та окремими групами, як професійними так і іншими, але для того, щоб вони були реально діючими, як раз необхідна соціалізація, яка в тому числі може носити вибіркового характер і навіть може бути засобом маніпулювання масовою свідомістю, у тому числі у професійних малих групах.

У своєму теоретико-змістовному вимірі гуманізм розглядається як світогляд, що являє собою комплекс ідей, запозичених з таких фундаментальних природничих і гуманітарних наук, як антропологія, філософія, аксіологія, психологія, педагогіка, культурологія, теорія еволюції, екологія та ін., і містить у собі досить отрефлектовану мультидисциплінарну парадигму, що має цілком певну практичну спрямованість і втілення.

Аналіз новітніх трансформацій гуманізму дозволяє розглядати їх як відображення змін фундаментальних ціннісних установок в сучасній культурі; разом з тим це дає можливість припускати зворотній вплив гуманізму наших днів на світовий цивілізаційний процес. Ступінь глибини і всебічності осмислення гуманізму як феномену сучасної культури, та як соціального імперативу – безумовного морального веління – залишається незадовільною. Вирішення цієї задачі не тільки можливо, але і необхідно, тим більше що для такого роду досліджень існує історична національна та інтернаціональна база.

Зростання інтересу вчених та практиків до гуманізму як сучасного світогляду і реального соціокультурного явища очевидний. Разом з тим не можна не відзначити, що всі присвячені гуманістичному напрямку дослідження, при їх великій кількості та обсягах не систематизовані та не узагальнені за різними спрямованостями, як з точки зору понятійного апарату так і в практичній реалізації принципів гуманної педагогіки.

Українські психологи зазначають, що загальною для соціологів і психологів характеристикою ролей особистості як соціальних функцій є ціннісні орієнтації особистості та рольові установки (І. Д. Бех), спільність цілей діяльності, життєва спрямованість або мотивація поведінки людей (С. Д. Максименко, В. А. Семиченко). Академік І. Д. Бех зазначає: «...особистісне проступає через рольове в індивіді». Взагалі роль – це соціально нормований спосіб поведінки людини залежно від її статусу або позиції в суспільстві. Кожна людина має власний репертуар ролей, ситуацій міжособистісної взаємодії соціальних функцій тощо. Репертуар ролей тим ширший, чим багатший соціальний та емоційний досвід особистості, чим вищий рівень її соціального інтелекту. Схильність до переживань розвивається відповідно до низки відомих соціальних ролей (Г. Н. Андрєєва, Н. М. Богомолова, Л. А. Петровська, І. М. Юсупов). Так, наприклад, під час спілкування вчителя та учнів, матері й дитини, керівника і підлеглого виникає відповідна емоційна реакція в

залежності від виконання ними конкретних соціальних ролей та функцій, залежно від статусу та позиції, яку вони займають у процесі відповідної взаємодії.

Комунікативна компетентність у ракурсі соціалізації гуманізму, у свою чергу, як компонент культури спілкування, проявляється в досвіді особистісної й соціальної рефлексії. Це розкриває одну з функцій соціального інтелекту – рефлексивно-корекційну, що відображується в самопізнанні, і в усвідомленні переваг і недоліків пізнавальної діяльності. Соціальний інтелект нами розглядається як здатність правильно розуміти поведінку людей. Ця здатність необхідна для ефективної міжособистісної взаємодії і успішної соціальної адаптації майбутнього вчителя та запорука його успішної професійної діяльності.

Під соціалізацією в даному випадку ми розуміємо процес операціонального опанування соціальними суб'єктами різного рівня, майбутніми та сталими фахівцями освіти: від сім'ї до суспільства в цілому, – гуманістичними установками, методами, знаннями і цінностями.

У цілому в процесі інституціалізації та гуманізації гуманізм реалізує свої програми оптимізації умов буття людини на різних рівнях соціального життя. За словами А. Ю. Байбородова, «на чільне тут вже ставиться не тільки індивідуальна свобода, але і предметно-соціальні умови індивідного буття, включаючи й економічні фактори, які в свою чергу відіграють істотну роль, висловлюючись в рівні і якості життя, в необхідному і достатньому рівні матеріальних благ. А це передбачає перетворення, оптимізацію предметних умов людського буття на макросоціальному рівні, створення можливостей для реалізації особистісного потенціалу в суспільстві. У цьому зв'язку соціальні схеми (мораль, право, політика, ідеологія, філософія та ін.) вже не «самоцінні», а підконтрольні індивідам, самі суть не цілі, а засоби, слугуючи справі реалізації їх життєвих сил... Індивід як суб'єкт і носій сутнісних сил інтегрується в багатовекторну поліфонію соціального процесу... Дана парадигма бере за основу індивіда багатомірного, того що самореалізується, що володіє розвиненою самосвідомістю, критичним і творчим мисленням». В. А. Кувакін пропонує назвати цю форму «доступною соціалізацією гуманізму». В. А. Решетніков, роз'яснюючи її суть, справедливо вважає, що гуманізм як світогляд припускає актуально осягне людиною втілення своїх ідей у життя, оскільки воно має не тільки універсальне, але і досить конкретне вираження в життєдіяльності людини.

Так як, щодо професійних ролей, професійного співтовариства, професійної малої групи, професійного соціуму – наскільки воно відповідає соціалізації гуманізму? Чи сприяє воно професійному розвитку майбутніх вчителів, чи

надає безпечне, гуманне, людяне середовище, чи має воно устрімлення в цьому напрямку?

Щодо основоположних принципів гуманної педагогіки, у контексті теми, яка нами розглядається, можна сформулювати такі з них:

- олюднювати середовище навколо майбутнього фахівця;
- проявляти дієве терпіння до оточуючих;
- приймати будь-якого майбутнього фахівця таким, яким він є;
- будувати відносини співробітництва;
- переповнюватися оптимізмом щодо загального та соціального розвитку майбутнього фахівця;
- проявляти відданість та щирість відношень щодо майбутнього вчителя.

Найближчим завданням соціалізації гуманізму, на нашу думку, є «олюднення» того соціального середовища, яке утворює повсякденні соціокультурні форми довколишнього світу. Саме тому ми звертаємо велику увагу малим соціальним групам: сім'ї, роду, найближчому колу друзів, здоровому колективу, трудовій общині. Саме ці структури принципово відкриті гуманістичним проектам, вони де-факто підтримують гуманістичну культуру і є найбільш сприятливим підґрунтям для гуманізації, соціалізації гуманізму, культивування і втілення ідей та цінностей гуманізму у щось цілком визначене і конкретне. Адже саме малі форми асоціації і кооперації вирішують цілком доступні для огляду і конкретні проблеми, вони динамічні і легше саморегулюються. Їм легше прийняти і зберегти дух гуманізму.

Такі вихідні принципи, як свобода особистості та захист її права на індивідуальне існування, творчість, саморозвиток і участь в житті світу і культури – головне в гуманізмі. Ця установка робить концепцію гуманізму не просто методологічною, етичною та культурологічною, але й екзистенційною.

Позитивна психологія вважає, що один з найкращих способів допомогти людям, які зазнають страждання, та утруднення в соціалізації є концентрація на позитивних думках та позитивних діях.

Заклопотаність збереженням громадянського миру, прагнення до підвищення якості життя підвищує інтерес до гуманізму, його сутності та історичної долі як світогляду, способу життя і суспільного руху.

Таким чином, соціалізація гуманізму виражається в прагненні учасників і активістів гуманістичного руху перетворювати ідеї та принципи в повсякденний спосіб життя, створювати колективні форми задоволення своїх гуманних потреб. Така тенденція виражається самим різним чином: від створення мережевих національних, регіональних і світових гуманістичних організацій до проведення різних наукових і громадських заходів, розробки гуманістичних заходів в університетах студентами на робочих місцях

фахівцями, практик взаємодопомоги та допомоги, втому числі благодійної та багато чого іншого. Саме становлення суспільної людини з розвиненим почуттям відповідальності за себе і за своє оточення і є, на нашу думку та багатьох дослідників гуманістичного напрямку, найбільш реалістичною та прийнятною формою соціалізації гуманізму, яку треба визначити як інтегральну. У цій сфері може і повинно відбуватися об'єднання зусиль індивіда і суспільства в гуманізації соціуму.

Професійний ріст учителя, за М. М. Поташніком, – це мета і процес надбання педагогом знань, умінь, способів діяльності, що дозволяють йому не будь-яким, а саме оптимальним чином реалізувати своє призначення, вирішити поставлені перед ним завдання з навчання, виховання, розвитку, соціалізації та збереження здоров'я дітей [6]. Професійна реалізація особистості на її життєвому шляху передбачає такі основні етапи: професійне самовизначення, професійне становлення в обраній сфері діяльності, фахове зростання і розвиток компетенції. Процес професійного становлення (професіоналізація), як і соціалізація особистості, здійснюється протягом усієї життєдіяльності (А. К. Маркова).

Успіх професійної діяльності майбутніх педагогів буде залежати від того, наскільки їх викладачі та майбутні керівники будуть стимулювати та розкривати їх педагогічний потенціал. Це відомий ефект Пігмаліона коли поведінка людини залежить від того, як до неї ставляться: спрямуй свою роботу та роботу колективу педагогів, роботу студентського колективу на поразку і будь впевнений – вона прийде, постався до студентів, як до майбутніх талановитих професіоналів – і твоя команда виправдає самі сміливі очікування. Розумні педагоги та керівники інтуїтивно приходять до аксіоми (автор Букмінстер Фуллер), що неможливо змінити обставини, коли ти воюєш з існуючою дійсністю; необхідно вистроювати нову модель, яка зробить існуючу застарілою. У професійному житті, де правила змінюються прямо на очах, здатність впливати на те що відбувається дає можливість стати власником, а не жертвою обставин.

До методів педагогічного стимулювання зараховані ті, що спрямовані створювати ситуацію успіху особистості, викликати та підкріплювати позитивні емоції з метою активізації її діяльності та мобілізації зусиль задля підвищення професійного рівня, та ті, що спонукають до відповідальності у досягненні зазначеної мети. Загальновідомі методи педагогічного стимулювання: методи заохочення (морального та матеріального), методи здорової конкуренції, методи моделювання перспективи, методи контролю.

Під поняттям «здорова конкуренція» розуміємо таку організацію змагання, коли кожен має шанс на самореалізацію в умовах сприятливого творчого

соціально-психологічного клімату в студентському та педагогічному колективі. До методів здорової конкуренції належать різноманітні професійні конкурси, залучення до участі у проведенні засідань педагогічної ради у формі захисту роботи методичного об'єднання, педагогічного рингу, ділової гри, аукціону ідей. Врешті - решт методи педагогічного стимулювання професійного зростання педагогів, що ґрунтуються на позитивних емоціях, створенні ситуації успіху особистості та активізації її відповідального ставлення до професійного самовдосконалення приведуть до реалізації будь-якого задуму, будь-якої мети.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. Гуманізація освіти як джерело особистісної свободи. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Г. Балл // Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков, та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с. / <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/psicho/ball>
  2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1.: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади [Навч.-метод. видання]. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
  3. Добрускин М. Е. Концептуальные основы гуманизации и гуманитаризации высшего технического образования / М. Е. Добрускин // Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти. Збірник наукових праць. Всеукраїнська науково-методична конференція. – Харків, 2000. – С. 5–6.
  4. Єфремова Н. Ф. Методологічні аспекти гуманізації вищої освіти в Україні / Н. Ф. Єфремова, Н. І. Маляр // Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти. Збірник наукових праць. Всеукраїнська науково-методична конференція. – Харків, 2000. – С. 38.
  5. Кардамонов О. А. Гуманистическая составляющая образовательного процесса: к вопросу о методологии исследования. Современный гуманизм: проблемы и перспективы. / О. А. Кардамонов. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2004. – 167 с.
  6. Маляр Д. В. Гуманізація вищої освіти – основа формування соціального капіталу суспільства / Д. В. Маляр // Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти. Збірник наукових праць. Всеукраїнська науково-методична конференція. – Харків, 2000. - С. 39.
  7. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 309 с.
  8. Миддлтон Д. Карьера / Д. Миддлтон; [пер. с англ.] . – М.: Эксмо, 2007. – 240 с. – (Высокий старт)
- Пилипенко Н. М. Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи / Н. М. Пилипенко // Соціальна психологія. – 2005. – № 3 (11). – С. 72–79.

9. Поташник М. М. Управление профессиональным ростом учителя в современной школе. Методическое пособие / М. М. Поташник. – М. : Центр педагогического образования, 2009. – 448 с.

10. Смолюк І. О. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчання / І. О. Смолюк // Гуманізація і гуманітаризація математичної освіти в школі та вищому навчальному закладі: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Луцьк: Волинський державний університет, 2000. - С. 9–12.

11. Шиянов Е. Н. Гуманизация профессионального становления педагога / Советская педагогика. 2011. – № 9. – С. 80–84.

12. Ryff C. The structure of psychological well-being revisited // J. of Personality and Social Psychology. 1995. Vol. 69. – P. 719–727.

ГУМАНІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Іванець Наталія Володимирівна,

викладач кафедри початкової освіти факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Потреба суспільства в гуманізації та духовному відродженні спонукає вчених до перегляду пріоритетів освіти. На сучасному етапі розвитку України освіта покликана забезпечувати можливості інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особистості. У «століття освіти», яким проголошено ХХІ ст., учитель повинен володіти розвиненим духовним потенціалом, ціннісною основою якого є гуманістична спрямованість його особистості.

У сучасній педагогічній науці все більш гостро проявляються протиріччя між розробками у вітчизняній науці окремих аспектів мультикультурного освіти і відсутністю її системного теоретичного і методологічного обґрунтування; теоретичними підходами вітчизняних вчених до визначення окремих категорій мультикультурної освіти і відсутністю їх концептуального узагальнення для визначення понятійного апарата даної галузі і, перш за все, самій категорії «мультикультурна освіта».

Мультикультурне виховання сформувалося в окрему сферу людського пізнання в останній чверті ХХ століття. Більшість аналізованих питань завжди

хвилювали людство, наприклад, терпимість, расизм, сегрегація і дискримінація, рівні громадянські права для всіх, економічну і соціальну нерівність. Сьогодні деякі з них осмислюються інакше, виявилися нові аспекти та проблеми, викликані загостренням старих і появою нових конфліктів на етнічній, релігійній, політичній, економічній, мовній, родовій та статевій основі. Це пов'язано із загальним розвитком демократичних процесів у світі, з відстоюванням прав людини, з усвідомленням багатьма людьми своєї значущості та зростанням потреби мати внутрішню свободу і зовнішні можливості для індивідуальної самореалізації.

У навчальних закладах і великих компаніях при прийомі на роботу майбутніх працівників часто зобов'язують пройти мультикультурний тренінг, по завершенні якого вони дають підписку про те, що надалі будуть терпимі до культурної різноманітності на своєму робочому місці. Цей факт свідчить, що мультикультурність стає невід'ємною частиною професіоналізму.

Стало нормою включати в статuti та положення шкіл, університетів, урядових органів, громадських організацій, лікарень і підприємств принцип мультикультурності, виражений фразою: «Установа не дискримінує на основі раси, релігії, кольору шкіри, статі, національної чи етнічної приналежності, мовних, фізичних і розумових відмінностей».

Одним з найважливіших завдань вищої педагогічної школи є підготовка майбутніх вчителів до реалізації ідей мультикультурної освіти в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. На наш погляд, його виконання передбачає формування мультикультурної компетентності сучасного вчителя, під якою розуміють сукупність певних якостей особистості з високим рівнем інтелектуальних знань, професійно- педагогічних умінь і навичок, завдяки яким він може ефективно працювати в умовах поліетнічного і багатокультурного суспільства.

Аналіз останніх публікацій з проблеми показав, що в основі ідей щодо духовного розвитку особистості лежать положення гуманістичної психології про її здатність до саморозвитку та самореалізації (Г. Костюк, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл та ін). Глибоко розробленими є основні питання організації гуманного педагогічного процесу (Я. Коменський, А. Макаренко, М. Монтесорі, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський та ін.), концепції гуманізації освіти (Ш. Амонашвілі, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Рибалка, І. Романенко, А. Сущенко та ін.). Останні роки формування духовної культури вчителя в процесі післядипломної освіти досліджені О. Бабченко. Історичний аналіз виховання духовності особистості вчителя (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) проведено С. Черніковим. В. Кудрявцевою розглянуто розвиток духовної культури педагога в системі підвищення

кваліфікації. О. Горожанкіним вивчено формування духовної культури студентів музично-педагогічних факультетів. Проте сутність розвитку духовного потенціалу вчителя вимагає подальшого, більш глибокого дослідження, одним з аспектів якого є його гуманістична основа. Дослідженням же особливостей мультикультурного виховання учнів приділяється належна увага, зокрема теоретико-методологічні основи обґрунтовуються в роботах сучасних вчених: Р. Агаддуліна, А. Гуренко, М. Лещенко, Н. Миропільська. Проблему мультикультурної освіти досліджували зарубіжні вчені: Е. Абрамова, А. Аракелян, Н. Байчекуєв, І. Васютенкова, М. Воловікова, О. Гукаленко, А. Джурицький, П. Сисоєв, Дж. Бенкс, Ж. Гей, М. Гібсон, К. Грант, С. Ніето, Д. Гілборн, Дж. Уайт, Дж. Хартлі, М. Вайнберг, В. Міттер, Т. Рюлькер, Дж. Хофф і інші.

Пізнання інших культур, певною мірою проникнення в них і погляд на власну культуру крізь призму інших культурних форм сприяє усвідомленню багатомірної картини світу, його етнокультурної мозаїчності як атрибутивної якості, визначення місця своєї культури в загальнолюдській цивілізації, а також вищої цінності людини як узагальнення різноманіття, єдності і гармонії світу [2, с. 15].

Гуманістична спрямованість особистості педагога є основоположним компонентом педагогічної майстерності і входить до складових його духовного потенціалу. Її розвиток є одним з провідних завдань сприяння професійному та духовному становленню особистості вчителя. Гуманістична спрямованість є одним з чотирьох типів спрямованості особистості. Поняття «спрямованість особистості» означає сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості, засвідчують її відносну незалежність від наявних ситуацій [6, с. 478]. Вона характеризується інтересами, потребами, нахилами, переконаннями, ідеалами, в яких виражається світогляд людини; відображає шляхи їх досягнення, задоволення, реалізації. Гуманістичний тип спрямованості визначають тоді, коли цілі, інтереси і потреби інших людей набувають для особистості провідного значення.

Л. Варламова розглядає поняття «гуманістична спрямованість особистості» як соціопедагогічний феномен, який проявляється у вдосконаленні індивідуального стилю поведінки і свідчить про направлення особистості до культурного самовизначення, розвитку комунікабельності, необхідної для життя та професійної діяльності [3, с. 17].

Компонентом гуманістичної спрямованості є центрація особистості, яку Н. Белокрилова розуміє як її ціннісну позицію, що проявляється в процесі соціальної взаємодії, результатом якої є позитивне ставлення до людей і до себе, особистісний ріст як засвоєння здатності до безоцінного прийняття іншої

людини [1, с. 7]. Умовою розвитку гуманістичної центрації особистості, на думку Н. Белокрилової, є сформованість емпатії, рефлексії, педагогічного такту, комунікативної компетенції та ін. [1, с. 17].

А. Сущенко зауважує, що «вчитель гуманістичної орієнтації – це особистість, здатна брати на себе відповідальність за долю дитини, його теперішнє життя, за її духовний і психологічний комфорт, за її захист. Як учитель-гуманіст, він спрямований на науково обґрунтовану організацію навчального процесу з гуманістичним напрямком, який має адекватні цінності, гнучке професійне мислення, розвинену професійну гуманну самосвідомість» [5, с. 231].

Теоретичним підґрунтям розвитку гуманістичної спрямованості особистості вчителя як основи його духовного потенціалу є праці основоположників гуманістичної парадигми в освіті: Ш. Бюлера, К. Роджерса, А. Маслоу та ін.

Враховуючи компоненти гуманістичної спрямованості вчителя, що сприяють реалізації гуманістичної моделі освіти, можна визначити необхідні напрямки розвиваючої роботи з педагогами: розвиток мотивації до оволодіння специфічними професійними вміннями та навичками, зміна професійних та особистісних установок, ідеалів, внутрішньої позиції, відносин до світу, людини, самого себе.

На думку І. Беха, сьогодні актуальні питання формування нової педагогічної свідомості, розвитку гуманістичного педагогічного мислення. Нове педагогічне мислення включає в себе: розуміння дитини, адекватну інтерпретацію його поведінки, визнання дитини, безумовне прийняття педагогом природи дитини таким, який він є; опору на діалогічне спілкування зі школярами, турботи про їх фізичне і моральне здоров'я, створення атмосфери педагогічної комфортності, прагнення педагогів до самовдосконалення.

Слід зазначити також, що успішному навчанню в умовах гуманістичного мультикультурного середовища сприяють особистісні характеристики вчителя, такі як: толерантність, гуманізм, гнучкість, терпіння, розвиненість особистісної та культурної самосвідомості, рефлексивність, здатність до емпатії, ентузіазм і розвинене почуття гумору.

Вивчення розділу «Мультикультурне виховання» з курсу «Теорія і методика виховання в школі I ступеня» стає обов'язковим в університетах, коледжах та педагогічних вузах, адже саме вчителі – та потужна сила, яка здатна зробити істотний внесок в освітньо-виховний процес поколінь людей, вільних від соціальних упереджень, расизму, дискримінації, злоби, ксенофобії, ненависті.

Існують різні підходи до тлумачення терміну «мультикультурне виховання». У буквальному сенсі під мультикультурним вихованням мається на увазі індивідуальний процес набуття знань, формування ставлення або

поведінки при взаємодії з різними культурами. Дуже часто, однак, мультикультурне виховання розглядається в більш широкому контексті для позначення концепції мирного співіснування людей, що належать до різних культур, і процесу створення такої моделі суспільства.

Школа I ступеня починає активно вводити у свої програми предмети з мультикультурного виховання учнів або інтегрувати матеріал, що розкриває питання культурного різноманіття, у вже існуючі навчальні програми.

Мультикультурна компетентність вчителя повинна включати в себе баланс культурних, національних і глобальних ідентифікацій; багатогранні знання в області культур і їх взаємодії; соціальну активність і бажання створити ще більш гуманну націю і світ, в якому ми існуємо.

Також мультикультурна компетентність проявляється в прагненні вчителя до максимального розвитку своєї індивідуальності; в умінні пристосовуватися до різних ситуацій; у володінні лідерськими якостями; в умінні вирішувати конфлікти в різних групах за допомогою інноваційних рішень; в спрямованості на соціальну справедливість і рівноправ'я для всіх громадян.

Мультикультурне виховання учнів початкової школи виходить з фундаментального принципу, який говорить, що у всіх і кожного є культура як стиль життя, як сукупність менталітету, традицій, аргументу, акценту, діалекту, стилю одягу та зачіски, кухні, правил поведінки, пісень, літератури, символів, статевих і фізичних даних, відносин, моральних та естетичних цінностей, освіти, трудових навичок, віри та ін. Тільки вона – культура – різна: чи не хороша і погана, висока і низька, повноцінна і неповноцінна, розвинена і нерозвинена, цивілізована і примітивна, а різна, не схожа одна на іншу, яка має свої переваги і недоліки, плюси і мінуси, сильні і слабкі сторони.

Мультикультурність – принцип, що сприяє, по-перше, збереженню і примноженню всього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків поведінки і форм діяльності в освітніх системах; по-друге, допомагає становленню як культурної ідентичності дітей, так і розумінню ними культурного різноманіття сучасних спільнот, неминучості культурних відмінностей людей.

Як справедливо підкреслює Г. Дмитрієв в книзі «Многокультурное образование», в процесі розвитку дитина вибирає ту чи іншу ідентичність, однак вона має право і на мультиідентичність, яка найчастіше культуровідповідна інтернаціональному середовищу його становлення і розвитку.

Організація освіти на основі принципу мультикультурності виходить з постулату: клас – один, але культур і субкультур в ньому багато, все – рівноцікаве і рівноправні, все необхідні для самовизначення дітей та їх

освітнього зростання. Тому поряд з принципами культуровідповідності і продуктивності школа повинна будувати освітні процеси, керуючись і принципом мультикультурності.

Зростання потреби в розширенні культурного простору сучасної освіти характерне для всіх країн. Всі національні системи, вирішуючи свої внутрішні завдання, будують спільний культурний простір як мультикультурного, тобто складне, накладає на інші, сприймає різноманітні впливи і примножуючи їх. Принцип мультикультурності реалізується в різних країнах по-різному, що частково виражається в тому, що для позначення національної та багатонаціональної ідентичності освіти поряд з «мультикультурною освітою» (multicultural education) застосовуються різні поняття: полікультурна і багатокультурна, міжкультурна (intercultural education). У розумінні останнього акценти робляться на створенні загальнокультурного поля навчання і виховання, що особливо актуально для країн і регіонів зі змішаним етнічним складом населення та динамічними міграційними процесами.

В даний час можна виділити два типи складності мультикультурних компонентів освіти:

– містять досить автономні і різноманітні культурні форми, які створюють полікультурну (або, як кажуть, багатокультурне) освіту; для нього характерні варіативність і співіснування різних культурних середовищ освіти; основна ідея полікультурності освіти - відображення в освіті політики діалогу і національної злагоди культур регіону;

– забезпечують інтеграційні, більш складні і ємні процеси, які, поєднуючи різноманітність в єдине ціле, створюють простір інтенсивного культурного взаємодії, міжкультурного багатоголосся, полілогу, а також рівноправності і взаємоповаги національних культур.

Організації освіти на основі принципу мультикультурності притаманні: природне слідування традиціям тих культур, в яких живуть діти і відповідно до яких будується життєдіяльність школи, але головне – запровадження інноваційного поля культурної взаємодії, яке створює абсолютно нові, більш складні культурні реалії, ніж в ситуації діалогу.

Це привчає дітей і підлітків сприймати сучасні складні культурні процеси як закономірну еволюцію безлічі людських спільнот, нерозривно пов'язаних один з одним. Це також створює інтегративний мультикультурний простір освіти – різноманітні за змістом і формам культурні середовища, в динамічній системі якої діти реально стають як носіями культурних традицій різних культур, в яких вони ростуть, так і учасниками постійної соціокультурної взаємодії, розвиває в них толерантність, доброзичливість, прийняття іншого, інтерес до культурних відмінностей.

Ідея інтернаціональної згоди і культурного розмаїття в освіті не нова. Як відомо, зв'язок принципів культуровідповідності і мультикультурності широко використовується в гуманній педагогіці, оскільки вплив сімейних традицій, культурних норм рідної культури об'єктивно пов'язано з культурним розмаїттям середовища, в якій росте дитина.

Мультикультурність освіти означає, що вона відповідає різноманітній палітрі суспільства. Крім того принцип передбачає забезпечення різноманітних культурних моделей національних шкіл і їх вільного вибору суб'єктами освітніх процесів. Але одночасно мультикультурність – принцип, що виражає домінуючу орієнтацію на безліч і різноманіття культурних цінностей і норм і їх рівноправність в освіті.

Визнання цінності культурного розмаїття і різноманіття характерне для всіх країн демократичної орієнтації, тому мультикультурність освіти в розвинених країнах, особливо Європи, стала невід'ємною частиною їх соціальної і культурної політики. Вихідна політика полягає в тому, що національна школа як у вищій мірі культуровідповідності повинна діяти за принципами не так полікультурності (співіснування і діалогу багатьох культур), скільки мультикультурності (стимулювання різноманітності культур і їх демократичної взаємодії в єдиному соціокультурному просторі).

Але крім відповідності школи культурі (в її як унікальних національних формах, так і інтеграційних міжнаціональних процесах) важливий ще один культурний аспект. Культура має ще одне значення – вона показник високого рівня розвитку, досконалості і якості явищ або процесів (безвідносно національного змісту). Це означає, що теза «школа повинна бути культуро відповідною» має інше значення: школа повинна служити еталоном, показником (або виразом) високого рівня самоорганізації і життєдіяльності, тобто бути на крок попереду спільноти і середовища, що її оточують.

Коли ми говоримо: школа – «вогнище національної культури», ми маємо на увазі, що сама культура – якісна визначеність явища. Це дозволяє не тільки ідентифікувати та відрізнити його від інших, але і вказати на ступінь його сформованості, розвиненості і досконалості (в цьому сенсі ми і вживаємо таке словосполучення, як культура навчання або культура виховання).

Часто виходить, що національна школа, орієнтуючись на функції збереження традицій етносу, не являє собою приклад високої технологічності і сучасної якості освіти і намагається передати національно-культурні цінності тими ж методами, що і діди. Але історичні умови існування будь-якого етносу швидко змінюються. Сучасні діти опановують складні технології, і вони мимоволі інакше сприймають свою історію, їх культурна ідентифікація протікає інакше, ніж у їхніх батьків.

Етнографічні акценти виховання дітей в національній школі (відстає в своєму технологічному забезпеченні) ще можуть емоційно діяти на школярів молодших класів, але вони не можуть задовольнити підлітків, яким властиві активний пошук власного поля діяльності і проба сил в широкому сучасному соціальному оточенні. Тому для розвитку національної школи потрібно не стільки збереження етнографічного середовища, скільки розвиток нових, сучасних культурних середовищ, що включають високі технології і розгорнуту в перспективу етносу (мова йде про нові технології освіти, інтерактивних методах освоєння шкільно-музейного середовища, нових можливостей використання дистанційної освіти, Інтернету, електронної пошти та ін.).

Окремо взята школа обмежена в своїх освітніх засобах. Про яку якість навчання в національній школі можна говорити, якщо виявляється, що її педагоги не володіють повною мірою всім діапазоном сучасних шкільних технологій. Знання педагогами більшості сучасних технологій і вміння їх використовувати – один із шляхів модернізації національної школи.

Якщо ж розглядати освіту як справді культурну діяльність, то буде потрібна кардинальна перебудова змісту освітніх процесів у багатьох національних системах освіти – від дитячого садка, школи до вузу і організаційне забезпечення свободи і продуктивності культурної, творчої діяльності та педагогів, і дітей на основі мультикультурності. Ця основа здатна вивести національну школу на вищий рівень розвитку.

Перш за все, високий рівень розвитку при повнішому розкритті принципу мультикультурності означає широкий культурний зміст освіти, не зводячи до презентації вчителем культурно-історичних фактів з національної літератури, історії чи інших дисциплін. Тільки подолавши застарілі дидактичні норми і застарілі шкільні технології, ми вийдемо на розуміння назрілої необхідності будувати національну школу не лицем назад – в історичне минуле, яким би героїчним воно не було, а обличчям вперед – в майбутнє етносу. Така школа вже не може орієнтуватися тільки на традиційне етнічне співтовариство, а повинна буде орієнтуватися на творчу особистість – носія культури етносу. У цьому сенсі національна школа стане особистісно орієнтованою і продуктивною. І це буде вже інша модель національної школи, де будуть забезпечені:

- свобода вибору, самовизначення і самореалізації кожного учня на основі різноманітності методів навчання, його високих технологій і індивідуальних програм;

- націленість освіти (особливо в старшій школі) на продуктивну і соціально орієнтовану діяльність;

- провідні методи взаємовідносин в школі – співпраця та підтримка.

Інновації в розвитку сучасної освіти повинні створити умови для появи нової моделі – особистісно-орієнтованої національної за формою, але мультикультурної по суті школи. Для цього є прямі передумови – нові соціокультурні умови.

Йдеться, на мій погляд, про прийняття і практичну реалізацію вчителями, директорами шкіл, керівниками нових принципів, які дозволили б сучасній освіті стати:

- дійсно культуровідповідною, тобто адекватно існуючій культурі – і історично зберігаючою, і сучасною;
- здатним до соціокультурного конструювання;
- орієнтованим не стільки на співтовариство, на етнос, скільки на особистість, на її культурне самовизначення.

Останнє потребує пояснення.

Ми звикли думати і говорити про національну школу як колективного носія культурної пам'яті етносу. При такому розумінні школа стає соціальним інститутом, що вводить (включає) дитину в систему культурних цінностей етносу, але самій дитині визначена роль пасивного реципієнта культури (її одержувача). З позицій гуманістичної педагогіки і особистісно орієнтованої освіти зв'язок «етнос-національна культура-школа-дитина» повинна будуватися в зворотній послідовності і визначатися активною позицією дитини (процесами його культурного самовизначення та ідентифікації).

Якщо ж говорити про гуманістичні критерії моделювання освітніх систем, орієнтованих на особистість і її культурний розвиток як в рамках національної культури, так і в більш широкому мультикультурному просторі, то базою для такої моделі будуть наступні цілі:

- особистісний розвиток, а також гнучкість, відкритість індивідуальних програм;
- право вибору сім'єю і дитиною напрямки і форм освіти;
- забезпечення інтеграції національного, міжнаціонального, полінаціонального і інтернаціонального в освітньому процесі;
- єдність регіонального, федерального і глобального компонентів.

Підкреслю, що досягнення цих цілей можливо лише на основі забезпечення вільного і добровільного з'єднання всіх перерахованих елементів. Така властивість культури (національної в тому числі) – вона розвивається в режимі самоорганізації. Точно так само і рівноправності, і інтеграції культур можна досягти на шляху впровадження в освіті принципу обов'язковості: якщо щось стане обов'язковим, то щось інше обов'язково перестане ним бути. Саме тому принцип толерантності передбачає вибір кожною дитиною і його сім'єю тих

особливостей культурної, національної та інтернаціональної ідентифікації, які важливі для них в даний момент в існуючому культурному просторі.

Забезпечення вільного вибору і самовизначення кожної дитини в культурі – ось що може сприяти культурному розвитку нації. Такий розвиток часто йде незалежно від тих чи інших офіційних установок, саме тому для освіти повинні створюватися умови стимулювання різноманітності і інтегративності форм (мультикультурності) на основі дії принципів природовідповідності і культуровідповідності, що і передбачає свободу.

Можна виділити певні рівні підготовки майбутніх учителів мультикультурного виховання учнів початкової школи: від знайомства з чужою культурою і виховання терпимості до неї, до аналізу власної системи цінностей та пошуку нових масштабів та образів поведінки.

Аналіз літературних джерел дозволив виділити в мультикультурному вихованні молодшого школяра три основних етапи (компонента):

1) формування позитивних мотивів, що спрямовують діяльність вихованців і визначають успіхи та невдачі особистості;

2) формування соціального досвіду учнів у мультикультурному середовищі;

3) становлення духовних ідеалів в особистому світі маленької людини.

Охарактеризуємо їх повною мірою.

Етап 1. Формування позитивних мотивів, що спрямовують діяльність вихованців і визначають успіхи та невдачі особистості. У даному випадку позитивні мотиви розглядаються нами як зовнішні і внутрішні стимули, що сприяють мультикультурному вихованню суб'єктів педагогічного процесу. Зовнішні стимули – організація різноманітних форм роботи щодо здійснення мультикультурного виховання – можуть носити глобальний і локальний характер.

Глобальний рівень зовнішніх стимулів передбачає:

а) забезпечення готовності молоді до виконання громадянського і військового обов'язку щодо захисту Батьківщини;

б) потреба встановлювати соціальні контакти і здійснювати взаємодію у великих і малих мультикультурних групах;

в) збереження гуманних цінностей людської цивілізації;

г) необхідність толерантного співіснування великих і малих етнічних громад;

д) піднесення ролі рідних мов як носіїв етнічних цінностей і культури.

Культурологічний рівень визначає коло національних, релігійних, конфесійних, етнічних, регіональних та інших переваг маленької людини. Дані об'єктивно-суб'єктивні явища передбачають готовність школяра до:

а) знайомства з культурами інших народів, спираючись на власний досвід і досвід професіоналів;

б) подолання вузькості уявлень про взаємовплив народів світу, країни, окремого регіону, міста і конкретного населеного пункту;

в) зміцнення життєвих пріоритетів, заснованих виключно на принципах гуманізму, порядності, братства, збереження кращих традицій дипломатії і співпраці між різними народами.

Особистісно-ціннісний рівень додає особливу важливість усвідомлення загальнолюдських цінностей, впливає на взаємини маленької людини з однолітками, дорослими, незнайомими людьми. Крім того, величезне значення має індивідуальність, унікальність особистості школяра, що є визначальною обставиною в мотивах поведінки і самостійного прийняття рішення.

Ситуативний рівень відображає обставини конкретного випадку, спонукає до бажаної поведінки вихованців. Він визначає цільові установки вчинків маленької людини, створює сприятливі умови в ситуації вибору для прийняття вірного рішення, визначає стратегію поведінки в майбутньому. На даному рівні, слід підкреслити, діти вчаться аналізувати ситуації, бачити альтернативні шляхи вирішення конфліктів, що призводять до задоволення обох сторін, вдосконалюють взаємини.

Внутрішні стимули пов'язані з особистісними властивостями і якостями самої людини. Наприклад, даними стимулами можуть бути потреба у підвищенні власного престижу в колективі, усвідомлення життєвої значущості встановлення дружніх, миролюбних контактів в мультикультурному середовищі, що виражаються в прагненні до ідеальних відносин. Внутрішні стимули визначають і одночасно закінчують перший етап формування позитивних мотивів поведінки в мультикультурному і багатонаціональному середовищі. Тим самим можна виділити заключний рівень даного етапу – рефлексивний, який встановлює необхідність особистісного реагування, самоаналізу, коректування власного мотиву поведінки. На даному етапі цей рівень відокремлює позитивні мотиви від нейтральних і негативних [5, 121].

Етап 2. Формування соціального досвіду учнів у мультикультурному середовищі. Складна робота педагогів по формуванню позитивних мотивів поведінки молодших школярів на першому етапі хоча і є основоположною при організації цілеспрямованого мультикультурного виховання, але поки лише виступає відокремленою ланкою, формує фрагментарну свідомість і, безумовно, потребує логічного продовження. Мова йде про вибудовування унікальної виховної системи з мультикультурною спрямованістю у професійній діяльності вчителя початкової школи. Ця виховна система повинна забезпечити подолання зростаючого розриву між запитами суспільства на гуманну

толерантну особистість та відсутністю необхідного змісту виховної роботи для розвитку особистісного потенціалу учнівської молоді, здатності до співпраці з одного боку, і вибором її життєвого кредо з іншого. Ступінь сформованості позитивних мотивів визначає вибір педагогами форм, методів, шляхів, способів, прийомів і напрямів діяльності при формуванні мультикультурної компетентності учнів [5,122].

Таким чином, різноманіття комбінацій педагогічних впливів на підростаюче покоління в спеціально створених умовах, а саме у школі, дозволяє говорити про формування соціального досвіду учнів у мультикультурному середовищі. Вчитель на уроках і в позакласній роботі (на всіх етапах освіти і виховання особистості) вирішує широкий спектр завдань мультикультурного виховання і тим самим створює базу для подальшої співпраці в мультикультурному середовищі. Під взаємною співпрацею ми розуміємо найбільш оптимальний варіант відносин між суб'єктами комунікації, кращий спосіб вираження своїх ідей і думок у спілкуванні з представниками різних культур, який характеризується взаємною повагою, розумінням, щирістю і дипломатичністю, збереженням теплих, дружніх почуттів незалежно від результату розмови або невербального контакту при індивідуальній і колективній взаємодії.

На другому етапі вчитель створює умови для побудови власної траєкторії поведінки кожного учня. Він може формувати соціальний досвід учнів за умови наявності у них тільки позитивних мотивів поведінки. При нейтральних або негативних мотивах процес накопичення соціального досвіду істотно сповільнюється, оскільки педагог спочатку намагається підвести таких дітей до позитивних мотивів і лише в разі успіху продовжує роботу по виробленню норм і правил поведінки в мультикультурному соціумі.

Необхідно відзначити ту обставину, що швидкість оволодіння соціальним досвідом поведінки у мультикультурному середовищі буде тоді вищою, коли швидко будуть встановлені позитивні мотиви, і, навпаки, чим повільніше будуть формуватися позитивні мотиви, тим тривалішою буде робота з вироблення навичок соціальної поведінки.

Саме на цьому етапі буде доцільним застосування різних форм позакласної роботи, оскільки учні не будуть обмежені у виборі виду діяльності. Її можна спрямувати на закріплення, поглиблення знань, застосування їх на практиці, розширення кругозору учнів, формування культурного світогляду. Не менш важливим є вироблення умінь і навичок самовиховання, планування культурного відпочинку [4, 11].

Щоб намітити шляхи і методи мультикультурного виховання молодших школярів, необхідно, насамперед, провести ретельну діагностику мотивації способу поведінки. Для цього доцільно використовувати різні види оцінки

вихованості, аналізувати результати спостережень за учнями в навчально-виховному процесі школи, проводити бесіди з батьками, розбирати позитивні (називаючи прізвища учнів) і негативні (не називаючи прізвищ) приклади з життя класу з питань мультикультурного виховання. Технологія мультикультурного виховання повинна бути цілісним комплексом, тобто оснащеної всіма необхідними для здійснення виховного процесу системами:

- план позакласної виховної роботи;
- список тем класних годин у порядку значущості;
- розробки дидактичних завдань для предметів у відповідності з навчальним планом, які мають культурологічний і національно-патріотичний зміст;
- відеоряд і навчальні комп'ютерні програми-тренажери, призначені для тренування швидкості прийняття рішень у проблемних ситуаціях;
- доступ до Інтернету для своєчасного отримання інформації;
- додаткові матеріали, що є складовими портфоліо класного керівника [4, 12]

І, нарешті, з огляду на важливість і значимість роботи по здійсненню мультикультурного виховання в клас повинен увійти висококваліфікований фахівець, незалежно від культурної приналежності, віросповідання, переконань і здібностей, що володіє ціннісними установками сучасності, головні з яких – володіння моральними принципами і гуманістична спрямованість професійної діяльності. На сучасного вчителя лягає основна відповідальність за виховання підростаючого покоління. А виховні функції, як відомо, може виконувати тільки сформована особистість, багата в духовному відношенні.

Етап 3. Становлення духовних ідеалів в індивідуальному світі маленької людини. Таке становлення найтіснішим чином пов'язане з духовним пошуком, творенням, творчістю, засвоєнням соціальних норм, принципів, правил, життєвих установок, які багато в чому є певним особистісним орієнтиром, що визначає внутрішні переконання школяра. На даному етапі вихованець може виступати в якості критика і помічника, вміє розсудити, помирити, проаналізувати ситуацію, зрозуміти, пробачити, дати добру, розумну пораду і головне – стати на місце представника іншої культури, прийняти його у природному стані таким, який він є.

Природний стан представника іншої культури ми характеризуємо як щирість переконань у взаєминах з оточуючими, звичні способи поведінки, принципово відрізняються від тих способів, які притаманні окремій особистості; це своєрідний менталітет, власні уявлення та погляди, унікальний світогляд, сформований під впливом специфіки конкретної культури. У випускника початкової школи в результаті розвитку соціального досвіду

формується конструктивна позиція по відношенню до інакодумців, що надзвичайно значимо у визначенні стратегії поведінки в майбутньому. Як показує аналіз публікацій по даній проблемі, повага до явищ культури, що представляють цінність для інших, допущення плюралізму смаків є основою духовного розвитку особистості, що найтіснішим чином пов'язана з досягненням істини.

Істина завжди втілюється у конкретних діях, відносинах, поведінці людини, продуктах творчої діяльності. Істина тільки тоді стає істиною для конкретної людини, коли вона відчує наявність єдино правильного рішення, дії. Вона звільняє людину від уявних мук, переживань, сумнівів, вона призводить до безваріантного, закономірного результату подій, дозволяє затвердити справжні цінності суспільства, народу, держави, які і стають особистісними цінностями. Коли педагог створить на другому етапі ефективні умови мультикультурного виховання і визначить для учнів єдино вірну, непохитну істину поведінки, тоді вона буде постулатом і аксіомою у взаєминах у багатокультурному просторі, а в подальшому придбає і особистісний сенс для кожного вихованця. Істина поведінки, на нашу думку, визначається високими духовними якостями конкретної людини, характеризується принципами гуманізму, чуйності й поваги до людської гідності й індивідуальності, здатністю керуватися цими принципами в житті [5, 122].

Іншими словами, коли вчитель початкової школи сформує стійку позицію поведінки у вихованців в міжкультурній взаємодії, що є істиною, заснованою на готовності і здатності до діалогу, розумінні та солідарності, тільки в цьому випадку дана особистість зможе самоактуалізуватися, тобто стати толерантною, гнучкою, не боятися осуду за нетрадиційні погляди, буде покладатися на свій розум, досвід, почуття, і, нарешті, буде авторитетною для оточуючих.

Проте етап становлення духовних ідеалів не означає повного прийняття чужих культурних ідеалів і нехтування своїми власними. Істинно гуманна і здатна до глибокого розуміння життя людина завжди знайде спосіб вказати у тактовній і делікатній формі на незгоду з власними переконаннями, розкрити причини розбіжностей, не вступаючи у конфлікт.

Виділені етапи дозволяють більш детально і досить наочно відстежити особливості духовного збагачення і розвитку підрастаючого покоління. Вони демонструють унікальну, ефективну систему мультикультурного виховання і переконують у тому, що формування толерантної і гуманної особистості, культурно освіченої і соціально адаптованої, не може відбутися в поспіху і метушні. Це довготривалий, багаторівневий процес, який передбачає особистісне зростання та розвиток здатності до самостійного пошуку рішень при виході зі складних життєвих ситуацій. Всі етапи пов'язані в єдину освітньо-

виховну систему за логікою, формам, методам, засобам виховання, за змістом, характером виконання, технікою реалізації.

Зазначимо, що саме таким має бути ідеальний результат поетапного формування мультикультурної компетентності не тільки у вчителів, а і у молодших школярів:

1. Гармонія у думках та почуттях з питань міжкультурної взаємодії, що дозволяє оцінювати життя неупереджено із об'єктивної точки зору.

2. Наявність єдино вірного способу вирішення проблемних ситуацій, який є безсумнівною істиною, що передбачає духовну, моральну, доброзичливу і тактовну поведінку в стосунках з оточуючими.

3. Авторитет маленької людини в середовищі однолітків, заснований на шанобливому ставленні до своїх товаришів, відкритій і чесній поведінці у всіх ситуаціях.

4. Благородство душі, чуйність і альтруїзм, відповідальність, вміння володіти собою, прагнення розширити свій кругозір, знати про особливості інших культур, спілкуватися з представниками інших культур – головні характеристики мультикультурно вихованої людини.

5. Свобода вибору способу поведінки в будь-якій ситуації припускає безліч варіантів рішень. Однак при виборі способу рішення повинен реалізуватися лише один варіант, пов'язаний з високою мораллю, – вихованець завжди буде керуватися істиною, заснованою на принципах гуманізму та толерантності, у кожному конкретному випадку, незалежно від обставин. Це пояснюється твердженням і укоріненням принципів моральності в індивідуальному світі маленької людини.

Мультикультурне виховання стосується всіх, незалежно від національності, мови, статі чи соціального статусу. Учням, які представляють домінуючу культуру в класі та школі, мультикультурне виховання потрібніше, ніж іншим, оскільки саме вони найчастіше отримують невірне уявлення про різноманіття нашого суспільства.

Формування мультикультурного світогляду в майбутніх вчителів початкової школи передбачає вчитися думати ширше, бути більш відкритим, міркувати про те, чому навчився, і втілювати знання в життя. Мультикультурна освіта спонукає учнів та вчителів застосовувати свої знання на практиці, діяти. Обговорюючи яке-небудь питання, роблячи щось корисне, учні відчувають силу особистості і колективу, яка може змінити життя.

Мультикультурне виховання допомагає усвідомити, що:

– в суспільстві, в якому ми живемо, постійно відбуваються зміни соціального та культурного характеру;

– етнічне і культурне різноманіття є основою збагачення, згуртування і виживання суспільства;

– представникам всіх етнічних і культурних груп слід забезпечити рівні можливості;

– в демократичному суспільстві індивід повинен володіти можливістю вибору в процесі самоідентифікації з певної етнічної чи культурної групи.

Мультикультурне виховання розвиває вміння:

– поважати і оцінити цінності, погляди і звички оточуючих, включаючи ті, які відрізняються від його особистих цінностей і звичок;

– сприймати людей, виходячи з їх культурної перспективи, а не свого світогляду;

– відчувати себе зручно при зіткненні з відмінностями в культурі, уникаючи тривожності або самозахисту як відповідної реакції на відмінності;

– змінювати необґрунтовані погляди,

Мультикультурне виховання включає в себе вивчення природи стереотипів, їх ролі у формуванні упереджень, расизму, дискримінації, конфліктів і розробку такого змісту освіти, яка б допомогла учням зрозуміти процес їх виникнення, правильно розбиратися в них, аналізувати свої усталені стереотипи, вміти протистояти їм і не дати розвинути їм упередження, образу, приниження людської гідності або насильственну дію.

Впровадження мультикультурної дидактичної моделі слід починати зі з'ясування установок і забобонів вчителів, і з дослідження того, як ці відносини впливають на їх роботу. В учнів є права на повагу і увагу до їх індивідуальних відмінностей. Важливу роль – часом не менш важливу, ніж педагогічна робота – грають навчальні матеріали: підручники, робочі зошити, аудіо-, відео- та Інтернет матеріали, наочні посібники. Учитель повинен бути особливо уважний до культурних відмінностей своєї школи і класу: постійно спостерігати, досліджувати, оцінювати – в тому числі, і свою реакцію – на пережите і побачене.

Чотири ознаки, які характеризують учителя, готового до введення мультикультурного виховання.

1. Учитель сам повинен володіти тими рисами характеру, які він хоче виховати у своїх учнів. Він повинен володіти яскраво вираженою і щирою спрагою знання, а також яскраво вираженою спрагою передати іншим те, чого навчився сам.

2. Учитель повинен уміти побачити потенціал свого учня (або повірити в нього) і розкрити цей потенціал, або допомогти учневі реалізувати його. Учитель повинен уміти вчити відповідно до здібностей учня.

Проте справжній вчитель знає (або повинен знати) рівень розуміння свого учня і, співвідносячись з ним, використовує найбільш ефективні прийоми, щоб роз'яснити учневі суть предмета.

3. Учитель повинен спонукати учня розвивати здатність мислити самостійно і бути самостійним.

4. Це означає, з боку вчителя повинна бути беззастережна любов до учнів. Це дбайливе ставлення до учнів насамперед виявляється в справах, а не в словах.

Мультикультурна компетентність педагогів починає формуватися ще під час навчання у вищому навчальному закладі. Організація навчальної діяльності повинна бути спрямована на створення позитивного емоційно-мотиваційного фону і здійснюватися з урахуванням певного соціокультурного контексту.

На основі теоретичного аналізу та рефлексії досвіду апробації в практиці педагогічної освіти системи заходів з розвитку гуманістичної спрямованості і мультикультурної компетентності можна зробити наступні висновки:

1. Основним чинником духовного розвитку вчителя є системно-змістова трансформація в педагогічну діяльність гуманістичних цінностей.

2. В освітньому процесі вищого педагогічного навчального закладу існують певні можливості для формування гуманістичної спрямованості вчителя як органічної складової розвитку його духовного потенціалу.

3. Для оволодіння педагогами вміннями організовувати особистісно орієнтований педагогічний процес необхідний комплексний вплив на всі складові гуманістичної спрямованості вчителя: пізнавальну, емоційну, ціннісну, поведінкову.

На завершення вищесказаного хочеться відзначити, що в розвитку мультикультурної освіти намітилися стратегічні орієнтири зростання потенціалу особистості не тільки протягом перших 4-х років навчання в школі, але і на кожному наступному етапі життєвого шляху.

Перспективи подальших науково-педагогічних досліджень у цьому напрямку полягають в комплексному науково-методичному забезпеченні розвитку гуманістичної спрямованості вчителя як компонента його духовного потенціалу в системі педагогічної освіти.

Список використаних джерел:

1. Агадуллін Р. Р. Полікультурна професійна компетентність сучасного вчителя // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – М.: Пед. Преса, 2003. – С. 12–17.

2. Ананьян Е. Генезис становлення і розвитку ідей полікультурної освіти / Е. Ананьян // Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 12–14.

3. Белокрылова Н. В. Педагогічні умови розвитку гуманістичної центрації студентів – майбутніх вчителів: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.01 – загальна педагогіка, історія педагогіки і освіти / Наталія Володимирівна Белокрылова. – Іжевськ – 2007. – 19 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / Іван Дмитрович Бех. – М.: Просвещение, 2008. – 848 с.
5. Данилова Т. М. Формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього практичного психолога: автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Таїсія Миколаївна Данилова. – К., 2004. – 19 с.
6. Джалалова А. Основи розвитку мультикультурної компетентності вчителів: навч. матеріал для студ. і вчителів / А. Джалалова. – Нарва 2009. – 40 с.
7. Джури́нський О. М. Педагогіка міжнаціонального спілкування: полікультурна виховання в Росії і за кордоном: навч. посібник. для вузів / А. Н. Джури́нський. – М.: Сфера, 2007. – 224 с.
8. Іванець Н. В. Мультикультурне виховання учнів початкової школи в позакласній роботі: теоретичний аспект / Н. В. Іванець // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – Випуск 1.45 (106). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – 182 с. (Серія «Педагогічні науки») – С. 29–31.
9. Психолого-педагогічний словник / уклад. Є. С. Рапацевіч. – Мінськ: Сучасне слово, 2006. – 928 с.
10. Родюкова Л. В. Создание моделей поликультурного воспитания в условиях гимназии / Л. В. Родюкова // Дополнительное образование и воспитание. – 2009. – № 3. – С. 9–13
11. Сущенко А. В. Гуманізації педагогічного процесу в основній школі: теорія і практика: монографія / Андрій Віталійович Сущенко. – М.: Спринт, 2002. – 359 с.
12. Ткачук А. А. Воспитательный процесс в поликультурной школе / А. А. Ткачук // Педагогика. – 2008. – № 2. – С. 121–122
13. Трасберг К. Мультикультурна освіта: розвиток ідей і пошук шляхів їх реалізації в сучасному світі / під ред. Л. Васильченко. – Тарту, 2004. – С. 7–12.

ПІСЛЯМОВА

На сучасному етапі становлення Української держави за умови складного політичного і соціально-економічного її стану особливо відчутний негативний вплив на сучасну школу таких суспільних явищ, як посилення аморальності, злочинності, зубожіння та інше, що призводить до знецінення освіти, падіння авторитету вчителя, росту агресивності, жорстокості, нігілізму підлітків. Аналіз цих деструктивних процесів у сучасному суспільстві дозволяє зробити висновок, що є небезпека виростити бездуховне покоління, не «обтяжене» інтелігентністю, порядністю, яке зневажливо ставиться до культурних та загальнолюдських цінностей, не прагне до здорового способу життя.

Розв'язання цієї проблеми, як підтверджує вітчизняний і світовий досвід, можливе за умови оптимізації управління процесом виховання за допомогою гуманізації освіти, що має забезпечити утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у суспільстві. Гуманізація освіти передбачає, насамперед, сприяння розвитку творчих можливостей людини, її інтелектуальної свободи, створення максимально сприятливих умов для розкриття особистості.

Актуальність даної роботи обумовлена загостренням протиріч між об'єктивною необхідністю гуманізації освіти і її сучасним станом, між процесами саморозвитку особистості і системою традиційного нормовідповідного навчання та виховання, а також недостатньою розробленістю теоретичних основ означеної проблеми. Актуальності набуває проблема створення умов для формування особистості, яка має високий рівень самосвідомості, творчої активності, відповідальності, керується у своїй суспільно корисній діяльності та поведінці гуманістичними цінностями.

У зв'язку з цим соціальні та педагогічні проблеми гуманізації навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи стають пріоритетними в українському суспільстві.

Метою дослідження стало обґрунтування важливості знання специфіки гуманізації освітнього простору початкової школи; розроблення рекомендації щодо реалізації принципу гуманізації в навчально-виховному процесі ВНЗ.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі завдання: проаналізовано походження поняття «гуманізація освітнього простору», вивчено умови, шляхи та форми впровадження гуманізації освітнього простору початкової школи, охарактеризовано цілі та завдання гуманізації навчально-виховного процесу в сучасній школі, досліджено шляхи реалізації гуманістичного підходу до навчально-виховної діяльності початкової школи.

ДЛЯ НОТАТОК

